

NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE

**ČASOPIS O SÚČASNEJ LINGVISTIKE, LITERÁRNEJ
VEDE, TRANSLATOLÓGII A KULTUROLÓGII**

**ROČ. XIII, ČÍSLO 2, DECEMBER 2021
ISSN 1338-0583**

Predsedníčka Vedeckej rady

prof. PhDr. Zuzana Bohušová, PhD. Univerzita Mateja Bela, Slovensko
(zuzana.bohusova@umb.sk)

Šéfredaktorka (predsedníčka Redakčnej rady)

prof. PhDr. Zuzana Bohušová, PhD. (zuzana.bohusova@umb.sk)

Zástupkyňa šéfredaktorky (zástupkyňa predsedníčky Redakčnej rady)

Mgr. Marianna Bachledová, PhD. (marianna.bachledova@umb.sk)

Členovia a členky Vedeckej rady

doc. Mgr. Vladimír Biloveský, PhD., Univerzita Mateja Bela, Slovensko
doc. PhDr. Ivan Šuša, Ph.D, Università di Bologna, Taliansko
doc. PaedDr. Zdenko Dobrík, PhD., Univerzita Mateja Bela, Slovensko
prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc., Univerzita Komenského, Slovensko
prof. Ass. Adriano Ferraresi, PhD., Alma Mater Studiorum Università di Bologna, Taliansko
prof. Dr. honoris causa Michal Harpáň, Srbsko
prof. Rosa Marta Gómez Pato, Universidade de Santiago de Compostela, Španielsko
PhDr. Anita Huťková, PhD. Univerzita Mateja Bela, Slovensko
doc. PhDr. Alojz Keníž, CSc. Univerzita Komenského, Slovensko
prof. Igor E. Klyukanov, Eastern Washington University, USA
doc. Simona Kolmanová, Ph.D., Karlova univerzita, Česká republika
doc. PhDr. Marta Kováčová, PhD. Univerzita Mateja Bela, Slovensko
prof. PhDr. Mária Kusá, CSc. Univerzita Komenského, Slovensko
doc. Mgr. Patrik Mitter, Ph.D., Univerzita J. E. Purkyně, Česká republika
doc. Zoltán Németh, PhD., University of Warsaw, Poľsko
prof. Hans Walter Schmidt-Hannisa, National University of Ireland, Írsko
prof. PhDr. Jozef Sipko, CSc., Prešovská univerzita, Slovensko
prof. Larisa Sugay, DrSc., Univerzita Mateja Bela, Slovensko
doc. Dr. Tunde Tuska, PhD., Segedínska univerzita, Maďarsko
prof. Gerhard Langer, University of Vienna, Rakúsko

Členovia Redakčnej rady

Mgr. Barbora Vinczeová, PhD.

Mgr. Lukáš Bendík

Štúdie v časopise prechádzajú dvojitém recenzným konaním.

Časopis NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE je zaregistrovaný v databáze
INDEX COPERNICUS.

NA ÚVOD	5
VEDECKÉ ŠTÚDIE	8
TRANSDISCIPLINÁRNY FENOMÉN KULTÚRNEJ PAMÄTI A JEJ VÝZNAM VO VÝUČBE CUDZÍCH JAZYKOV	8
JANA JAVORČÍKOVÁ	
KULTÚRNA IDENTITA VIEDNE A JEJ LITERÁRNA TRADÍCIA	23
EVA HÖHN	
KULTÚRNA IDENTITA NEAPOLA V ROMÁNOCH ELENY FERRANTEOVEJ S DÔRAZOM NA PREKLADATEĽSKÉ ASPEKTY.....	39
ANITA HUŤKOVÁ – PATRIZIA PRANDO ŠUŠOVÁ	
IDEOLOGIA A/VERSUS KULTÚRNY TRANSFER (NA PODKLADE PREKLADOV Z TALIANSKEJ LITERATÚRY DO SLOVENČINY)	54
IVAN ŠUŠA	
ETNICKÉ A JAZYKOVÉ KONTAKTY V SPELEONYMII SLOVENSKEHO RUDOHORIA.....	66
GABRIEL ROŽAI	
PAŽRAVÁ PRI ZVOLENE A BRYNDZIARI AKO URBÁNNE STEREOTYPY	79
ANNA GÁLISOVÁ	
KOMPARÁCIA XENIZMOV S NOSNOU LEMOU *CORONA* V NEMECKOM, RAKÚSKOM A ŠVAJČIARSKOM MEDIÁLNO M DISKURZE (KORPUSOVÁ ANALÝZA BULVÁRNYCH MÉDIÍ V OBDOBÍ PANDÉMIE KORONAVÍRUSU OD MARCA DO DECEMBRA 2020)	97
EVA MOLNÁROVÁ – JANA LAUKOVÁ	
REPRÉSENTATION SOCIALE ET STÉRÉOTYPE DANS L'ENSEIGNEMENT DE LA LITTÉRATURE EN FLE SUR L'EXEMPLE DU ROMAN <i>EASTERN</i> D'ANDREA SALAJOVA.....	111
FRANÇOIS SCHMITT	
ФРАЗЕОЛОГИЯ ПЕРМСКИХ ПАМЯТНИКОВ ДЕЛОВОЙ ПИСЬМЕННОСТИ.....	135
СИРОТКИНА ТАТЬЯНА АЛЕКСАНДРОВНА	
ОБРАЗ МЕДВЕДЯ В ПОЭЗИИ Ю. ШЕСТАЛОВА.....	146
ГАВРИЛОВ ВИКТОР ВИКТОРОВИЧ	
ОБРАЗ ВЕДЬМЫ В ТВОРЧЕСКОЙ РЕЦЕПЦИИ Н.В. ГОГОЛЯ И М.А. БУЛГАКОВА КАК РЕПЛИКА ТВОРЧЕСКОГО ДИАЛОГА ПИСАТЕЛЕЙ.....	156
УСАНОВА ИРИНА АЛЕКСЕЕВНА – БОНДАРЕНКО ИЛОНА ВИТАЛЬЕВНА	
PSYCHOSOCIALE FAKTOREN UND DIE ENTWICKLUNG DER PERSÖNLICHEN UND INTERPERSONELLEN KOMPETENZ IM FERNUNTERRICHT FÜR ANGEHENDE DOLMETSCHER UND ÜBERSETZER (PERSPEKTIVE DER LEHRPERSONEN)	168
SOŇA HODÁKOVÁ – EMÍLIA PEREZ	
RECENZIE	186
ZÁKLADY TLMOČENIA V JAZYKOVOM PÁRE RUŠTINA – SLOVENČINA	186
LIZAVETA MADEJ	
MOTIVUJÚCE A PÚTAVÉ CUDZOJAZYČNÉ TITULY PRE ŠTUDENTOV RUSISTIKY.....	188
JÁN GALLO	

VZDELAVANIE TLMOČNIKOV A PREKLADATEĽOV VO VEREJNÝCH SLUŽBACH: EUROPSKE PERSPEKTIVY	192
ELENA GAJDOŠOVÁ	
RODOVO SYMETRICKÝ JAZYK V SLOVENSKOM A NEMECKOM JAZYKOVOM PROSTREDÍ	197
ZUZANA GAŠOVÁ	
SLOVENSKÝ DABING A TITULKOVANIE V PREMENÁCH ČASU	202
DANIELA MÜGLOVÁ	
SPRÁVY A INFORMÁCIE	205
KRONIKÁR ČIAS DÁVNÝCH I NEDÁVNÝCH TOMÁŠ WINKLER ODIŠIEL DO VEČNOSTI....	205
HEDVIGA KUBIŠOVÁ	
POKYNY PRE AUTOROVI	211
AKO NAFORMÁTOVAŤ ŠTÚDIU	212
AKO NAFORMÁTOVAŤ RECENZIU.....	213
AKO NAFORMÁTOVAŤ OSTATNÉ TYPY PRÍSPEVKOV AKO SPRÁVY ČI POZVÁNKY	213
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS.....	214
HOW TO FORMAT YOUR STUDY.....	215
HOW TO FORMAT YOUR REVIEW.....	216
HOW TO FORMAT NEWS, INVITATIONS, ETC.....	216

NA ÚVOD

V mene redakčnej a vedeckej rady s potešením predkladám odbornej verejnosti druhé číslo časopisu NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE za rok 2021. Je pestrým dokumentovaním vedeckých snáh autorov a kvalitným príspevkom do mozaiky slovenskej a medzinárodnej filologickej spisby s presahom do kulturologickej domény.

Okruhy, ktoré v čísle aktuálne rezonujú, sa viažu na kultúrnu identitu, kultúrnu pamäť a kultúrny transfer, ďalej na dokladovanie jazykovo-kultúrnej kontaktológie v slovenskej slovtvorbe, na výskum stereotypov rôzneho druhu, na súčasné lexikálne preferencie pod vplyvom nemeckého mediálneho diskurzu či na rozvoj špecifických kompetencií v rámci dištančného vyučovania, ako aj na ruskú frazeológiu a na motívy v literárnych dielach ruských klasikov.

Za doterajšiu prácu vyjadrujem srdečné poďakovanie šéfredaktorovi a predsedovi Vedeckej rady Novej Filologickej revue **doc. PhDr. Ivanovi Šušovi, Ph.D.**, ktorý viedol časopis mnoho rokov a teraz posilňuje zostavu vedeckej rady. Od novembra 2021 sa ujímam týchto funkcií ja, keďže mi členovia, ktorí sú oprávnení hlasovať, vyjadrili dôveru. Robím to s veľkým záväzkom a pocitom zodpovednosti, ako aj pre celkové dobro a pre rozvoj publikačných aktivít v rámci odboru filológia na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Tým, že časopis je od roku 2009 verejne dostupný na internete a napĺňa charakteristiku open access statusu, je však táto regionálna lokalizácia irelevantná. Na internacionalizácii časopisu mne osobne, ale i vedeckej a redakčnej rade veľmi záleží, pretože náš vedecký časopis má atribúty seriózne vedeného a transparentne manažovaného periodika. Začali sme aktivity na medzinárodnú stabilizáciu a výraznejšiu akceptabilitu časopisu. Tieto počiny vyžadujú veľkú vytrvalosť a trpezlivosť.

Presne to isté od nás vyžaduje doba, v ktorej žijeme. Tolerancia voči informačnej ambiguite, rezistentnosť voči byrokratickej pandémie a celková reziliencia sú kľúčovými kompetenciami. Autorom, čitateľom, spolupracovníkom, recenzentom i všetkým podporovateľom časopisu Nová Filologická revue prajem v tomto zmysle veľa energie.

prof. PhDr. Zuzana Bohušová, PhD.

šéfredaktorka

a predsedníčka vedeckej rady

www.ff.umb.sk/nfr

VEDECKÉ ŠTÚDIE

TRANSDISCIPLINÁRNY FENOMÉN KULTÚRNEJ PAMÄTI A JEJ VÝZNAM VO VÝUČBE CUDZÍCH JAZYKOV

Jana Javorčíková

Katedra anglistiky a amerikanistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela,
Banská Bystrica

jana.javorcikova@umb.sk

Kľúčové slová: kultúrna pamäť, kultúrne štúdiá, kulturálne štúdiá
Key words: cultural memory, cultural studies

Úvod

Skúmanie kultúrnej pamäti určitého spoločenstva predstavuje novú, dynamicky sa rozvíjajúcu disciplínu, včleňujúcu sa pod predmet výskumu kultúrnych, resp. kulturálnych (termín, uprednostňovaný napr. v prekladoch prác Chrisa Barkera) štúdií, no s interdisciplinárnymi presahmi do súvisiacich disciplín, napr. histórie, politických a spoločenských vied, jazykovedy, teológie, psychológie, mediálnych štúdií, literatúry a iných. V minulosti zaujímalo predovšetkým etymológov, prečo sa v istom jazyku vyskytujú výrazy, napr. *blúdiaci/bludný Holanďan*, *bulharský meter*, *fínska sauna*, *francúzska manikúra*, *kanadský žartík*, *ruské koleso*, *švédska trojka*, či *turecký sed*, no až moderná teória kultúrnej pamäti poukázala na to, aké množstvo kulturologických pozorovaní a poznatkov sa skrýva v označeniach a verbálnych výrazoch, ktoré utkveli v kolektívnej, "sociálnej pamäti" spoločenstva a podprahovo prinášajú dôležité informácie, napr. prekonceptie o národoch a národnostiach, udalostiach, či územiach a iných kultúrnych artefaktoch, ktoré sa v jazyku nezámerne prenášajú z generácie na generáciu.

Pre študentov, učiacich sa cudzí jazyk predstavujú artefakty kultúrnej pamäte neľahkú výzvu. Okrem denotatívneho významu výrazu musia zvládnuť aj jeho konotatívny význam a najmä kultúrny rozmer, pričom učiaci sa často nemôže postupovať intuitívne, nakoľko význam predmetného výrazu môže byť historicky či spoločensky ukotvený a z dnešného hľadiska aj nepochopiteľný. Tak je tomu

napríklad v prípade ustáleného spojenia *kanadský žartík*, ktoré v anglickom jazyku prekladáme ako *practical joke*, a ktoré sa vzťahuje ku kanadskému koloniálnemu obdoby a prekáračkám, ktorým boli vystavení francúzski prisťahovalci (Lingea, 2021). Podobne, anglické označenie *Indian giver* sa vzťahuje k americkej histórii a praktikám pôvodných obyvateľov, ktorí za svoje dary očakávali protihodnotu (Lingea, 2021). V súčasnosti sa tento výraz v angloamerickom prostredí považuje za urážlivý a v slovenskom jazyku by sme ťažko hľadali jeho jednoznačný ekvivalent.

V predloženej štúdií nadvižeme na teoretický diskurz k problematike „kultúrnej pamäte“, ktorý súhrnne predstavil tematický zborník *Cultural Memory Studies* (2008), redigovaný jedným z najvýznamnejších svetových kulturológov, Ansgarom Nünningom, a budeme analyzovať tri skupiny aplikačných možností pre účely cudzojazyčného vzdelávania:

- a) Kultúrnu pamäť v niektorých neoficiálnych názvoch štátov USA,
- b) Kultúrnu pamäť v inauguračných prejavoch prezidentov USA,
- c) Kultúrnu pamäť vo vybraných ustálených spojeniach.

V predloženej štúdií sa tiež sústredíme na to, ako aplikovanie diskurzu kultúrnej pamäte pomôže kvalitnejšej príprave budúcich profesionálov v oblasti lingvistiky cudzieho jazyka (ďalej CJ) a špecificky anglického jazyka (ďalej AJ).

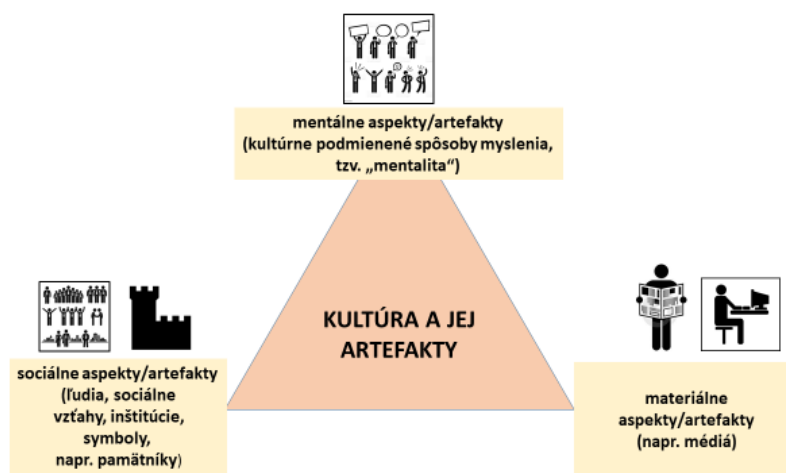
1. Teoretické východiská a stav výskumu

Výskum „kultúrnej pamäte“ (tiež označovanej ako „kolektívna pamäť“, či „sociálna pamäť“, Erllová, s. 3) začína okolo roku 1900, v kontexte výskumov takých osobností, k akým patrili Sigmund Freud, Henri Bergson, Emile Durkheim, Maurice Halbwachs (prvý, kto systematicky písal o fenoméne „kultúrnej pamäti“ v kontexte výskumu kolektívnej pamäte, *mémoire collective*), Aby Warburg, Arnold Zweig, Karl Mannheim, Frederick Bartlett a Walter Benjamin. Výskum pokračoval v 80. a 90. rokoch 20. storočia (*The Collective Memory Reader*, ed. Olick; vydávanie časopisu *Memory Studies*), no integrálne a systematicky sa ho podarilo prepojiť až v prvom desaťročí nového milénia, práve už zmieňovanou publikáciou *Cultural Memory Studies* (2008).

Podľa antropologických a semiotických teórií môžeme vnímať kultúru ako trojdimenzionálny rámec, pozostávajúci zo:

- a) sociálnych aspektov (zhrňujúcich ľudí, sociálne vzťahy a inštitúcie, no aj symboly, napr. pamätníky, monumenty a pod.),
  - b) materiálnych artefaktov (napr. médií)
  - c) mentálnych aspektov (kultúrne podmienených spôsobov myslenia, mentalít)
- (Posner, cit. in Erllová, 2008, s. 4) (1). Tento vzťah by sme mohli vyjadriť aj názorne:

Obr. 1 Kultúra a jej artefakty ako predmety kultúrnej pamäte:

Zdroj: autorka

Predovšetkým v spoločenských vedách sa často skloňuje myšlienka, že minulosť nie je koncipovaná ako „fakt“, ale skôr ako „kultúrny artefakt“, slúžiaci záujmom konkrétnej komunity (Harth, 2008, s. 88). „Kultúra“ sa tak koncipuje na základe vlastných jednotlivých prejavov, ku ktorým, ako znázorňuje obr. 1, prináleží nestabilný a neuzavretý súbor rôznych príznakov, symptómov, symbolov: môžu sem patriť nemateriálne, jazykové artefakty, napr. špecifické toponymá, no aj známe repliky z politických prejavov, rovnako ako materiálne artefakty: ikonické stavby a štruktúry (Tatry, Alpy, Skalisté Hory, Washingtonský Kapitól, Biely dom, Bratislavský hrad a i.). S týmto náhľadom, nadväzujúc na Aleidu Assmannovú, súhlasí aj Dietrich Harth, ktorý tvrdí, že „kultúra“ sa zakladá na multitemporálnom vnímaní histórie, v ktorom minulosť a prítomnosť vzájomne koexistuje,

zachytávajúc aj vzájomne protirečiace si naratívy. Teda to, čo súborne označujeme ako „kultúra“, má syntetizujúci charakter, spájajúci jednotlivé realizácie, prejavy, či „artefakty“. Assmannová dodáva, že každá kultúra prepája všetky svoje individuálne subjekty na základe zdieľaných noriem (pravidiel) a príbehov (spomienok, tzv. *Erinnerungen*), čím vytvára zážitok spoločne obývaného zmysluplného sveta (Assmannová, cit. in Harth, 2008, s. 88 – 89) (2). V tomto zmysle kultúry je „kultúrna pamäť“ súhrnným pojmom, resp. termínom, ktorý sa zakladá na trojici „pamätí“: obsahuje tzv.:

1. „sociálnu pamäť“ (predmet výskumu pre sociálne vedy),
2. „materiálnu, resp. mediálnu pamäť“, (centrálny fokus v literárnych a mediálnych štúdiách) a
3. „mentálnu, resp. kognitívnu pamäť“ (t.j. oblasť výskumu v psychológii a neurovedách) (Erllová, 2008, s. 4) (3).

Erllová (2008, s. 4 – 5) tiež spresňuje, že v podstate žiadna pamäť nie je individuálna, nakoľko jednotlivé spomienky sú vždy spoluvytvárané na základe „kolektívnych kontextov“ (napr. príslušníkmi našej komunity, médiami, z ktorých čerpáme, a pod.). V tomto zmysle je pamäť vždy a nevyhnutne vytváraná socio-kultúrnymi kontextami jednotlivca a komunity.

2. Vyučovanie kulturologických disciplín pre potreby cudzojazyčného vzdelávania

1. Vyučovanie kulturologických disciplín pre potreby cudzojazyčného vzdelávania má svoje špecifiká, meniace sa v čase, a aj z hľadiska obsahového naplnenia, pričom môžeme rozlišovať tri charakteristické obdobia:
2. Vyučovanie kulturologických disciplín na začiatku 90. rokov 20. storočia, v tzv. „predinternetovom období“ sa nieslo v duchu vyučovania faktov a informácií o cieľovej krajine, pri ktorom išlo o vyučovanie v zmysle nemeckého *Kulturwissenschaft*.
3. Vyučovanie kulturologických disciplín na začiatku nového milénia (po r. 2000) ustupuje z pozícií vyučovania faktov a informácií, ktoré sú dostupné na internete a posúva sa smerom k problémovému vyučovaniu a komparatistike

domácej a cieľovej kultúry. Toto vyučovanie skôr zodpovedá antropologickej koncepcii o kultúre, ako „spôsobe života“, ku ktorému prináležia isté významové paradigmy (Geertz, cit. in Harth, s. 88 – 90).

Vyučovanie kulturologických disciplín v ostatnom, najmä zintenzívnenom online prostredí v období C19 – sa vyznačuje hľadaním teoretickej platformy a didaktickej paradigmy, ktorá by najlepšie slúžila cieľovému používateľovi, pedagógovi cudzích jazykov a prekladateľovi/tlmočníkovi. Prednosť sa dáva postmodernému princípu vyučovania (ktorý v kontexte literárnych štúdií zmieňuje napr. Mary Klagesová (2001), pri ktorom základná otázka nie je *čo viem z kultúrnych štúdií*, ale *čo dokážem robiť s tým, čo viem z kultúrnych štúdií* (napr. kvalitnejšie a kompetentnejšie prekladať, pôsobiť ako tlmočník – kultúrny ambasádor a mediátor, kompetentne učiť v multikultúrnej triede a pod.).

3. Aplikačné možnosti diskurzu k teórii kultúrnej pamäte do kulturologických disciplín pre potreby cudzojazyčného vzdelávania

Cofino (cit. in Erllová, s. 2) poukazuje na to, že výskum pamäte (memory studies) sú prepracovanejšie v praktickom, aplikačnom kontexte viac, ako v teoretickom. S týmto tvrdením súhlasíme len v kontexte angloamerického diskurzu, pretože v domácom kultúrnom prostredí ide o fenomén, ktorý si získal odbornú pozornosť len nedávno. Preto v nasledujúcej stati poukážeme na aplikačné možnosti teoretického diskurzu k teórii kultúrnej pamäte pre účely akademického jazykového vzdelávania. V teoretickej stati sme uviedli, že kultúra predstavuje tripartitnú štruktúru, v ktorej dôležitú zložku tvoria tzv. sociálne aspekty. Aleida Assmannová tieto bližšie približuje ako tzv. „externé symboly, napr. monumenty, múzeá, knižnice, archívy a iné mnemonické inštitúcie, ktorými si skupiny, ktorým z nejakého dôvodu kultúrna pamäť chýba, vytvára jej náhradu (Assmannová, 2008, s. 97 – 108) (4).

V nasledujúcej sekcii prinášame prehľad artefaktov, ktoré sa nachádzajú v rôznych variantoch kultúrnej pamäte a používateľ CJ sa s nimi môže stretnúť v každodennej konverzácii a médiách. Skúmaný súbor sa viaže na severoamerické reálie a dlhoročnú prax autorky pri vyučovaní tohto predmetu:

3.1 Kultúrna pamäť v niektorých neoficiálnych názvoch štátov USA

Je pomerne bežným javom, že oficiálne názvy miest, území, či štátov sa nahrádzajú populárnejšími a často aj rozšírenejšími neoficiálnymi názvami, či prezývkami. Mnohých pokročilých lingvistov prekvapí objem informácií, ktorý sa ukrýva v neoficiálnych prezývkach amerických štátov. Každý z 50. štátov Spojených štátov amerických má okrem oficiálneho názvu aj prezývku, odrážajúcu jeho charakteristické prvky jeho:

- a) **Geografie:** - The Golden State – Kalifornia, ktorej západy slnka sú vraj „zlaté“ (5)
  - The Sunshine State – Florida, ktorá má jeden z najvyšších počtov slnečných dní v USA
  - The Last Frontier – Aljaška, ktorá je za „poslednú hranicu“ považovaná preto, že po tom, ako sa stala štátom USA v r. 1867, predstavuje najsevernejšiu hranicu USA. Predtým sa touto prezývkou označoval štát Washington.
- b) **Flóry a fauny:** - The Magnolia State – Mississippi, ktoré sa ako štát „magnólií“ vyznačuje veľmi teplým počasím a exotickou kvetenou.
- c) **Histórie:** - The Centennial State – Colorado, ktoré sa ako „štát storočnice“ označuje preto, lebo medzi americké štáty sa začlenilo v roku 1876, na sté výročie vzniku podpísania Vyhlásenia nezávislosti (*Declaration of Independence*, 1776).
  - The Lone Star State – Štát osamelej hviezdy, prezývka ktorého sa vzťahuje na jedinú hviezdu, nachádzajúcu sa na vlajke Texasu. Texas sa pripojil k USA v roku 1836, po tom, ako bol desať rokov nezávislým štátom. Jediná hviezda symbolizuje hrdosť na svoju nezávislosť.
  - The Keystone State – Massachussets, ktoré sa ako „kľúčový kameň“ okrem iného označuje preto, lebo práve v Bostone boli podpísané všetky kľúčové dokumenty americkej demokracie.
- d) **Sociálnej histórie:** - The Equality State – Wyoming, ktorý sa ako „štát rovnosti“ označuje preto, že práve tu mohli po prvý krát od roku 1869 voliť aj ženy.

- e) **Mentality obyvateľov:** - The Aloha State – Hawai, svoj neoficiálny názov vzťahuje k priateľskému pozdravu Havajčanov, „aloha“, ktorým vítajú cudzincov a prejavujú svoju družnú a pohostinnú povahu.

S týmito neoficiálnymi, no často používanými označeniami sa Američan, rovnako ako cudzinec môže stretnúť nielen na registračných značkách automobilov, pri miestopisných orientačných tabuliach či suveníroch a značeniach, no najmä v médiách, kde tvoria nové materiálne aspekty, resp. artefakty kultúry. Novinové titulky často využívajú tieto zaužívané neoficiálne názvy, pretože lepšie vystihujú predmetný región, ako oficiálne názvy (Florida, Kalifornia, či Aljaška), napr.

- *Trump and Biden seek victory in the Sunshine State / Trump a Biden sa snažia o víťazstvo v **Slnčnom štáte*** (CBS News, 3. 11. 2020)
- *Golden State Killer arrives in prison to start life sentence / Vrah zo **Zlatého štátu** nastupuje na doživotný výkon trestu vo väzení* (ABC News, 4. 11. 2020)
- *Exploring the gardening potential of the Last Frontier over 100 years ago / Rozvoj záhradníctva na **Poslednej hranici** pred 100 rokmi* (Anchorage Daily News, 3. 1. 2021)

Na tieto neoficiálne názvy, hlboko zakotvené v kultúrnej pamäti obyvateľov USA odkazujú aj mnohé materiálne objekty kultúry, o ktorých píše napr. Kolečáni-Lenčová (2020). Ide napr. o napr. historické pamiatky (napr. ikonický most The Golden Gate Bridge – povestná „Zlatá brána“ v Kalifornii), či sieť texaských reštaurácií, typických „steakhouse“, zameraných na podávanie steakov s názvom Lone Star Restaurant (Reštaurácia osamelej hviezdy) a iné symbolické označenia. V rámci diskurzu o kultúrnej pamäti tieto prezývky považujeme za spôsob, akým sa jednotlivé štáty sebaidentifikujú, a zároveň pretrvávajú v pamäti obyvateľov príslušných štátov, i ostatných obyvateľov USA a to aj napriek tomu, že niektoré z týchto označení nie sú historicky či topograficky presné (tvrdenie o „zlatých“ západoch slnka v Kalifornii môžeme považovať za prinajmenšom subjektívne), alebo dokonca môžu vyznievať aj ironicky (Prezývka štátu New Jersey, The Garden State – „Záhradný štát“, resp. „Štát záhrad“ môže v kontexte súčasnej koncentrácie priemyslu vyznievať sporne).

3.2 Kultúrna pamäť v inauguračných prejavoch prezidentov USA

Minulosť USA môžeme považovať za precedenčnú v mnohých ohľadoch: pristáhovalectvo do „Nového sveta“ navždy zmenilo elitárske vnímanie spoločnosti a spoločenských vrstiev, pretrvávajúce v Európe, Vojna o nezávislosť poskytla základy modernej demokracie a štátnej svojbytnosti, imigračné vlny vytvorili diskurz o ľudských a občianskych právach a pod. Tieto udalosti neustále rezonujú v mysliach amerických občanov, a práve preto sa k nim vrcholní predstavitelia americkej spoločnosti, politici a najmä americkí prezidenti, opakovane vracajú a neustále ich pripomínajú vo svojich najvýznamnejších, mienkotvorných prejavoch, a to aj v modernej histórii. K takýmto zásadným udalostiam, aktívne pracujúcim s kultúrnou pamäťou národa, môžeme zaradiť inauguračné prejavy amerických prezidentov, ktoré predstavujú jeden z najformálnejších a najoficiálnejších prejavov prenosu moci v rámci americkej spoločnosti. Okrem štandardného vytyčenia nastávajúcej politickej línie a politickej „kultúry“ novozvoleného prezidenta sa v nich obligatórne objavujú referencie na najvýznamnejšie časti americkej histórie, udalosti, ktoré formovali americký národ, jeho svojbytnosť a identitu. Pokiaľ sa napríklad sústredíme na inauguračné prejavy posledných piatich amerických prezidentov po konci studenej vojny, ako reprezentatívny výber pre skúmanie artefaktov kultúrnej pamäte, každý z nich, s výnimkou Donalda Trumpa (jeho prejav sa vo veľkej miere vymyká štandardnej štruktúre podobných prejavov a nevyskytuje sa v ňom žiadna priama referencia na americkú minulosť; Trump, 2017), sa vo svojom príhovore zmienil o niektorej zo zásadných udalostí americkej histórie:

Prezident	Zmienka o kľúčovej udalosti amerických dejín	Zmienka o kľúčovej udalosti amerických dejín
William Clinton 1993	When our founders boldly declared America's independence to the world and our purposes to the Almighty, they knew that America, to endure, would have to change.	Ked' naši zakladatelia odvážne vyhlásili americkú nezávislosť svetu a Všemohúcemu, uvedomovali si, že Amerika, ak má vytrvať, sa musí zmeniť.
	From our revolution, the Civil War, to the Great Depression to the civil rights movement , our people have always mustered the determination	Od revolúcie, cez Občiansku vojnu, krízu, až po hnutie za občianske práva náš ľud vždy preukazoval

	to construct from these crises the pillars of our history. Thomas Jefferson believed that to preserve the very foundations of our nation, we would need dramatic change from time to time.	odhodlanie vytvoriť z týchto ťažkých časov piliere našej histórie. Thomas Jefferson veril, že na to, aby sme zachovali samotné základy nášho národa, potrebujeme z času na čas dramatickú zmenu.
1997	The promise of America was born in the 18th century out of the bold conviction that we are all created equal .	Prísľub Ameriky sa zrodil v 18. storočí z presvedčenia, že všetci sme boli stvorení ako rovní .
George W. Bush 2001	It is the story of a new world that became a friend and liberator of the old, a story of a slave-holding society that became a servant of freedom, the story of a power that went into the world to protect but not possess, to defend but not to conquer.	Je to príbeh nového sveta , ktorý sa stal priateľom a osloboditeľom toho starého, príbeh otrokárskej spoločnosti , ktorá vstúpila do služieb slobody...
2005	From the day of our Founding , we have proclaimed that every man and woman on this earth has rights, and dignity, and matchless value, because they bear the image of the Maker of Heaven and earth.	Od nášho založenia sme vyhlasovali, že každý muž aj žena na tejto zemi má práva a dôstojnosť a neopakovateľnú hodnotu, pretože sa v nich odráža ich Stvoriteľ.
	This is the broader definition of liberty that motivated the Homestead Act, the Social Security Act, and the G.I. Bill of Rights .	Ide o širšiu definíciu slobody, ktorá inšpirovala Zákon o usadlostiach, o Sociálnom zabezpečení aj Zákon o právach veteránov .
	When the Declaration of Independence was first read in public and the Liberty Bell was sounded in celebration, a witness said, "It rang as if it meant something." In our time it means something still. America, in this young century, proclaims liberty throughout all the world, and to all the inhabitants thereof. Renewed in our strength—tested, but not weary—we are ready for the greatest achievements in the history of freedom.	Keď po prvýkrát verejne čítali Vyhlasenie nezávislosti a na oslavu vyzváňal Zvon slobody , istý svedok poznamenal: "Zvonil, akoby to niečo znamenalo" A aj v dnešných časoch to niečo znamená. Amerika v tomto začínajúcom storočí hlása slobodu do celého sveta a pre všetkých jeho obyvateľov. S obnovenými silami, skúšaní, no neúnavní, sme pripravení na najväčšie víťazstvá v histórii slobody.
Barack Hussein Obama II 2009	For us, they fought and died in places like Concord and Gettysburg, Normandy and Khe Sahn .	Za nás umierali na miestach, ako Concord, Gettysburg, Normandia a Khe Sahn .
	As for our common defense, we reject as false the choice between our safety and our ideals. Our Founding Fathers -- (applause) --	Čo sa týka našej obrany, odmietame falošnú voľbu medzi našou bezpečnosťou a našimi ideálmi. Naši Otcovia zakladatelia (potlesk), naši

	our Founding Fathers , faced with perils that we can scarcely imagine, drafted a charter to assure the rule of law and the rights of man -- a charter expanded by the blood of generations. Those ideals still light the world, and we will not give them up for expedience sake.	Otcovia zakladatelia čelili nebezpečenstvám, aké si len ťažko vieme predstaviť, a predsa spísali dohodu, zaručujúcu vládu zákona a práva človeka, dohodu, potvrdenú krvou celých generácií. Tie ideály stále prinášajú svetu osvetlenie a my sa ich nevzdáme z akýchkoľvek pragmatických dôvodov.
2013	The patriots of 1776 did not fight to replace the tyranny of a king with the privileges of a few or the rule of a mob. They gave to us a republic, a government of, and by, and for the people, entrusting each generation to keep safe our founding creed.	Vlastenci z roku 1776 nebojovali preto, aby nahradili tyranu kráľa privilegiami menšiny, či svojvôľovu davu. Dali nám republiku, vládu ľuďom a pre ľudí, zveriac každej generácii uchovanie viery našich zakladateľov.
Donald J. Trump 2017	-	
Joseph R. Biden Jr. 2021	I've just taken a sacred oath each of those patriots have taken. The oath first sworn by George Washington . Through civil war, the Great Depression, World War, 9/11 , through struggle, sacrifice, and setback, our better angels have always prevailed.	Práve som zložil rovnakú prísahu, ako každý z (tých) vlastencov . Rovnakú prísahu prvý zložil George Washington . Od Občianskej vojny, Krízy, Vojny, 9/11 počas zápasov, obetí a úskalí, naši „lepší anjeli“ vždy zvíťazili.

Zdroj: autorka

Všetky referencie na americkú minulosť a pohnuté udalosti jednotlivých období v inauguračných prejavoch slúžili konkrétnym cieľom, a to na kultivovanie kultúrnej pamäte: pripomínali spoločnú minulosť, prekážky, ktoré Američania na ceste za slobodou a demokraciou prekonávali, predstavovali prísľub jednoty a ducha vzájomnosti a spoločenstva. S týmto názorom súhlasia aj Campbell and Jamieson (1990), ktorí vytyčujú štyri kľúčové prvky prezidentských inauguračných prejavov. Podľa nich tieto prejavy:

1. „zjednocujú divákov“ tým, že vytvárajú akúsi „vzájomnú dohodu“, ktorá stavia divákov do pozície „ľudí, občanov“ a konštituuje „občianstvo“ novým spôsobom, (1990, s. 34).
2. Ustanovujú divákov ako „svedkov“ novej politickej garnitúry.

3. Zdôrazňujú národné hodnoty“ a uctievať minulosť (1990, s. 36 – 37).
4. Udávajú princípy nadchádzajúcej administratívy (1990, s. 39) (6).

Novozvolený prezident sa zároveň etabluje v rámci svojej prezidentskej roly a naznačuje, nakoľko je ochotný splniť a podriaďiť sa obmedzeniam svojej pozície v rámci exekutívy (1990, s. 42). Keďže ide o jeden z najzásadnejších verejných politických prejavov v rámci USA, voľba komunikačných prostriedkov je kľúčová (Pavlíková, 2018; Štulajterová, 2018): opakované zdôrazňovanie osobností, udalostí, či súvislostí americkej histórie akcentuje „americké hodnoty“: slobodu, rovnosť a vytváranie možností pre hľadanie príležitostí a osobného šťastia. Ide vlastne o prienik a integrálnu súčinnosť sociálnych aspektov (zhrňujúcich ľudí, sociálne vzťahy a inštitúcie, no aj symboly, napr. pamätníky, monumenty a pod.), materiálnych artefaktov (napr. médií) a mentálnych aspektov (kultúrne podmienených spôsobov myslenia, mentalít) kultúry, tak ako ich definovala Erillová (2008, s. 4).

3.3 Kultúrna pamäť vo vybraných ustálených slovných spojeniach

Ako sme už uviedli v teoretickej časti predloženej štúdie, kultúrna pamäť sa uskutočňuje prostredníctvom jazyka a v jazyku spoločenstva. Z anglo-amerických výrazov vyberáme napr. spojenia, vznikajúce v období prvého kontaktu s pôvodným obyvateľstvom Ameriky, nesprávne a politicky nekorektne označovaným, ako „Indiáni“:

Tab. 2 Vybrané kultúrne motivované anglo-americké výrazy

Výraz	Preklad /ekvivalent (slovenský jazyk)	Význam
Indian time	Indiánsky čas	Fráza vychádza z kultúrneho neporozumenia pôvodnej kultúry. Kým pre európskych prisťahovalcov bol čas dôležitou komoditou, pre „Indiánov“ nehral dôležitú úlohu a preto často meškali. Z toho vznikol predsudok (a aj výraz), implikujúci, že „Indiáni“ vždy chodia neskoro. Hoci tento výraz pôvodní obyvatelia dodnes žartovne používajú, môže v inom kontexte vyznievať hanlivo, dokonca rasisticky.

Indian summer	Indiánske leto / SK“ „Babie leto“	Podobne, ako v predchádzajúcom prípade, prívlastok „Indiánsky“ naznačuje, že ide o neskoré leto v zmysle meškania. Hoci túto časť roka možno považovať za príjemnú, fráza má opäť negatívne konotácie, a môže znieť urážlivo a znevažujúco.	
Indian gift, giver	„Indiánsky dar, darca“, prenesene: „zištný dar“	Výraz po prvýkrát použil v roku 1765 v diele <i>The history of the Province of Massachusetts Bay</i> Thomas Hutchinson, ktorý píše: „Indiánsky dar označuje výraz pre dar, za ktorý sa očakáva ekvivalentná protihodnota.“ V roku 1860 John Russell Bartlett zahrnul tento výraz v <i>Dictionary of Americanisms</i> vo význame „niekto, kto daruje dar a potom ho žiada naspäť“. Moderné slovníky, napr. Merriam Webster (2021) uvádzajú, že ide o urážlivý výrok, ktorý vznikol v dôsledku nepochopenia vzťahov, založených na bártrových výmenách prvých obyvateľov.	
Off the reservation	„mimo rezervácie“, prenesene: „čo si ušiel z ústavu?“	Výraz naznačuje, že označená osoba je nekompetentná, alebo naivná, hlúpa. Fráza podľa všetkého pochádza z USA (v kanadskej angličtine by sa použil výraz „reserve“) a z čias násilného presunu domorodého obyvateľstva do rezervácií.	

Zdroj: autorka, spracované podľa: <https://www.ictinc.ca/blog/culturally-offensive-phrases-you-should-use-at>

Vybrané výrazy dokazujú, nakoľko je vzťah mainstreamového a minoritného obyvateľstva zakorenený v kolektívnej, resp. „kultúrnej pamäti“ obyvateľov natoľko, že dal vznik kultúrnej motivovanej lexike. Hoci sa dnes tieto výrazy považujú za kultúrne necitlivé a urážlivé, v každodennej konverzácii sa stále vyskytujú. V roku 2011 napr. v relácii Dobré ráno Amerika (Good Morning America) matka celebrity Kim Kardashianovej opísala pokus dcérinho exmanžela o vrátenie zásnubného prsteňa pomocou frázy „Indian giver“, čo si vyslúžilo búrlivú negatívnu reakciu publika a menšín. Podobný bonmot sa spája aj s Kevinom O’Learym a Mattom Lauerom, ktorý použil tento výraz pri komentovaní Londýnskych Olympijských hier v r. 2021 (NBC Today, 2012). To však poukazuje na skutočnosť, že uvedené výrazy sú natoľko zakorenené v povedomí Američanov, že preniknú aj do z hľadiska politickej korektnosti dobre stráženého verejného priestoru médií.

Záver

V predloženej štúdií sme priblížili tri konkrétne príklady, ako sa prejavuje „kultúrna pamäť“ v materiálnej a jazykovej rovine. Išlo o 1) kultúrnu pamäť vo vybraných neoficiálnych názvoch štátov USA, 2) kultúrnu pamäť vo vybraných inauguračných prejavoch, a 3) kultúrnu pamäť vo vybraných ustálených spojeniach. Tieto tri roviny zodpovedajú artefaktom kultúry, ktoré Assmannová (2008) označuje ako sociálne, materiálne a mentálne aspekty kultúry, tvoriace artefakty kolektívnej, tzv. kultúrnej pamäte.

Roviny, ktoré sme zvolili ako predmet analýzy, považujeme za zaujímavé najmä z hľadiska cudzojazyčnej edukácie. Pre budúcich učiteľov, no i prekladateľov a tlmočníkov je zásadné uvedomovať si kultúrne prostredie, do ktorého vstupujú a poznať jeho významové a kultúrne valencie. Napomáha to nielen lepšiemu jazykovému porozumeniu, no i interkultúrnej komunikácii (Pecníková, Slatinská, 2016; Židová, 2018; Zelenková, Hanesová, 2019; Pondelíková, 2021) a rozvoju kritického myslenia (Hanesová, 2014), na čo upozorňujú viacerí domáci i zahraniční odborníci. Učenie sa cudzím jazykom musí učiacim sa ponúkať jazyk v jeho kulturologickej rozmanitosti a multirozmernosti, aktualizovaný o rozmer jeho skutočného používania, a práve tento rozmer je často ukotvený v „kultúrnej pamäti“ jeho používateľov. Preto si výskum tohto fenoménu zaslúži adekvátnu odbornú pozornosť a predstavuje výskumnú výzvu do budúcnosti pre predmet kultúrnych štúdií.

Poznámky:

- (1) According to anthropological and semiotic theories, culture can be seen as a three-dimensional framework, comprising social (people, social relations, institutions), material (artifacts and media), and mental aspects (culturally defined ways of thinking, mentalities) (cf. Posner) (preklad J.J.)
- (2) Assmann argues that every culture connects every one of its individual subjects on the basis of shared norms (rules) and stories (memories; Erinnerungen) to the experience of a commonly inhabited meaningful world. (preklad J.J.)
- (3) Understood in this way, “cultural memory” can serve as an umbrella term which comprises “socialmemory” (the starting point for memory research in the so-cial sciences), “material or medial memory” (the focus of interest in

- literary and media studies), and “mental or cognitive memory” (the field of expertise in psychology and the neurosciences) (preklad J.J.)
- (4) On the social level, with respect to groups and societies, the role of external symbols becomes even more important, because groups which, of course, do not “have” a memory tend to “make” themselves one by means of things meant as reminders such as monuments, museums, libraries, archives, and other mnemonic institutions. This is what we call cultural memory (A. Assmann) (preklad J.J.).
  - (5) Spracované podľa *Worldbook*, 2001.
  - (6) Inaugural addresses “unify the audience” by recreating a “mutual covenant” that reconstitutes the “audience as ‘the people’ and constitute[s] the citizenry as a people in some new way” (1990, s. 34). They contend that a key element of inaugural addresses is the necessity of the people serving a “witnessing role” to the ceremonial rite of passage. Inaugural addresses “rehearse national values” and “venerate the past” (1990, s. 36-37). The addresses “set forth the political principles that will guide the new administration” (1990, s. 39) (preklad J.J.).
  - (7) The addresses must “enact the presidential role” by demonstrating that the new president “appreciates the requirements and limitations of executive functions (1990, s. 42) (preklad J.J.).

Literatúra

- ASSMANN, A.: *Canon and Archive*. In: *Cultural Memory Studies – An International and Interdisciplinary Handbook*. New York: Walter de Gruyter, 2008, s. 97 – 108.
- CAMPBELL, K. K.; JAMIESON, K. H.: *Presidents Creating the Presidency: Deeds Done in Words*. Chicago: University of Chicago Press, 1990, 384 s.
- ERLLOVÁ, A.: *Towards a Conceptual Foundation for Cultural Memory Studies*. In: *Cultural Memory Studies – An International and Interdisciplinary Handbook*. New York: Walter de Gruyter, 2008, s. 1 – 18.
- HANESOVÁ, D.: *From Learning Facts to Learning to Think*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, 2014, 66 s.
- HARTH, D.: *The Invention of Cultural Memory*. In: *Cultural Memory Studies – An International and Interdisciplinary Handbook*. New York: Walter de Gruyter, 2008, s. 85 – 96.
- INDIGENOUS CORPORATE TRAINING.: *Use these culturally offensive phrases, questions at your own risk (a blog)*. <https://www.ictinc.ca/blog/culturally-offensive-phrases-you-should-use-at.14-08-2021>.
- KLAGES, M. 2001. *Postmodernism*. <http://www.Colorado.EDU/English/ENGL2012Klages/1997pomo.html>
- KOLEČÁNI-LENČOVÁ, I.: *Linguistic Landscape and Reading Comprehension in foreign Language Teaching*. In: *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 10, 2020, č. 1, s. 160 – 164.
- LINGEA: *Slovník Lingea*. 2021. <https://slovniky.lingea.sk/anglicko-slovensky/%C5%BEart>. 01-09-2021.
- MERRIAM WEBSTER.: *Slovník Merriam Webster*. 2021. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/Indian%20gift>. 04-08-2021.

- NBC Today.: 2012. <https://www.ictinc.ca/blog/indian-giver-come-can-give-back-2012-01-09-2021>.
- PAVLÍKOVÁ, Ž.: *Figurative Language in Political Discourse*. In: Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie III. Bratislava: EKONÓM, 2018, s. 32 – 40.
- PECNÍKOVÁ, J.; SLATINSKÁ, A.: *Socio-cultural discourse of competencies and barriers in intercultural communication*. In: Formation and Transformation of Discourses, Samara National Research University, 2016, s. 255 – 262.
- PONDELÍKOVÁ, I.: *Kultúra – identita – občianstvo v kontexte transformácie Slovenska 15 rokov po vstupe do EÚ*. Banská Bystrica: Koprint, 2021, 92 s.
- ŠTULAJTEROVÁ, A.: Otherness in personal and political identity of the last two first ladies in the USA. In: Experience of Otherness. 2018. Bratislava: Z-F Lingua. s. 92 – 101.
- TRUMP, D. *First Inaugural Address*. Yale Law School Avalon Project. 2017. <<https://www.govinfo.gov/features/presidential-inaugural-addresses>> [13. 3. 2021].
- ZELENKOVÁ, A.; HANESOVÁ, D.: *Intercultural Competence of University Teachers: a Challenge for Internalisation*. In: JoLaCe. 2019, č. 7, 1, s. 1 – 18. <https://doi.org/10.2478/jolace-2019-0001>.
- ŽIDOVÁ, D.: *Reading between the lines and intercultural communication in contemporary British fiction*. In: Inovatívne trendy v odborových didaktikách v kontexte požiadaviek praxe. Nitra: PF UKF, 2018. s. 313 – 319.

Resumé

Transdisciplinary Phenomenon of Cultural Memory and its Significance for Foreign Language Teaching

The study entitled “Transdisciplinary Phenomenon of Cultural Memory and its Significance for Foreign Language Teaching” is theoretical and practical in its approach; it focuses on the application of the theoretical discourse related to the phenomenon of “cultural memory” into cultural studies for the purposes of foreign language teaching and learning. In the theoretical part, the author postulates the theoretical outcomes for the analysis of “cultural memory”. In the practical part, the author explicates three areas of “cultural memory”, applied to the teaching and learning process: 1) “Cultural memory” in unofficial state names and nicknames, 2) “Cultural memory” in selected inaugural addresses and 3) “Cultural memory” reflected in language (and its selected phrases).

Článok je výstupom projektu VEGA 1/0538/21 s názvom Kultúrna pamäť európskych veľkomiest.

Článok je výstupom projektu KEGA 008UMB-4/2022 s názvom Univerzitné vzdelávanie ako brána k mysleniu: integrácia čitateľských, akademických a kritických zručností ako predpoklad intelektuálneho kapitálu univerzít a internacionalizácie vzdelávania.

KULTÚRNA IDENTITA VIEDNE A JEJ LITERÁRNA TRADÍCIA

Eva Höhn

eva.hohn11@gmail.com

Kľúčové slová: kultúrna identita, kultúrna pamäť, Viedeň, urbánny priestor, rakúska literatúra

Úvod

Súčasný predstaviteľ teórie kultúrnej pamäti v Nemecku, kulturoológ Jan Assmann, zdôrazňuje, že vzťah národa k minulosti neurčuje história alebo archeologické zdroje, ale kultúrne „texty“, ktoré určujú dosah horizontu kultúrnej pamäti (Assmann, 2002, s. 243). Pojem „texty“ je metafora pre verbálne i neverbálne formy kultúrnej praxe. Nielen historické a archeologické pamiatky, ale hlavne písomné a verbálne kultúrne pamiatky zohrávajú kľúčovú úlohu pri formovaní kultúrnej pamäti. V tomto zmysle má v rámci kultúrnej pamäti literatúra výnimočnú úlohu. Literatúra sa stala jednou z foriem kultúrnej praxe a jedným zo systémov znakov. Ak kultúra pozostáva z rozličných foriem sociálnych procesov, tak je literatúra potom takisto jednou z foriem kultúrnej praxe a jedným zo systémov symbolov. Pre takto metodologicky chápanú literárnu vedu sa ujali pojmy literárna sociológia alebo literárna antropológia. Táto sa zaoberá možnosťami prepojenia medzi etnografiou, sociológiou, sociálnou antropológiou a pod. a literárnou vedou. Literárne texty integruje do interkultúrneho diskurzu, ktorý interpretuje literatúru na základe kultúrnych skúseností. Na pozadí nového, rozšíreného konceptu kultúry a literatúry sa tiež stierajú hranice národných literatúr ako primárny predmet výskumu. Do popredia sa dostávajú spoločensko-kultúrne kľúčové koncepty ako domov, identita, postavenie ženy, národná identita, detstvo a pod. Na ich základe môžeme identifikovať naratívy, teda mentálne obrazy, kognitívne konštrukty. V našom texte sa zaoberáme literárnymi dielami rakúskych spisovateľov 20. a 21. storočia, ktorých naratív je zameraný voči oficiálnym stereotypom, vytvárajúcich kultúrnu identitu hlavného mesta Rakúska, Viedne. Ich diela deštruuju kliše o Viedni ako centra habsburgovskej monarchie a kultúry klasickej hudby.

Oficiálne kultúrne stereotypy Viedne

Kultúrna identita Viedne je i dnes tvorená dvoma hlavnými stereotypmi. Prvým z nich je dedičstvo Habsburgovcov a rakúskej monarchie. Druhým je Viedeň ako mesto umenia a kultúry. K prvému môžeme priradiť hlavné architektonické dominanty mesta (Schönbrunn, Hofburg, Belvedere a pod.) k druhému operu, múzeá, koncertné siene a pod. Tieto dva hlavné naratívy sú určujúcim prvkom vo vytváraní obrazu a kultúrnej identity tohto mesta. Treba avšak takisto povedať, že prezentácia Viedne ako jedného hlavných miest európskej kultúry má i svoje opodstatnenie. V roku 2001 sa historické centrum Viedne dostalo do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Jedným z hlavných dôvodov pre toto rozhodnutie bolo, že historické centrum mesta stelesňuje tri najvýznamnejšie obdobia európskej kultúry: stredovek, barok a historizmus druhej polovice 19. storočia na ulici Ringstraße.

Viedeň takisto reprezentuje európsku hudbu od klasiky až po 20. storočie, a to vďaka skladateľom ako *Gluck, Haydn und Mozart, Beethoven, Schubert, Brahms a Strauß*. A bol to cisár František Jozef I. Habsburský, ktorý stavbou ulice Ringstrasse zmenil tvár mesta. On so svojou manželkou Alžbetou (Elisabeth of Austria) alias Sissi reprezentujú i dnes známy mýtus dedičstva habsburskej monarchie. Výstavba ulice Ringstraße bola súčasťou procesu urbánnych premien, ktorý v druhej polovici 19. storočia prebiehal v mnohých európskych veľkomestách. Bol výsledkom industriálnej moderny a určujúcim faktorom rozvoja kultúrneho obrazu urbánneho priestoru týchto miest a takisto Viedne ako ho poznáme i dnes.

Urbánna kritika Waltera Benjamina

Kritiku urbánneho priestoru podrobil analýze nemecký filozof Walter Benjamin vo svojich esejách a takisto v diele *Arcades project* (Das Passagen-Werk 1927-1940). Benjamin skúmal parížske pasáže, ulice, obchodné domy a panorámy svetových výstav. Na základe svojich myšlienok o móde a reklame ilustroval svet veľkomesta, Paríža, ako miesta fetišu konzumu.¹ *Arcades*, nákupné pasáže, ktoré sa v Paríži prvýkrát objavili na začiatku devätnásteho storočia, prirovnáva k odcudzenej skúsenosti a kolektívnemu nevedomiu. (collective unconsciousness), ktoré sa podľa neho ako fenomén objavili v 19. storočí. Ľudia sa snažia uniknúť

pred každodennosťou, aby svoje sny realizovali v móde a túžby uspokojovali vo fetiši tovaru. Pre nový, urbánny typ človeka použil Benjamin výraz *flanér* (der *Flaneur*) – človek bezcieľne sa potulajúci ulicami mesta. Cieľom jeho cesty je poznanie redukované na zážitok, akým je napríklad návšteva kaviarne, obchodu alebo divadla: *Zábavný priemysel mu [človeku] to uľahčuje tým, že ho vyzdvihuje na úroveň tovaru. Oddáva sa jeho manipuláciám vychutnávajúc odcudzenie od seba samého aj ostatných.*²

Východiskom z tohto stavu je pre Benjamina osobné prebudenie človeka, ktoré nazýva „kopernikovsky obrat“. Je to prebudenie z kolektívneho nevedomia generácie, ktorá je kultúrnym produktom novej doby a ktorá už nebola socializovaná v tradičných, kresťanských predstavách. V našom texte vychádzame z predpokladu, že hlavní hrdinovia diel rakúskych spisovateľov reprezentujúcich urbánno-kritický naratív sú produktom času a predstaviteľmi kolektívneho nevedomia tak ako to formuloval Walter Benjamin. Túto kritiku spoločenského života môžeme teda pokladať za tretí nestereotypizovaný obraz mesta. Pokúsime sa zistiť, nakoľko budú títo hrdinovia schopní kritického sebapoznania a sebanápravy.

Rakúska literatúra: Kultúrno-kritický naratív Viedne v prvej polovici 20. storočia

Paralelne s rozvojom industriálnej moderny sa v 19. storočí rozvíjala avšak i umelecká moderna. Jej predstavitelia mali na rakúsku spoločnosť podstatne odlišný pohľad než ten, ktorý bol reprezentovaný navonok. Podobne ako Walter Benjamin, mnohí z nich boli kriticky zmyšľajúci intelektuáli, ktorí sa svojou tvorbou usilovali o nápravu. Boli to napríklad maliari secesie (Gustav Klimt) a expresionizmu (Egon Schiele), literáti Viedenskej moderny (Arthur Schnitler, Hugo von Hofmannsthal a pod.), rakúski spisovatelia veľkých románov o Viedni (Robert Musil, Joseph Roth, Heimito von Doderer). Uvedomovali si kultúrnu krízu, ktorej príčiny hľadali v človeku a jeho existenciálnom úpadku. Zaujímalo ich odcudzenie, strata identity, morálny úpadok a pod. Ich náhľady, postoje a tvorba sa stali zdrojom pre pochopenie toho, čo sa v skutočnosti deje i dnes. Jednotlivci začali vnímať ako produkt kultúry, v ktorej došlo k preferencii materiálnych hodnôt a človek tejto ilúzii podľahol. Obsahy a témy ich diela tvoria tretí, dôležitý naratív, ktorý je

súčasťou kultúrnej identity hlavného mesta Rakúska. Jeho existencia je avšak vďaka stereotypom oficiálneho kultúrneho obrazu mesta i dnes marginalizovaná. Interpretácia tohto tretieho, doposiaľ u nás málo známeho naratívu Viedne sa opiera o nasledovné diela: a) poviedky *Poručík Gusto* (Leutnant Gustl, 1900) od Arthura Schnitzlera, b) románu *Kapucínska hrobka* (Die Kapuzinergruft, 1938) od Josepha Rotha, c) románu *Muž bez vlastností* (Der Mann ohne Eigenschaften, 1930-1943) od Roberta Musila a d) románu *Strudlhofské schody* (Die Strudlhofstiege, 1951) od Heimita von Doderera. Z nich sa dozvedáme o skutočnom pulze života prekrytým klišé Viedne ako hlavného a veľkolepého mesta monarchie. Špeciálnym prvkom týchto viedenských románov je, že ich kritika je namierená voči šľachte, jej privilégiám, pasivite a pôžitkárstvu. Romány Heimita von Doderera venované Viedni sú zas namierené najmä voči sociálnej vrstve meštiactva.

V poviedke *Poručík Gusto* (Arthur Schnitzler) nachádzame karikatúru charakteru príslušníka rakúsko-uhorskej armády. Gusto je flanérom túlajúcim sa po viedenských štvrtiach a uliciach.³ Po návšteve koncertu v sieni *Musikverein*, kde ho omnoho viac zaujímajú mladé dámy než hudba, sa vyberie opäť raz do ulíc. Gustova trasa vedie cez most Aspernbrücke do Prátru, odtiaľ na Hlavnú alej k pomníku Tegetthoffa. Wilhelm von Tegetthoff bol admirálom rakúsko-uhorskej vojnovéj flotily a jeho pomník symbolizuje prítomnosť habsburského dedičstva. Pri ňom sa Gusto rozhodne vrátiť sa naspäť, prechádza cez ulicu Ringstraße k Hofburgu až nakoniec prichádza k svojmu bytu vo 8. okrese Josefstadt. Z novej časti mesta, z Prátru, sa vracia do okresu v starom meste. Návrat do starého mesta je symbolický – predstavuje nemennosť Gustovho charakteru. *Tu idú dvaja delostrelci...zaručene si myslia, že sledujem tamtú ženu... Mimochodom musím si ju obzrieť... Ach, hrozná! [...] Okružná – už o chvíľu budem vo svojej kaviarni... Tuším sa dokonca teším na raňajky...neuveriteľné.*⁴

Neschopnosť vnútornej premeny hlavného hrdinu je navonok symbolizovaná topografiami rakúsko-uhorskej monarchie – napriek tomu, že sa Gusto vydá do novej viedenskej časti, do Prátru, navracia sa do svojej kaviarne (v starom meste) a jeho život beží v starých koľajach. Autorova kritika je namierená proti reprezentatívnej vyššej sociálnej vrstve (príslušníkom rakúsko-uhorskej armády), čo dovtedy tematizované nebolo.

Za svoje ďalšie dielo namierené voči katolíckej cirkvi, divadelnú hru *Profesor Bernhardi* bol spisovateľ zbavený miesta armádneho lekára. Schnitzlerova provokatívna hra *Kolotoč* bola vo Viedni zakázaná, jej premiéra sa uskutočnila v Berlíne. A hoci sám Arthur Schnitzler pochádzal zo známej lekárskej rodiny (otec bol spoluzakladateľ známej Allgemeine Poliklinik), jeho stopy nie sú vo Viedni viditeľné. A i keď sa rodný dom autora nachádza na známej Praterstraße, je len marginálnou súčasťou kultúrneho dedičstva hlavného mesta.

Podľa známej *Kapucínskej hrobky*, miesta posledného odpočinku Habsburgovcov vo Viedni, nazval svoj známy román spisovateľ Joseph Roth. V knihe *Kapucínska hrobka* autor kritizuje úpadok rakúskej šľachty ako aj nezaslúžené privilégiá tejto spoločenskej vrstvy. Román sa začína rokom 1913, nažive je ešte následník trónu František Ferdinand d'Este, ktorého o rok neskôr zastrelia v Sarajeve. Život v hlavnom meste monarchie pulzuje svojim obvyklým tempom. Hlavný hrdina František Ferdinand Trotta, študent práva, si vo viedenských kaviarňach užíva bezstarostný život v kruhu vplyvných priateľov: *Bola vo mne vtedy veľmi silná prorocká predtucha, predtucha, že títo moji kamaráti môžu síce obstáť pri dôstojnickej skúške, ale vonkoncom nie vo vojne. Vyrástli príliš zhyčkaní vo Viedni, ktorú korunné krajiny monarchie nepretržite napájali vínom, ako bezstarostné, skoro smiešne bezstarostné deti rozmazaného, príliš často ospevovaného hlavného a sídelného mesta [...].*⁵

František je dedičom rituálov a privilégií, nie však skutočnej identity svojho pôvodne roľníckeho rodu. Túto Trottovcovi zo života vytesnili a žiadnu inú identitu si vytvoriť nedokázali.

Kritiku šľachty a habsburského dedičstva nachádzame v ďalšom viedenskom románe *Muž bez vlastností* od Roberta Musila. Kaštiele, zámky a paláce rakúskej šľachty nadobúdajú ako dominantné toposity Viedne karikatúrny miestami až subverzívny obraz. Tak napríklad budova kaštieľa, v ktorom býva Ulrich, hlavný hrdina románu, je jedna z mnohých stavieb historického dedičstva monarchie. Jej obrysy, tak ako i morálne dedičstvo viedenskej šľachty sú koncom 19. storočia nejasné:

*Přesně řečeno, jeho nosné klenutí pocházelo ze sedmnáctého století, park a hořejší poschodí nasvědčovaly původu z osmnáctého století, fasáda byla obnovena a trochu pokažena v devatenáctém století, takže celek vypadal poněkud rozmazaně jako snímky fotografované na sebe [...]*⁶.

Z úryvku vyplýva, že zovňajšok budovy vytvárajú všetky architektonické štýly historických etáp, v ktorých v Rakúsku vládli Habsburgovci. Horst Turk poznamenáva, že budova, v ktorej Ulrich býva, je kaštieľ grófa Salm-Reifferscheida.⁷ Tento sa nachádza sa v 3. viedenskom okrese na rohu ulíc Salmgasse a Rasumofskygasse, v ktorej býval aj autor Robert Musil. Odrazom vonkajšieho stavu spoločnosti je takisto vnútorný svet hlavného hrdinu. Hoci sa Ulrich stal dedičom veľkého majetku, jeho hodnotový systém nemá žiadne záchytné body, o ktoré by sa mohol oprieť. Ulrich je „mužom bez vlastností“ a zároveň predstaviteľom kolektívneho nevedomia. Tak napríklad sám nie je schopný nájsť si prácu. Túto mu pri organizácii osláv cisárovoho jubilea nájde len vďaka známostiam jeho otec. Ulrich si avšak začína uvedomovať svoju situáciu a vie aj to, že racionálnemu, modernému svetu, tak ako aj jemu samému, chýba hodnotový systém. Vydáva sa preto na cestu hľadania, avšak naráža na mnoho prekážok, z ktorých jednou je najmä potreba emocionálnej stability. V prípade Ulricha možno teda hovoriť o „kopernikovskej zmene“ o prebudení zo sna a precitnutia z kolektívneho nevedomia, čo opakovane zdôrazňuje Walter Benjamin vo svojom diele *Pasáže*.⁸

Hoci ďalšie z viedenských románov, romány Heimita von Doderera vyšli až po druhej svetovej vojne, odohrávajú sa práve v období na konci 19. a začiatku 20. storočia. Najznámejším z nich je *Strudlhofské schody*. Na toto dielo nadviazali neskôr autorove nasledovné knihy z viedenskej trilógie: *Démoni* (Die Dämonen, 1956) a *Lighted Windows* (Die erleuchteten Fenster, 1951). Román *Strudlhofské schody* sa odohráva hlavne v 9. viedenskom okrese Alsergrund a jeho časti Lichtental. Román nesie názov podľa schodiska Die Strudlhofstiege (The Strudlhof Steps), ktoré môžeme nájsť v 9. viedenskom okrese Alsergrund.

V prevažne 9. viedenskom okrese sa odohrávajú tiež všetky hlavné udalosti románu. Literárni hrdinovia sa pohybujú žijú a pracujú hlavne v blízkosti námestia

Julius-Tandler-Platz (predtým Althanplatz) neďaleko stanice Františka Jozefa a brány Schottentor. Na námestí Julius-Tandler-Platz bývajú v dome číslo 6 Greta Siebenscheinová, snúbenica jednej z literárnych postáv Reného Stangelera. O poschodie vyššie býva zas Mary K., osudová láska ústrednej postavy diela majora Melzera.

9. okres Alsergrund bola v tom čase štvrť, v ktorej žilo zámožné viedenské obyvateľstvo. Na rozdiel od Rotha a Musila to nie je tentokrát viedenská šľachta ale viedenské meštiactvo, o ktorej autor píše vo svojom románe. Zobrazuje ju síce ako usporiadanú no konzervatívnu a pasívnu sociálnu vrstvu. Táto tvorila v danom období jednu z troch hlavných spoločenských skupín viedenského obyvateľstva a teda je reprezentatívnou vzorkou tohto mesta. Nositeľom jej vlastností je hlavný hrdina románu, poručík Melzer. Až po zážitkoch z frontu počas prvej svetovej vojny sa Melzer vracia o poznanie bohatší, pretože v bezprostrednom ohrození z vojny a smrti si uvedomuje zmysel života. Po návrate domov nasmeruje svoj život od náhodnej, nevedomej k vedome riadenej existencii. Schmidt-Dengler upozorňuje na to, že práve táto existenciálna zmena je centrálnym motívom celého románu.⁹ Hlavný hrdina prechádza procesom zmeny, od premrhanej mladosti až po vnútornú premenu. Naučí sa pritom podrobiť konkrétnym situáciám a čeliť výzvam. Metaforou tohto procesu sa stávajú Strudlhofské schody. Svojou architektonickou osobitosťou symbolicky spájajú vyššiu a nižšiu úroveň, a tak ako to v živote býva, človek po nich nielen klesá, ale aj vystupuje nahor. Z tohto dôvodu v texte predstavujú nielen priestorový, ale aj významový prvok. Podobne ako v predchádzajúcich uvedených literárnych dielach o Viedni, ani v tomto románe mesto neodkazuje na žiadnu historickú alebo politickú udalosť. Mesto je len kulisou sociálnych vzťahov a rozpadnutého hodnotového systému jeho obyvateľov. Ich kroky vedú do kaviarní a lokálov s výbornou kávou, koláčmi a kuchyňou - tak typické pre Viedeň. Môžeme sa preto domnievať, že benjamínovské kolektívne nevedomie stojí s výnimkou hlavného hrdinu na pozadí mnohých nekoordinovaných, náhodne organizovaných životných ciest románových hrdinov. Títo sú zase raz len flanérmi, bezdôvodne sa potulujúcimi obyvateľmi veľkomesta.

Rakúska literatúra: Kultúrno-kritický naratív Viedne v druhej polovici 20. storočia

Škody spôsobené druhou svetovou vojnou zmenili tvár Viedne. Mnohé miesta, ulice a budovy stratili svoju niekdajšiu podobu. Pri bombardovaní mesta počas druhej svetovej vojny zahynulo okolo 8 500 obyvateľov a zničených bolo vyše 600 budov. Len počas jednej noci z 9. na 10. novembra 1938, ktorá sa do dejín zapísala ako Krištáľová noc, boli vypálené alebo inak poškodené takmer všetky viedenské synagógy. Po skončení vojny sa Rakúsko muselo vyrovnávať s napáchanými škodami nielen v historickej rovine, ale aj politickej a morálnej. A boli to práve rakúski spisovatelia, ktorí pripomínali a stále pripomínajú Rakúšanom túto historickú udalosť. Z ich literárnych diel sa dozvedáme, ako bolo ich hlavné mesto spojené s týmto priesečníkom moderných dejín.

Kritický pohľad na Viedeň sa v rakúskej literatúre objavuje po druhej svetovej vojne u spisovateľov mladšej generácie. Tentokrát je to literárny konštrukt povojnového vytesnenia antisemitizmu, holokaustu a národného socializmu, Zaoberať sa budeme románom *Väčšia nádej* (Die größere Hoffnung, 1948) od Ilse Aichingerovej, divadelnou hrou *Námestie hrdinov* (Heldenplatz, 1988) od Thomas Bernharda a románom *Malina* (Malina, 1971) od Ingeborg Bachmannovej.

Spisovateľka židovského pôvodu Ilse Aichinger bola priamym svedkom holokaustu vo Viedni. Jej román *Väčšia nádej*. (Die größere Hoffnung, 1948) je svedectvom autentických skúseností autorky a má autobiografický charakter. Stará mama, jedna z centrálnych postáv románu, ako i ďalšia Aichingerovej rodina z matkinej strany boli deportovaní do koncentračného tábora Malý Trostinec, neďaleko Minska, kde zahynuli. Aichingerová, ktorej otec nebol židovského pôvodu, dostala spolu so svojou matkou, povolenie vo Viedni zostať. Keď avšak v roku 1939 dovŕšila 18 rokov, musela začať sama svoju matku ukrývať. Útočiskom sa im obom stal pridelený byt oproti hlavnému sídlu viedenského gestapa v hoteli Metropol. Nacisti si za svoju centrálu zvolili tento luxusný hotel, ktorý stál na námestí Morzinplatz v 1. okrese. Hotel Metropol bol pri bombardovaní Viedne v roku 1945 úplne zničený. Vo Viedni nenájdeme podnes hotel pod týmto názvom. Absurdita, bezmocnosť a beznádej dieťaťa sú hlavnou témou románu *Väčšia nádej*. Hotel Metropol ako symbol nacizmu sa v rakúskej literatúre objavil viackrát. Je to tak

napríklad v poviedke *Šachová novela* (Die Schachnovelle, 1941) od Stefana Zweiga alebo v románe *The Tobacconist* (Der Trafikant, 2012) od spisovateľa Robert Seethalera.

Divadelná hra *Námestie hrdinov* (Heldenplatz) od Thomasa Bernharda vznikla v roku 1988. Tento dátum je symbolický. Rok 1988 bol totiž rokom 50. výročia pripojenia Rakúska k Tretej ríši a zároveň rokom 100. jubilea vzniku hlavného viedenského divadla Burgtheater.¹ Na tomto námestí vyhlásil dňa 15. marca 1938 Adolf Hitler pripojenie, anšlus, Rakúska k Tretej ríši.² Odhaduje sa, že dňa 15. marca, v deň násilného pripojenia Rakúska k Tretej ríši, sa na Námestí hrdinov zhromaždilo okolo 200 000 ľudí, ktorí Adolfa Hitlera prišli dobrovoľne privítať. V Bernhardovej divadelnej hre sa hlavný hrdina Schuster, profesor židovského pôvodu, vracia z Londýna do Viedne. Pred druhou svetovou vojnou z nej musel pred nacistami ujsť.. Rozhodne sa však odísť naspäť do Anglicka, pretože v Rakúsku sa podľa neho od vojny vôbec nič nezmenilo. Rakúšania sú tak ako predtým konzervatívny národ. Profesor Schuster sa do Oxfodru už nevráti, siahne si na život. Traumatické spomienky, skandovanie masy „Sieg Heil“ na Námestí hrdinov, xenofóbia a nenávisť v ňom vyvolajú dávne duševné zranenia. Divadelnú hru *Námestie hrdinov* napísal Thomas Bernhard v období pravicovo-nacionalistickej spoločenskej atmosféry v Rakúsku v 80. rokoch 20. storočia. Mnohé noviny ba dokonca politickí predstavitelia protestovali proti jej premiére. Vyvrcholením tohto procesu bola Waldheimova politická aféra, ktorá odhalila nacistickú minulosť rakúskeho prezidenta Kurta Waldheima.³ Waldheimova aféra a divadelná hra *Námestie hrdinov* predstavujú kritický bod v novodobej histórii Rakúska, po ktorom došlo k otvoreniu témy nacistickej minulosti krajiny.⁴

¹ Divadlo Burgtheater je považované za viedenské divadlo, v ktorom sa, na rozdiel od napríklad divadla Akademietheater, uvádzajú kánonické rakúske diela a má teda skôr povest konzervatívneho divadla. Výnimkou bola éra pôsobenia nemeckého režiséra Clausa Peymanna v tomto divadle.

² Urobil tak po tom, ako 11. marca vyhlásil vodcu rakúskych nacistov Arthura Seyssa-Inquarta za kancelára. Hneď na druhý deň nemecké vojská prekročili hranice Rakúska. Hitler takto zabránil konaniu referenda za nezávislé a slobodné Rakúsko, ktoré 9. marca vyhlásil kancelár Kurt Schuschnigg a ktoré sa malo konať v nedeľu 13. marca 1938.

³ Waldheim vtedy dostal oficiálny zákaz vstupu na územie Spojených štátov amerických.

⁴ Bola to totiž Moskovská deklarácia (1943), ktorá definovala Rakúsko ako jednu z prvých obetí Hitlera a fašizmu. Aj vďaka tomu nedošlo v Rakúsku k denacifikačnému procesu tak ako to bolo v Nemecku a nepriamo prispela k premlčaniu nacistickej minulosti Rakúska

Román *Malina* od Ingeborg Bachmannovej (1926-1973) nemá priamu politickú dimenziu, no je kritickým príspevkom k povojnovému reštauračnému obdobiu 50. a 60. rokov 20. storočia v Rakúsku. Špecifickou problematikou tohto diela je problematika ženy, jej sociálna úloha ako matky a ženy v domácnosti v konzervatívnom povojnovom reštauračnom období. Strach zo skutočnej sebarealizácie, zmysel vlastnej existencie poznačenej traumatizáciou vojnových zážitkov tvoria hlavnú tematickú os tohto psychologicky výnimočného diela. Topografie Viedne nesú v románe svoje symbolické významy. Hlavná literárna hrdinka býva na Maďarskej ulici (Ungargasse) v 3. viedenskom okrese Landstraße, čo môže byť intertextuálny odkaz na Musilov román *Muž bez vlastností*, v ktorom hlavný hrdina Ulrich býval tiež v 3. viedenskom okrese. Život hlavnej postavy románu *Malina* je obmedzený výlučne na túto ulicu a časť mesta. Názov „Maďarská ulica“ odkazuje na tradíciu Rakúsko-Uhorska a dedičstvo tradičných hodnôt, ktoré dávali malý priestor pre ženskú sebarealizáciu. Tradíciu reprezentuje aj postava Ludwiga van Beethovena, ktorý v dome na Maďarskej ulici číslo 5 dokončil svoju 9. symfóniu. Na tejto strane ulice býva Ivan, neopätovaná životná láska hlavnej hrdinky.⁵ Životný pocit *Ódy na radosť* sa týka viac mužských než ženských postáv románu. Ne-identita hlavnej hrdinky je vyjadrená tým, že nemá meno, označená je len ako ja-postava. Ona sa usiluje prekročiť svoje vlastné hranice. Bachmannová postupuje podobne ako to bolo u poručíka Gusta v poviedke *Poručík Gusto*. Aj on prekračuje vnútorné hranice prekračovaním vonkajších hraníc. Aj ja-postava románu *Malina* sa výnimočne vyberie niekam bez Ivana. Prekročí hranice 3. viedenského okresu a ide sa sama kúpať až na Starý Dunaj. Tam chodí rada len vtedy, keď s ňou ide aj Ivan. Pre ňu samotnú to nemá bez neho žiadny zmysel. Kanál Dunaja ako geografická hranica, ktorú musí hrdinka prekonať, je súčasne existenciálnou, kultúrnou a sociálnou hranicou. Aj do textu zakomponovaná Legenda o princeznej z Kagranu má topograficky symbolický význam. Kagran je bývala obec, dnes mestská štvrť v 22. viedenskom okrese. Jej patrónom je sv. Juraj. Svätý Juraj musel zabiť draka, aby sa na tomto mieste mohol postaviť kostol, Kostol sv. Juraja. História vzniku Kagranu je poznačená násilím, tak ako bola vojnovým násilím

---

⁵ V Beethovenovom dome na Maďarskej ulici číslo 5 umrel 24. januára 1952 slovenský básnik Ján Kollár.

poznačená identita hlavnej hrdinky románu, ktorá sa vyrovnáva so svojou osobnou drámou.

V tejto časti treba spomenúť dielo rakúskej spisovateľky a laureátky Nobelovej ceny za literatúru z roku 2004 Elfriede Jelinekovej. Jej dielo rozdeľuje na tých, ktorí ho prijímajú s nadšením, a tých ktorí ho odmietajú, čo zároveň reprezentujú súčasnú rakúsku spoločnosť. Podobne ako Thomas Bernhard a ďalší si i Jelineková za svoju kritiku vyslúžila hanlivú prezývku „Nestbeschmutzerin“ – niekto, kto poškodzuje povest' svojej vlasti (Zeyringer, 1992).⁶ S kritikou nacistickej minulosti krajiny sa spája hneď niekoľko diel: divadelné hry *Burgtheater* (1985), *Prút, palica a tyč* (Stecken, Stab und Stangl, 1995) a *Rechnitz* (2008), román *Vyvrheli* (Die Ausgesperreten, 1980) a pod. Od 90. rokov nadobúda autorkina kritika Rakúska stále ostrejšie kontúry – na protivládnej Štvrtkovej demonštrácii v roku 2000 bol na viedenskom námestí Ballhausplatz⁷ inscenovaný text *Zbohom. Haiderov monológ* (Das Lebewohl. Ein Haider-Monolog); Montáž *Milujem Rakúsko* (Ich liebe Österreich) zas sleduje zaobchádzanie s utečencami. Divadelná hra *Rechnitz* (2008) spracúva masaker, ktorý sa na konci druhej svetovej vojny (marec 1945) odohral na zámku Rechnitz v spolkovej krajine Burgenland a pri ktorom bolo zavraždených približne 200 maďarských Židov. V roku 2009 spisovateľka protestovala proti cene udelenej stavebnému inžinierovi Walterovi Lüftlovi, ktorú za vedecké zásluhy obdržal od viedenskej Technickej univerzity. Walter Lüftl v texte známom ako *The Lüftl Report* (1991) spochybnil technické možnosti koncentračných táborov pri masových vraždách. V nasledujúcich rokoch uverejňoval články v revizionistických a pravicovo-extrémistických časopisoch. V roku 2010 Technická univerzita vo Viedni jeho ocenenie anulovala

Rakúska literatúra: Kultúrno-kritický naratív Viedne v 21. storočí

Vďaka Ilse Aichingerovej, Thomasovi Bernhardovi ako i Ingeborg Bachmannovej, Elfriedy Jelinekovej a mnohým ďalším významným rakúskym spisovateľom sa tento diskurz dostáva ako memento európskeho nacionalizmu do

⁶ Doslovný preklad: tá, čo špiní do vlastného hniezda.

⁷ Námestie Ballhausplatz je nielen sídlom úradu rakúskeho spolkového kancelára, ale aj spolkového prezidenta krajiny.

povedomia mladej generácie autorov viedenských románov. Spomeňme dva romány *Metropolis Vienna* (Wien Metropolis, 2005) od Petra Roseia a *Vienna* (Vienna, 2005) od Evy Menasse. V knihe *Metropolis Vienna* sa Peter Rosei vracia do obdobia rýchleho hospodárskeho vzostupu Viedne a Rakúska v prvých desaťročiach po druhej svetovej vojne. Tento avšak prináša vytesnenie vlastnej minulosti a rozpad hodnotového systému. Viedeň sa nestáva zárukou šťastia ľudí, ktorí sem prichádzajú za materiálnym vzostupom, ba naopak. Viedeň a jej obyvatelia sú neistým celkom, beztvorou masou. Moment vytesnenia minulosti krajiny v rokoch 1938-1945, kedy bolo Rakúsko súčasťou Tretej ríše, je jedným z jeho príznačných prvkov. Obchodníčka Strnadová sa v známej kaviarni hotela Sacher stretáva s Američankou Lisou Kornfeldovou. Židovka Lisa, pôvodom z Viedne, prišla cez vojnu o časť najbližšej rodiny. Keď nadviaže na túto tému rozhovor, pani Strnad stíchnie. *My mother was murdered, povie mladá žena. V Sacheri nastane trápna prestávka.*¹¹ Minulosť je u obyvateľov mesta vytesnená. Stretnutie oboch dám v hoteli Sacher nie je náhodné. Hotel ako jedno z klišé Viedne spisovateľ deštruuje zámerne a takto postupuje i ďalej. Tak napríklad na námestí Michaelerplatz uprostred masy turistov sa Alfrédovi, jednej z hlavných postáv románu, stráca Klára. Symbolické kontrasty sú bežným postupom autora. Idylický obraz Viedne nám v románe *Vienna* neponúka ani spisovateľka Eva Menasse. Dočítame sa v ňom o príbehu dvoch generácií viedenskej rodiny so židovským pôvodom. Román má autobiografické črty. Pojednáva o zničení sociálnych vzťahov Viedne druhou svetovou vojnou. Starý otec prežil len vďaka svojej árijskej manželke, jeho matka zomrela v koncentračnom tábore Terezín. Oboch svojich synov, vtedy osemročného otca rozprávačky a jeho staršieho brata, poslala rodina do exilu v Londýne. Keď sa otec v roku 1947 vrátil späť do Viedne, bola ulica Mariahilferstraße, ktorú ako prvú zo stanice zahliadol, takmer úplne zničená: *Inak sa chlapec pozeral na sutiny iba obrovskými očami vľavo a vpravo, kde bývala Mariahilferstrasse. (Sonst hat der Bub nur mit riesigen Augen auf die Trümmer geschaut, links und rechts, wo früher die Mariahilferstraße war.)*¹² O traumatických zážitkoch z vojny, odlúčenia od rodičov a transportoch do koncentračných táborov zo staníc Westbahnhof a Aspangbahnhof, sa avšak v rodine nikdy nerozprávalo. Robí tak až druhá povojnová generácia, čo je prípad i ďalších rakúskych spisovateľov ako Schoschany a Dorona Rabinovici,

Roberta Schindela, Vladimira Vertlieba a pod. O tom, že diskurz druhej svetovej vojny v Rakúsku a Viedni stále neutícha, svedčí i sfilmovanie románu *Trafikant* ako i film slovenského režiséra *Tlmočník* v roku 2018.¹³

Záver

V kultúrnom prostredí Viedne, ktorá je i metropolou strednej Európy, je možné od roku 1900 preukázať procesy, ktoré majú svoj význam i po dnes. Rámcom pre to sú urbánne podmienky umeleckej moderny, ktorej sa týkala prvá časť našej analýzy kritického diskurzu Viedne v literatúre rakúskych spisovateľov. Na príklade hlavných hrdinov sme skúmali proces odcudzenia, straty identity a pod., čo vôbec bolo i ústrednými témami literárnych textov moderny nemeckého prostredia – uved'me autorov ako Thomas Mann, Hermann Hesse, Franz Kafka a pod. Na naratív kritiky sociálneho prostredia Viedne sme aplikovali myšlienky Waltera Benjamina. Kritika tohto nemeckého filozofa patrila predovšetkým generácii socializovanej v urbánnom prostredí koncom 19. a začiatkom 20. storočia. Z nášho výskumu vyplynulo, že predstavitelia rakúskej literatúry tohto obdobia sú si takisto vedomí potreby zmeny. Autori podrobili svojich hrdinov existenciálnym krízam, aby naznačili potrebu nápravy. Literárni hrdinovia tohto obdobia sú nositeľmi kolektívneho nevedomia. Charakter Schnitzlerovho hrdinu z poviedky *Poručík Gusto* zostáva bez zmeny. Väčšie prozaické celky tohto obdobia, romány *Muž bez vlastností* a *Strudlhovské schody* rozohrávajú paletu situácií, na pozadí ktorých sa vyvíjajú osudy ich hrdinov. Osobnou, existenciálnou premenou prechádza Musilov Ulrich a takisto Dodererov poručík Melzer. V románe *Kapucínska hrobka* je síce kritikou, no zmena vo vedomí hlavného hrdinu nenastáva. Nie je to ale sociálne urbánne prostredie, ktoré ich k tejto zmene privádza. Naopak, paleta ostatných literárnych hrdinov, predstaviteľov mestského prostredia, je masou oddávajúcou sa náhodným životným okolnostiam. V druhej polovici 20. storočia rezonuje táto problematika ešte naliehavejšie. Dôvodom bola skúsenosť generácie povojnových autorov z nacionalizmu, antisemitizmu a fašizmu. Životy literárnych hrdinov sa dôsledku celospoločenského násilia končia tragicky, existenciálny obrat v ich textoch priestor nemá. I doteraz posledná generácia, spisovateľov nového milénia spracúva traumatizujúcu minulosť predchádzajúcich generácií, aby spracovala svoje vlastné

osudy. Preto nerozvíja nový pohľad na seba, tak ako to chcel Walter Benjamin, ale len osvetľuje príčiny na základe zlomov minulosti. Touto staťou sme prezentovali tretí naratív o Viedni, ktorý je tak ako predošlé dva súčasťou kultúrnej pamäti tohto mesta.

Poznámky

- (1) Tieto tvoria druhú časť práce *Pasáže*, ktorá má viac ako 1 000 strán, vyšla len v roku 1982. Esej *Paríž, hlavné mesto IX. storočia*, tvorí jej prvú časť.
- (2) Walter Benjamin, 'Paríž, hlavné mesto XIX. storočia', in: Adam Bžoch (ed.), *Iluminácie*, Bratislava, 1999, pp. 180-193.
- (3) More by Wendelin Schmidt-Dengler, 'Die Stadt wird ergangen. Wien bei Schnitzler, Musil, Doderer', in: *Gassen und Landschaften*, 2004, p. 107.
- (4) Arthur Schnitzler, 'Poručík Gusto', in: *Smrt' starého mládenca*, Bratislava, 1979, pp. 135, 146.
- (5) Joseph Roth, *Kapucínska hrobka*, Bratislava, 1969, p. 76.
- (6) Robert Musil, *Muž bez vlastností*, Bd 1., Praha, 1980, p. 13.
- (7) Horst Turk, 'Musils Wien', in: *Orte der Literatur* Werner Frick (ed.), Göttingen, 2002, pp. 310-335.
- (8) Alice Bolterauer, 'Kakanien - Oder was eine Mitteleuropäische Landschaft sein könnte. Anmerkungen zu Robert Musil', in: *Kakanienrevisited*, 2003, pp. 1-6. See: <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/fallstudie/Abolterauer2.pdf>.
- (9) Wendelin Schmidt-Dengler, 'Die Stadt wird ergangen. Wien bei Schnitzler, Musil, Doderer', in: *Gassen und Landschaften*, 2004, p. 110.
- (10) Anton Hruboň, *Nacionalizmy v nás*, Bratislava, 2020, p.118.
- (11) Peter Rosei, *Wien Metropolis*, Stuttgart, 2005, p.75.
- (12) Eva Menasse, *Vienna*, Köln, 2005, p. 2.
- (13) Jana Javorčíková, *Voices from behind. Modern Coursbook of Cultural Studies for Philologists*, Bratislava, 2020, pp. 220-241.

Literatúra

- Aichinger, I. *Die größere Hoffnung*. Frankfurt am Main : Fischer, 1974, 286 s.
- Bachmannová, Ingeborg. Malina. In: *Odročený čas*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1986, s. 223-475.
- Bartens, Daniela. 1994. Stadt ist, wo noch keiner war. Stadt und städtische Strukturen im Werk Peter Roseis. In: *A. Peter Rosei*. Dossier zv. 6. Wien : Droschl Verlag, s. 91-168.
- Barthes, R. *Das semiologische Abenteuer*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988, 298 s.
- Benjamin, W. *Passagen-Werk. 2. Bände*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1983, 1368 s.
- Benjamin, W. Paríž, hlavné mesto XIX. storočia. In: *Benjamin, Walter. Iluminácie*. Bratislava : Kalligram, 1999., s. 180-193.
- Bernhard T. *Hry I*. Praha : Divadelní ústav, 1998, 433 s.
- Bolterauer, A. 'Kakanien' - Oder was eine Mitteleuropäische Landschaft sein könnte. Anmerkungen zu Robert Musil. In: *Kakanienrevisited* [online]. 26, 2003, č. 12.

- 2003 [cit. 20.09.2021], s. 1-6. Dostupné na: <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/fallstudie/ABolterauer2.pdf>
- Doderer, H. 1990. Strudlhofské schody alebo Melzer a hlbina rokov. Bratislava : Tatran, 1990, 692 s.
- Doderer, H. Overtúra k Strudlhofským schodom. In: *Doslov [k románu Strudlhofské schody]*. Bratislava: Tatran, 1990, s. 687-693.
- Geiger, A. *Es geht uns gut*. München : Carl Hanser Verlag, 2005, 389 s.
- Gerstinger, H. *Wien von gestern. Ein literarischer Streifzug durch die Kaiserstadt*. Wien : J&V Edition Wien Verlag, 1991, 190 s.
- Höhn, E. *Ingeborg Bachmannová. Poetika a poetologické smerovanie tvorby*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2013, 118 s.
- Jurčáková, E.- Höhn, E. *Literárne obrazy Viedne*. Banská Bystrica : FF UMB, 2019, 122 s.
- Menasse, E. *Vienna*. Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2005,
- Musil, R. *Muž bez vlastností. Sv. 1*. Praha: Odeon, 1980, 598 s.
- Musil, R. *Muž bez vlastností. Sv. 2*. Praha: Odeon, 1980, 361 s.
- Musner, L. *Der Geschmack von Wien. Kultur und Habitus einer Stadt*. Frankfurt am Main : Campus Verlag, 2009, 295 s.
- Rabinovici, D. *Ohnehin*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2005, 258 s.
- Roth, J. *Kapucínska krypta*. Praha : Odeon, 1969, 172 s.
- Rosei, P. *Wien Metropolis*. Stuttgart : Klett-Cotta Verlag, 2005, 254 s.
- Schmidt-Dengler, W. Die Stadt wird ergangen. Wien bei Schnitzler, Musil, Doderer. In: *Gassen und Landschaften. Heimite von Doderers Die Dämonen; vom Zentrum und vom Rande aus betrachtet*. Würzburg : Königshausen & Neumann, 2004, s. 105-122.
- Schnitzler, A. Poručík Gusto. In: *Smrt' starého mládenca*. Bratislava : Tatran, 1979, s. 125-148.
- Schnitzler, A. *Jugend in Wien. Eine Autobiographie*. Wien, München, Zürich : Molden, 1968, 205 s.
- Turk, H. Musils Wien. In: *Orte der Literatur*. Göttingen: Wallstein, 2002, s. 182- 2002.
- Weigel, S. *Ingeborg Bachmann*. Wien : Zsolnay, 608 s.
- Zweig, S. *Svet včerajška. Spomienky Európana*. Bratislava: Promo International, 1994, 333 s.

Resumé

Vienna's cultural identity and its literary tradition

The cultural identity of Austria's capital, Vienna, is dominated by two main stereotypes. The first is the legacy of the Habsburgs and the Austrian monarchy, the second is Vienna as a city of art and culture. This study analyses a third important discourse of Vienna: that of the literary works of Austrian writers of the 20th and 21st centuries. Their critical attitudes towards the Austrian capital differ significantly from the official cultural stereotypes involved in the city's cultural identity. Methodologically, the study proceeds from the premise that literature as a social construct has a cultural-identification potential and is one of the forms of cultural practice. Literary theory approached in this way is termed literary sociology or literary anthropology. This approach integrates literary texts into intercultural

discourse, which interprets literature on the basis of cognitive units, narratives. From a theoretical standpoint, the study analyses literary works with the aid of the ideas of German philosopher Walter Benjamin, applying his understanding of the concepts of collective unconsciousness and Copernican revolution to examples of individual literary characters' behaviour.

KULTÚRNA IDENTITA NEAPOLA V ROMÁNOCH ELENY FERRANTEOVEJ S DÔRAZOM NA PREKLADATEĽSKÉ ASPEKTY

Anita Hutková – Patrizia Prando Šušová

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica,
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela,
Banská Bystrica
anita.hutkova@umb.sk
patrizia.prando@umb.sk

Kľúčové slová: Elena Ferrante, neapolská sága, talianska literatúra, preklad, kultúrna identita

Key words: Elena Ferrante, Neapolitan Novels, Italian Literature, translation, cultural identity

Úvod

Aj mestá majú svoje životy. Z budov, ulíc, námestí a parkov dýcha minulosť, ktorá viac či menej ovplyvňuje aj súčasnosť a formuje zatiaľ neznámu budúcnosť. Charakter mesta sa odčítava z dejín, priestoru, ale aj z jeho obyvateľov. Identita človeka je úzko prepojená s miestom, kde žije. Jeden druhého nevedomky formujú(1).

Predmet štúdie odкрýva naznačené pevné väzby človeka a mesta. Tým človekom je ústredná postava z románov Eleny Ferranteovej: Lenuccia, tým mestom je Neapol v dynamike viacerých desaťročí. V princípe však všetci, ktorí v blízkosti hrdinky žijú, zapúšťajú v meste pevné korene a ona s prekvapením zisťuje, že napriek viacerým pokusom odísť, vymaniť sa z minulosti mesta, nedokáže vytrhnúť zo svojej podstaty ten rozhodujúci kus neapolskej identity, je s mestom prepojená a jej cesty opakovane vedú späť. Autorka vo svojej ságe približuje Neapol, jeho kultúrnu (mestskú) identitu, avšak fakty odкрýva cez individuálnu skúsenosť hlavných hrdinov (a tiež autorského subjektu), čím sa dobové okamihy prehodnocujú cez subjektívne prežívanie. Na kultúrnej pamäti mesta aktívne participuje pamäť jej obyvateľov, ktorá ju zároveň oživuje a znovu-kreuje. V románovom priestore sa „realita“ a fikcia viacnásobne umocňujú, ich hranice sú priechodné. Realita však existuje len cez „oko“ či „jazyk“ autorky (resp. hrdinky, postáv, ich spomienok a pod.). Vzniká teda interpretáciou. Ide o fikčný svet, vytvorený pamäťou, možnosťami jazyka, fokusom. Fikčný svet je iba „možný svet“.

Ľudský jazyk totiž nemôže stvoriť či „uchovať“ aktuálny svet (porov. Doležel, 2008, s. 36 – 37). „Fikčné svety sú imaginárne alternatívy aktuálneho sveta“ (40); ale aj alternatívy možného sveta. Kultúrnu identitu mesta možno uchopiť cez identitu jednotlivcov, ich spomienok, retrospektívne. Sú výsostne subjektívne a selektívne. Tak, ako sú daným spôsobom prehodnocované a relativizované dejiny, tak sa v románe odhaľuje aj kultúrna identita mesta determinovaná dejinnými okolnosťami. V literárnom texte sa fikčnosť ukrýva v texte samotnom (ako konštrukte) a jeho jazykovom (znakovom) stvárnení (porov. Fořt, 2005, Herman, 2002, Doležel, 2008).

V štúdiu sa zameriame na vyššie spomínané vymedzenie kultúrnej identity mesta cez román a románovú postavu, sústredíme sa tiež na vykreslenie tejto identity v novom recepčnom priestore, a to cez preklad prvých dvoch častí neapolskej ságy do slovenského jazyka. Preklad vyšiel z pera aktívnej súčasnej spisovateľky Ivany Dobrakovovej, ktorej osobitý rukopis slovenskí čitatelia poznajú a ktorá má na konte už viacero prekladov (najmä z francúzštiny), korektúry urobila M. Kubealaková, redakčne ho zaštitilo vydavateľstvo Inaque pod vedením A. Ostrihoňovej. Text bol teda v dobrých rukách. Z prekladateľského aspektu sa budeme osobitne venovať vybraným reáliám, kulturémam a najmä lingvokulturémam.

Elena Ferrante a „Neapolská sága“: príbeh priateľstva na prelome tisícročí

Geniálna priateľka, známa aj ako „Neapolská sága“, je tetralógia románov talianskej spisovateľky Eleny Ferranteovej. Skutočná identita tejto autorky je doteraz neznáma, keďže Elena Ferrante je pseudonymom a de facto, pokiaľ ide o jej biografii, máme o nej k dispozícii len základné a vágne informácie. Vieme, že sa narodila a vyrástla v talianskom meste Neapol, presne ako hlavné protagonistky Lila a Lenú (2), rok narodenia sa uvádza 1943 (preto jej aktuálny vek by mohol byť okolo 76/77 rokov). Identita Eleny Ferranteovej sa často približovala k rôznym menám talianskeho literárneho prostredia, hlavne k menu neapolskej spisovateľky, esejistky a prekladateľky Anity Raja, manželky známeho spisovateľa Domenica Starnoneho (víťaza prestížnej talianskej literárnej ceny *Premio Strega* (3) v roku 2001). Medzi ďalšími možnosťami sa spomína aj historička Marcella Marmo,

profesorka na Univerzite Federico II v Neapole, hlavne kvôli niektorým analógiám s osobnosťou Lily, ktorá prejavovala veľký záujem o históriu v poslednej knihe ságy a kvôli niektorým indíciám, prítomným v ďalšom románe *La frantumaglia* (2007), v ktorom Elena Ferrante rozpráva svoj príbeh ako spisovateľka a hovorí o skromnom pôvode svojej rodiny (De Rogatis, 2018; Milkova, 2021).

Pokiaľ ide o literárny žáner danej ságy, všetky knihy tejto tetralógie môžeme považovať za tzv. „*romanzi di formazione*“ (v tal. jazyku z nemeckého odborného výrazu „*Bildungsroman*“, v slov. preklade *výchovné, príp. vývojové romány*), teda romány, ktoré sledujú vývinový a výchovný proces hlavných hrdiniek s ďalšími protagonistami od detstva smerom k zrelosti a dospievaniu až k pokročilému veku. Keďže ide o sériu kníh, ktorá chronologicky zahŕňa rôzne historické obdobia, od päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia až do roku 2010 (rok definitívneho zmiznutia jednej z dvoch protagonistiek), sú v nich prítomné charakteristiky historických románov a autobiografických diel (dodávame, že autorka podáva celý príbeh v prvej osobe, porov. Bernardelli-Ceserani, 2005; Battistini, 2014).

Hlavnou témou ságy je postavenie žien v priebehu času, vrátane problematiky vzťahov s mužmi a ešte signifikantnejšie, samotných relácií medzi ženami. V rámci tejto tematiky autorka analyzuje vzťah medzi matkou a dcérou, vykresľuje ako byť ženou a matkou zároveň, a tiež odкрýva aspekt kamarátstva medzi ženami, nevynímajúc kontext ženskej súťaživosti a žiarlivosti (typický pre dané typy vzťahov). Medzi ďalšími nosnými témami ságy nachádzame rolu literatúry (4) a samotných intelektuálov počas krízových období nepokoja a protestov, nezastaviteľný vývoj technológie cez proces automatizácie počítačov, boj robotníckeho hnutia vo fabrikách (máme na mysli sedemdesiate roky dvadsiateho storočia) a celkovo triedny boj medzi vyššími vrstvami občianskej spoločnosti a marginalizovanými skupinami chudobných častí populácie (Battistini, 2014; Štubňa, 2017).

Tematika chudoby je nevyhnutne spojená s ďalšími kľúčovými oblasťami, ktoré registrujeme v rámci celej ságy: temná prítomnosť lokálnej mafie, tzv. *camorra* (5), vnímanie násilia ako bežnej súčasť každodenného života v rodinách a v štvrti (v tal. jazyku *rione*) (6), mužský šovinizmus a dominancia patriarchátu, v ktorom sú rodičia často neafektívni (napr. Elenina mama a Lilin otec). Okrem toho

je potrebné dodať, že práve v dôsledku silnej rodovej diskriminácie, spojenej s nízkou úrovňou vzdelania pôvodných rodín v tých najchudobnejších častiach mesta, najmä ženy a dievčatá málokedy dostávali šancu na slobodný a dôstojný život podľa vlastných predstáv (môžeme potvrdiť, že otázka rodovej diskriminácie je nesmierne aktuálna aj v súčasnom období, porov. Šuša, 2018; Pinto, 2020; Milkova, 2021).

V pertraktovanej ságe sú všetky spomínané témy súčasťou širšej problematiky sociálneho štiepenia vzťahu mesto - periféria, ktorá je aj objektom výskumu rôznych vedeckých disciplín, napr. priestorovej sociológie a politológie. Pokiaľ ide o *Geniálnu priateľku*, motív vývoja mesta za prítomnosti hlbokých socio-ekonomických a kultúrnych rozdielov medzi bohatými štvrtami v centre diania a marginalizovanou perifériou veľkomesta konštituuju východiskový bod pre reálne chápanie životného príbehu hlavných hrdiniek románov na prelome dvoch tisícročí (Gajdoš, 2018; Říchová, 2007).

Permanentná prítomnosť chudoby v mestskej štvrti Neapola, kde žijú a vyrastajú Lila a Lenú, zdôrazňuje ďalšiu tému, ktorá je spojená s nedostatkom možností emancipácie v periférnych oblastiach metropol, teda koncepciu vzdelania a kultúry ako prostriedkov „záchrany“ od „biedy“ štvrte. Práve táto „bieda“ utláča a ovplyvňuje životy obyvateľov chudobných periférií, aj keď niektorí z nich dokázali opustiť domy a rodiny za vidinou lepšej práce alebo za prestížnejším vzdelaním (ako napr. Lenú, ktorá bola prijatá na známu taliansku univerzitu *Normale di Pisa*). Napriek týmto výrazným kultúrnym a osobnostným momentom v jej, resp. ich vývoji, život pre Lenú (ako aj pre Nina (7) a ďalších protagonistov príbehu) je stále obmedzovaný a silno ovplyvňovaný pôvodnou mentalitou štvrte so svojou dynamikou a aktérmi. Lila, na rozdiel od Lenú, aj keď od útleho detstva dokazovala nadpriemernú inteligenciu a vrodený talent takmer v každej disciplíne, nikdy nemala odvahu opustiť degradovanú štvrť a oslobodiť sa od „biedy“ pôvodnej rodiny. Ostáva ponorená v živote štvrte, rezignovaná a navždy obklopená tými istými ulicami s tými istými ľuďmi. Kvôli zlému rozhodnutiu rodiny, najmä otca, Lila musela prestať študovať a nepokračovala v procese emancipácie prostredníctvom vzdelania (De Rogatis, 2018; Pinto, 2020).

Na základe naznačených skutočností môžeme konštatovať, že Neapol *Geniálnej priateľky* prezentuje typickú dvojitú temporálnosť veľkomesta, v ktorom žijú a spájajú sa archaický a súčasný svet. Neapol je prezentovaný ako mesto dezilúzie reálneho pokroku, ako veľká európska metropola, v ktorej sa miešajú násilie, nezastaviteľná technologická a obchodná transformácia, akoby zastaralé a moderné obdobia fungovali paralelne a spôsobovali tzv. spoločenskú „palivovú zmes“ (napr. vytvorenie inovatívnej firmy Lily a Enza *Basic Sight* či úspešné ekonomické špekulácie bratov Solarovcov). V celej ságe je prítomný „archaický“ charakter sociálneho, ekonomického a kultúrneho života mesta v silnom kontraste s rýchlym vývojom vtedajšej spoločnosti. V tomto kontexte chcela Elena Ferranteová načrtnúť obraz Neapola ako mesta silných kontrastov a rôznych spoločenských konfliktov, napr. medzi elitou bohatých mocenských vrstiev a väčšinou chudobných obyvateľov periférií (Milkova, 2021).

Zvláštnosť mesta Neapol spočíva tiež v tom, že hlboké rozdiely medzi jednotlivými štvrťami, najmä medzi prestížnejšími centrálnymi časťami mesta a marginalizovanými periférnymi oblasťami, ktoré môžu byť považované za samostatné mestské jednotky a v ktorých minulosti panovali a dodnes panujú chudoba, kriminalita a nízka úroveň gramotnosti obyvateľstva (v týchto štvrtiach je bežné, že veľa mladých ľudí zanechá vzdelanie a rýchlo končí „v rukách“ *camorry*, často s tragickými dôsledkami), koexistujú dodnes. Nedostatok pracovných príležitostí, absencia podpory zo strany štátu a masívna prítomnosť organizovaných zločineckých skupín, ktoré dokážu ľahko regrutovať mladých prívržencov, robí z týchto degradovaných štvrtí getá. Getizácia periférie, namiesto inklúzie a podpory je len jedným z aspektov komplexnosti Neapola Eleny Ferranteovej, v ktorom aj v centre mesta, kde sa nachádzajú známe historické pamiatky, obchody, reštaurácie a ulice plné turistov z celého sveta, môžeme objaviť chudobné a zanedbané časti. V tomto kontexte pozorujeme koexistenciu elitárskych štvrtí spolu s tými, ktoré sú určené pre tzv. „plebs“, teda pre nižšiu vrstvu populácie, žijúcu na okraji spoločnosti (a často na hrane legálnosti, porov. Milkova, 2021).

V porovnaní s inými veľkomestami sa téma rozmanitosti Neapola spája s elitárskym charakterom spoločnosti, v ktorej identifikujeme evidentný kontrast medzi tzv. *Napoli bene* (v doslovnom preklade *dobrý Neapol*) a štvrťami

postihnutými chudobou a kriminalitou. Prítomnosť naznačených hlbokých nerovností vo vnútri populácie jedného mesta je jednoznačným dôsledkom zlyhania štátu, ktorý daným spôsobom potláča základné práva občanov a nepriamo ich núti bojovať za ne, často použitím násilia (narážame napríklad na tému politického a spoločenského boja komunistov v Taliansku, porov. De Rogatis, 2018, Pinto, 2020).

Uvedený konflikt medzi bohatými a chudobnými, medzi držiteľmi moci a „poddanými“ občanmi zdôrazňuje ešte ďalší aspekt Neapola Eleny Ferranteovej, a to snobský postoj zo strany členov tzv. *Napoli bene* voči spoluobčanom považovaným za „plebs“. Ako príklad snobizmu uvádzame Eleninu a Lilinu učiteľku zo základnej školy, pani Oliviero (v tal. *maestra Oliviero*), z prvého románu ságy *Geniálnej priateľky*. Lenú bola u pani učiteľky na doučovaní s ďalšou spolužiačkou Gigliolou, aby sa pripravovali na skúšky na druhý stupeň základnej školy (v tal. *scuola media*). Keď Lenú ukázala *maestre* Oliviero Linin román *La fata blu* (v slov. Modrá víla), ona reagovala urazeným spôsobom slovami: „*Vieš, čo je plebs, Lenú? – La plebe é una cosa assai brutta (...) e se uno vuole restare plebe, lui, i suoi figli, i figli dei suoi figli, non si merita niente. Lascia perdere Cerullo e pensa a te*“ (Ferrante, 2011, s. 67). (8) V týchto slovách učiteľky Oliviero nachádzame dobový snobský postoj vzdelanej osoby voči chudobným nevzdelaným rodinám, ale aj frustráciu a hnev pedagóga, ktorý chcel podporovať mimoriadne nadanú žiačku, ale zlyhal kvôli tomu, že talentovaná žiačka patrila k plebsu. A plebs, ak chce ostať plebsom, si nič nezaslúži (podľa učiteľkinho uvažovania).

V súvislosti s kontrastom medzi *Napoli bene* a *Napoli plebea* (v slov. plebejský Neapol), uvádzame ešte jeden príklad, a to z druhej časti ságy nazvanej *Príbeh nového priezviska* (v tal. *Storia del nuovo cognome*). Zaujímavá je epizóda, keď už staršia a chorľavá učiteľka Oliviero stretáva Lilu v parčíku s malým synom Gennarom (nazývaným Rinuccio, Rino). Lila sedí na lavičke a číta knihu Jamesa Joycea *Ulysses*. Učiteľka sa jej pýta, prečo číta túto knihu, keďže je veľmi ťažká a nemôže jej rozumieť: „*Non leggere libri che non puoi capire, ti fa male. (...) Eri destinata a cose grandi*“ (Ferrante, 2012, s. 382). (9) V uvedenej replike nachádzame všetky pocity frustrácie a hnevu voči bývalej žiačke, ktorá z pohľadu učiteľky, nevedela dostatočne bojovať za pokračovanie svojho vzdelania a adekvátne využiť

svoj obrovský potenciál (napriek tomu, že vtedy išlo len o malé, 11-ročné dievča, ktoré by ťažko mohlo konať proti vôli rodiny). Snobský postoj *maestry* voči Lile, jej rodičom a celkovo jej spôsobu života, odzrkadľuje spomínaný elitársky charakter neapolskej spoločnosti, ktorá bola, a do istej miery je i dnes, silne zviazaná s tradíciami, hierarchiou a rodinnými väzbami, v kontraste s modernosťou a otvorenosťou európskej metropoly (Ferrante, 2012).

Historický Neapol vo vybraných obrazoch – kultúrna identita mesta

Vyššie naznačené paradigmy subkultúr a napätia sa v diachróni odkrývajú v konkrétnych udalostiach, opisoch miest, situácií i samotného – často zmäteného či ponižujúceho – prežívania hlavných hrdinov románu.

Svet bohatstva a chudoby

Jednou z markantných situácií je malý výlet do centra, keď sa mladí ľudia z periférie ocitajú mimo svojej zóny a vidia, že svet zhmotnený v bohatších častiach mesta je iný, pre nich nedosiahnuteľný. S úžasom hľadajú na krásne upravené dievčatá a ženy, ktoré sa nenútene pohybujú, neusilujú sa byť krásne či múdre, je to v nich. „*Peši sme sa prechádzali po Via Toledo. Lila nástojila, aby sme sa vybrali po Via Chiaia, Filangieri a potom Via dei Mille až na Piazza Amedeo, do častí, o ktorých sa vedelo, že sa tam pohybujú bohatí a elegantní ľudia.*“ (1/ s. 175) Rino a Pasquale nazývali týchto bohatých *dandyovia* (1/s. 175) Vzápätí uvádza autorka: „*Bleskom sa pred nami mihol obraz moci, štyria mladí v automobile, ten správny spôsob, ako si vyraziť zo štvrte a baviť sa. Ten náš bol nesprávny: peši, zle oblečení, chudáci.*“ (1/s. 175)

O niekoľko riadkov nižšie: „*Bolo to akoby sme prekročili hranicu. Vybavujem si preplnené korzo a istý druh ponižujúcej inakosti. [...] ...dámy: boli od nás diametrálne odlišné. Vyzeralo to, akoby dýchali iný vzduch, jedli iné jedlá, obliekali sa na nejakej inej planéte, naučili sa kráčať po poryvoch vetra. [...] ... oni prechádzali okolo, a zdalo sa, že ma ani nevidia. Z nás piatich nevideli ani jedného. Boli sme nepostrehnuteľní. Alebo nezaujímaví. [...] Pozerali sa len na seba navzájom. Toto sme si uvedomili všetci*“ (1/s. 176).

Lenú sa veľmi snaží zapadnúť do komunity bohatších, vzdelanejších, rozhladenejších ľudí – toto sa deje od začiatku jej mimoriadne zaniieteného, vytrvalého a usilovného štúdia, nadväzovania nových priateľstiev, zapájania sa do väčších či menších organizovaných spoločenstiev... Stále však má pocit, že nie je dostatočne dobrá, že sa to asi nedá dosiahnuť, že sa „do toho“ treba narodiť. Okrem toho sa neustále porovnáva so svojou priateľkou Lilou, ktorá nemala takú možnosť ako ona ďalej študovať, hoci mala na to všetky predpoklady. Hrdinka sa s Lilou celý život preteká, a hoci sa jej darí „vyhrávať“ (dokončí vysokú školu, publikuje román atď.), cíti, že Lila je akosi „prirodzene“ inteligentnejšia, múdrejšia (len nemala možnosť svoju mentálnu kapacitu rozvíjať). Lila uznáva okolie a dokonca aj všetci mladí muži z ich štvrte.

Protagonistky často premýšľajú, čo je vlastne „bohatstvo“. Napr. v druhej knihe (s. 42) sa píše: *„Bohatstvo, po ktorom sme ako deti túžili, je možno toto: nie truhlice so zlatými mincami a diamantmi, ale vaňa, ponoriť sa do nej takto každý deň, jesť chlieb, salámu, šunku, mať veľa priestoru aj v kúpeľni, telefón, špajzu a chladničku plné jedla, fotku v striebornom ráme na príborníku, na ktorej si v svadobných šatách, mať celý tento byt, s kuchyňou, spálňou, jedálňou, dvoma balkónmi a izbičkou, [...]“*

V lokalite okrajovej štvrte, v chudobnejšej časti mesta symbolizuje bohatstvo a moc v opisovanom časovom období i *vianočný ohňostroj*. Kto má väčší (dlhšie vybuchuje), vyhráva. Odjakživa to boli Solarovci, ktorých ohňostroj neustával, ale raz sa zvyšok štvrte spojil (dokonca aj úhlavní nepriatelia, napr. rodina zavraždeného s rodinou vraha), len aby „porazili“ dominantných mocných. Muži boli ochotní zadĺžiť aj svoje rodiny, len aby dosiahli víťazstvo. Permanentný pocit poníženia a bezmocnosti ich viedol k túžbe po zaslúžených víťazstvách. Súťaž sa však zvrtila nebezpečným smerom (porov. 1/s. 157 – 162). *„Solarovci, len aby zvíťazili, začali po nás strieľať“* (1/ s. 162).

Reálie, kulturémy, lingvokulturémy – problematika ich prekladu

Jednou z viditeľných a ľahko identifikovateľných zložiek kultúrnej identity mesta (i v literárnom texte) sú reálie, resp. kultúrno-špecifické prvky (kulturémy), ktoré v znakoch symbolickej hodnoty zachytávajú a axiologicky petrifikujú časti prostredia, vzorce správania, či modely myslenia nositeľov danej kultúry atď. Pojem

lingvokulturémy prepája jazykové a kultúrne priestory, émická prípona odkazuje na systematickú lingvistiku (porov. fonéma, morféma a pod.). Prestup z langue na komunikačno-pragmatickú rovinu sa však ukazuje ako nevyhnutný krok minimálne pri uplatnení prekladateľských prístupov. Treba poznamenať, že terminológia translatológie preferovala skôr pojem reálie (odkazujúci najmä na „konkréta“, porov. napr. Vlachov – Florin, 1980; Klaudy, 1999; Tellinger, 2013; lipská škola prekladu a i.), tento prístup však nezachytáva hodnotový náboj kultúrne príznakových elementov a úplne mimo začlenenia ostávajú jazykovo-kultúrne prvky. Niektorí teoretici prekladu jazykové ukotvenie reálií nezriedka upresňujú adjektívom „jazyková“, t. j. *jazykové reálie*. V princípe ide o čiastočné synonymum termínu lingvokulturéma; daná podskupina reálií je však vo vedeckých spracovaniach často zúžená iba na oblasť tzv. bezekvivalentnej lexiky. Drahotová Szabó Erzsébet (2015, s. 23) taktiež uprednostňuje pojem kultúrno-špecifických jazykových prvkov, resp. reálií (zúžených na jazykový znak) prízvukujúc silnú konotačnú a asociačnú rezonanciu, s ktorou sa dané elementy v kruhu ich používateľov spájajú. Ide o relevantný činiteľ, ktorý reáliu posúva na pomyselnom rebríčku k hodnotovému prvku istého spoločenstva, zdieľajúceho rovnaké historické, spoločensko-politické, zvykové, etické/morálne a iné paradigmy odkazujúce na život a myslenie daného kultúrneho spoločenstva (a jej jednotlivcov). Tieto paradigmy sú zachytené v jazyku a jazyk zároveň participuje na ich „tvorbe“. Prostredníctvom jazyka je vyjadrený aj postoj používateľov k tej-ktorej „(jazykovej) reálii“. Aj z tohto dôvodu sa pojem lingvokulturéma (Vorobjov, 1997, Sipko, 2017), vychádzajúci z lingvokulturologickej metodológie, pri interpretácii kultúrnej identity miest ukazuje ako produktívny.

Stratifikácie lingvokulturém závisia od výskumných cieľov a fokusov. V našej štúdiu predstavíme niekoľko vybraných (reprezentatívnych) prvkov, cez ktoré odkryjeme kultúrnu identitu mesta. Dané prvky sú mimoriadne zaujímavé aj z prekladateľského aspektu.

A) Symboly mesta

Na s. 123 – 124 (1. knihy) nachádzame detailný opis lokality: „Ukázal mi Piazza Garibaldi a vlakovú stanicu, ktorú tam stavali: podľa neho bola taká moderná, že tam prichádzali ľudia z Japonska, len aby si ju naštuovali a postavili rovnakú u seba doma, najmä piliere. Ale priznal sa mi, že pôvodná stanica sa mu páčila viac, prirástla mu k srdcu. Čo už. Neapol bol podľa neho taký odjakživa: zhodia, zbúrajú a potom postavia nanovo, peniaze sa rozkotúľajú a ešte to aj stojí veľa námahy“ (s. 123). Nasledovalo Piazza Carlo III., Albergo dei Poveri, botanická záhrada, Via Foria, múzeum, Via Constantinopoli, Port'Alba, Piazza Dante, Via Toledo, Piazza Municipio, Vezuv, ale aj štvrť Luzzatti a pod. Viaceré z uvedených jednotiek sú zároveň reáliami (v pravom význame slova) i symbolmi, lingvokulturémami, odkazujúcimi na minulosť, napr. hrdosť (Vezuv), resp. sociálnu vyčlenenosť (štvrť Luzzatti) s výrazným asociačným spektrom u Neapolčanov.

B) Historické reálie a lingvokulturémy

K reáliám istého kultúrneho obdobia patria aj časti odevov – napr. *pantaloni alla zuava* (1/s. 153) predstavujúce typickú časť odevu, ktorú nosili chlapci, resp. muži, tzv. *pumpky* (10), či typické jedlá – v slovenskom preklade bol napr. ponechaný výraz *struffoli* (2/s. 319), zastupujúci typickú sladkú pochúťku, vyprážené gulôčky z cesta.

K reáliám s výraznejšími politicko-ideologickými asociáciami, ktoré prestupujú do sféry lingvokulturém radíme napr. aj názvy časopisov: *Neapol – Hotel chudobných* (1/s. 279), ranné noviny *Mattino* (2/ s. 363); názvy združení a organizácií: *Monarchistické hnutie Hviezda a Koruna* (Stella et Corona dei monarchia); značky áut, napr. *Millecente* (1/s. 152) – reália, ktorá v texte nadobúda konotácie a symbolizuje auto privilegovaných a bohatých (okolo r. 1958 ho v románe vlastní i úžerníci Solarovci); ale aj pojmy ako *nacifašisti*, *monarchisti*, *čierny trh* (1/ s. 139).

Zaujímavá je aj lingvokulturéma *komunista*, s ktorou sa Lenú oboznamuje s neskrývaným obdivom. Keď učiteľka označí jedného z priateľov rozprávačky, Pasqualeho, za *komunistu*, ostáva hlavná protagonistka fascinovaná formou slova,

neznámym obsahom, ale tiež jednoznačnou zápornou konotáciou, ktorú tejto lexikálnej jednotke priradila učiteľka. „V hlave som si opakovala komunista, slovo, ktoré mi nič nehovorilo, ale ku ktorému učiteľka hneď priradila záporný význam. Komunista, komunista, komunista. Fascinovalo ma“ (1/s. 111).

Samostatnú, v slovenskom kontexte exotickú jednotku predstavuje (vyššie explikovaná) lexéma *camorrista/camorristi*.

„[...] Kaviareň u Solaru bola vždy miesto camorristov-úžerníkov [...] základňa pašovania a získavania hlasov pre monarchistické hnutie Hviezda a Koruna.“ (1/s. 138).

C) Precedentné mená

V prózach E. Ferranteovej sa vyskytujú jednak mená literárnych spisovateľov (napr. Oblomov, 1/s. 262), poukazujúcich na vzdelávanie v danom období, príznačnejšiu konotáciu však nadobúdajú najmä historické postavy politického života, antroponymá, ktorých asociačný odkaz sa petrifikoval na istej axiologickej úrovni: Stalin, Trockij a pod.

Na univerzite Scuola Normale v Pise spoznala Lenú Franca Mariho (2/s. 258 – 259), ktorý ju brával do spoločnosti a hoci bola citeľne chudobnejšia než ostatné dievčatá, vďaka nemu ju akceptovali: „Daroval mi všetko možné: šaty, topánky, nový kabát, okuliare [...], knihy o politickej kultúre [...]. Dozvedela som sa od neho hrozné veci o stalinizme a viedol ma k tomu, aby som si prečítala Trockého, vďaka ktorému sa uňho posilnilo protistalinské zmýšľanie a presvedčenie, že v ZSSR nie je socializmus a už vôbec nie komunizmus: revolúcia sa prerušila a bolo treba ju znovu uviesť do chodu. Zaplatil mi aj prvú cestu do zahraničia. Išli sme do Paríža na stretnutie mladých komunistov z celej Európy.“ Z ukážky možno odčítať i axiologické náboje pojmov: komunista, stalinizmus, socializmus, komunizmus.

D) Oslovenia a pozdravy

Z hľadiska dobových kulturém a lingvokulturém prekladateľka citlivo reflektuje aj kontaktné jazykové jednotky a správne ich aplikuje. Je zaujímavé, že v talianskom prostredí sa napr. v školskom prostredí nepoužívalo oslovenie

„*súdržka učiteľka*“, pretože v Taliansku ostal komunizmus v rovine ideológie a nie autoritatívneho spoločenského režimu.

Signó (2/s. 92) takto oslovil Marcello Lilo pri pohľade na jej „dielo“ – pretvorenie/znetvorenie svadobnej fotky v obchode. „*Mne sa páči, signó. Naschvál si sa vymazala [...]*“ (s. 92). O pár riadkov nižšie: „*Pusti sa do práce, signó, urob, čo máš chuť urobiť*“ (s. 93).

V origináli ide o hovorový až subštandardný variant skráteneho oslovenia signora. V preklade bol ponechaný ako exotizujúci prvok, ktorý neruší pochopenie textu, ani plynulosť čítania a navodzuje náležitú inopriestorovú atmosféru. Zároveň čitateľ cíti, že ide o bezprostredný spôsob oslovenia. Exotizujúce prvky sú prekladateľsky a redakčne zvýrazňované kurzívou (okrem oslovenia sú takto riešené v texte aj konkrétne reálie: noviny *Mattino*, značka auta *Millecente* a pod.). Tie jednotky, ktorým by slovenský percipient neporozumel sú doslovne preložené (časopis Neapol – Hotel chudobných, resp. aj názvy hnutí).

Záver

Z hľadiska podobnosti oboch kultúr v opisovanom historickom období – máme na mysli triednu spoločnosť, industrializáciu a z toho vyplývajúce vykorisťovanie vo fabrikách, postavenie žien v spoločnosti, rodine a možnosti vzdelávania, prenikanie socialistických ideí atď. – nebolo nutné pri lokalizácii textu do slovenského recepčného prostredia osobitne vysvetľovať kultúrne pozadie, príp. explikovať jednotlivosti. Slovenský jazyk disponoval ekvivalentmi a prekladateľka ich citlivo využila. Symbolika Neapola bola zachovaná, takisto niektoré osobitosti (napr. názvy ulíc a námestí, typické jedlá, oslovenie, či neapolská mafia) ostali v taliančine, čím sa pocitovo umocnila aj jazyková inakosť opisovaného priestoru.

Kultúrna identita mesta Neapol je vykreslená a v preklade odovzdaná v jeho subkultúrnej vrstevnatosti, dobovej vernosti, vnútornej protirečivosti a nespochybniteľnej jedinečnosti.

Poznámky

- (1) Téma korešponduje s vedeckou teóriou kultúrnej krajiny (cultural landscape). „*Philosophically speaking, a landscape would not be a cultural landscape without*

- people“ (Pecníková, 2021, s. 5, porov. tiež: Taylor, K. et al., 2015; Oevermann, H. et al., 2015; Hauge, 2011).
- (2) V neapolskom nárečí, ide o zdobneniny ženských mien Raffaella a Elena.
  - (3) Premio Strega je najprestížnejšia talianska literárna cena. Udeľuje sa od roku 1947 za najlepšie prozaické dielo talianskeho autora, vydané od 1. marca predchádzajúceho roka do 28. februára roka udeľovania ceny.
  - (4) O súčasnej talianskej literatúre v slovenskej recepcii uvažuje talianista Ivan Šuša v monografii *Talianska literatúra v slovenskom prekladovo-recepčnom kontexte po roku 1989* (2018), pričom si všíma viaceré rozpory, ktoré podmieňovali vývin slovensko-talianskych medziliterárnych vzťahov a poukazuje „na aspekty, ktoré ovplyvnili recepčnú tradíciu, resp. či a ako v uvedenom vzťahu prijímajúce prostredie nadviazalo na predchádzajúce obdobie, t. j. na obdobie pred rokom 1989“ (Šuša, 2018, s. 12). V súvislosti s Elenou Ferrante pripomína, že „najprv sme mali v slovenčine preloženú svetoznámu neapolskú ságu a až potom debut autorky, čo je dôkazom napojenia slovenského recepčného prostredia na aktuálne literárne dianie a cielenú politiku vydavateľstiev (tamže, s. 168).
  - (5) Camorra je talianska kriminálna organizácia mafiánskeho charakteru, pôvodom z talianskeho regiónu Campania (južné Taliansko). Ide o jednu z najstarších a najmocnejších kriminálnych organizácií v Taliansku, existujúcu od XVII. storočia. (K téme camorry podrobnejšie, napr. Barbagallo, 2011).
  - (6) Rione v talianskom jazyku je teritoriálne vymedzená časť vo vnútri mesta, ktorá má svoje vlastné charakteristiky a identitu (z geografického, historického, sociálneho a ekonomického hľadiska). Mestská štvrť, v ktorej sa odohráva príbeh ságy je reálne existujúcou časťou mesta Neapol s názvom Quartiere Luzzatti (východná časť).
  - (7) Nino (Giovanni) Sarratore: jeden z hlavných protagonistov ságy, ktorý, rovnako ako Lenú odchádza z Neapola študovať na vysokú školu. V románovej ságe výrazne ovplyvňuje životy dvoch hrdiniek príbehu.
  - (8) V slovenskom preklade: „Vieš, kto sú plebejci, Grecová? [...] Plebejci sú dosť škaredá vec. [...] A keď chce niekto plebejcom aj ostať, on, jeho deti, deti jeho detí, nič si nezaslúži“ (s. 61).
  - (9) „Nečítaj knihy, ktoré nemôžeš pochopiť, nie je to pre teba dobré. [...] Bola si predurčená na veľké veci“ (slovenský preklad, 2/s.294).
  - (10) „Pozerala som sa na svojich vrstovníkov z prvých tried, niektorých ešte v krátkych nohaviciach, ďalších v pumpkách či už v dlhých“ (slovenský preklad, 1/s. 143).

Literatúra

- BARBAGALLO, F.: *Storia della camorra*. Roma-Bari: Editori Laterza, 2011, 318 s.
- BATTISTINI, A. (ed.): *Letteratura italiana. Vol. 2: Dal Settecento ai nostri giorni*. Bologna: il Mulino, 2014, 593 s.
- BERNARDELLI, A. – CESERANI, R.: *Il testo narrativo*. Bologna: Il Mulino, 2005, 267 s.
- DE ROGATIS, T.: *Elena Ferrante. Parole chiave*. Roma: Edizioni e/o, 2018, 304 s.
- DOLEŽEL, Lubomír. 2008. *Fikce a historie v období postmoderny*. Praha: Academia.
- DRAHOTA-SZABÓ, E.: *Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami közötté van. A kultúraspecifikus nyelvi elemek átültetéséről*. Szeged: Grimm, 2015, 345 s.

- FERRANTE, E.: *Geniálna priateľka*. Bratislava: Inaque, 2015. Preklad Ivana Dobrakovová.
- FERRANTE, E.: *L'amica geniale. Volume primo*. Roma: Edizioni e/o, 2011, 327 s.
- FERRANTE, E.: *La frantumaglia*. Roma: Edizioni e/o, 2016, 344 s.
- FERRANTE, E.: *Storia del nuovo cognome. L'amica geniale. Volume secondo*. Roma: Edizioni e/o, 2012, 479 s.
- FERRANTE, E.: *Príbeh nového priezviska*. Bratislava: Inaque, 2016. Preklad Ivana Dobrakovová.
- FORT, B.: *Úvod do sémantiky fikčních světů*. Brno: HOST, 2005.
- GAJDOŠ, P.: *Človek – Spoločnosť – Prostredie (Priestorová sociológia)*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2002, 374 s.
- HAUGE, Å.: *Identity and Place: A Critical Comparison of Three Identity Theories*. In: *Architectural Science Review*, 2011, č. 50(1), s. 44 – 51.
- HERMAN, D.: *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2002.
- KLAUDY, K.: *Bevezetés a fordítás elméletébe*. 4. rozšírené vydanie Budapest: Scholastica, 1999.
- MILKOVA, S.: *Elena Ferrante as World Literature*. New York – London: Bloomsbury Academic, 2021, 224 s.
- OEVERMANN, H. et al.: *Industrial Heritage Sites in Transformation*. New York: Routledge, 2015, 221 s.
- PECNÍKOVÁ, J. et al.: *Faces of Urban Cultural Landscape*. Banská Bystrica: Koprint, 2021, 123 s.
- PECNÍKOVÁ, J.: *Introduction – Urban Cultural Landscape*. In: *Faces of Urban Cultural Landscape*. Banská Bystrica: Koprint, 2021 123 s.
- PINTO, I.: *Elena Ferrante. Poetica e politiche della soggettività*. Milano: Mimesis Edizioni, 2020, 254 s.
- ŘÍCHOVÁ, B.: *Úvod do současné politologie. Srovnávací analýza demokratických politických systémů*. Praha: Portál, 2007, 207 s.
- SIPKO, J.: *Lingvokulturologia našej doby*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, 231 s.
- ŠTUBŇA, P.: *Psychológia literatúry*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2017, 226 s.
- ŠUŠA, I.: *Talianska literatúra v slovenskom prekladovo-recepčnom kontexte po roku 1989*. Banská Bystrica: Belianum, 2018, 266 s.
- TAYLOR, K. et al.: *Conserving Cultural Landscapes*. New York: Routledge, 2015, 393 s.
- TELLINGER, D.: *A nyelvi közvetítés kulturális aspektusai a mai multikulturális világban*. In: *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, Miskolc, roč.8, 2013, č. 1, s. 21–26.
- VLACHOV, S. – FLORIN, S.: *Neperevodimoje v perevode*. Moskva: Meždunarodnije otnošeniya, 1980.
- VOROBYOV, V.V.: *Lingvokulturologija. Teorija i metody*. Moskva: Izdatel'stvo RUDN, 1997, 264 s.

Resumé

Cultural Identity of Naples in the Novels of Elena Ferrante with Focus on the Translation Aspects

The aim of this article is to analyse the cultural context of the city of Naples within the novels of Italian author Elena Ferrante, known as „The Neapolitan Novels“. Our analysis is focused on the translations aspects in the first two novels of series, „My Brilliant Friend“ and „The Story of a New Name“ with particular attention to historical and social environment of Naples, as a controversial city of southern Italy. In this study we deal different themes, as the female condition, the marginalisation of the poor areas, organized crime, and the cultural identity of a big city and its population.

Štúdia je výstupom z projektu Vega č. 1/0214/20 *Slovensko-talianske medziliterárne vzťahy po roku 1989 v kontexte prekonávania recepčnej tradície a vzniku nových recepčných modelov* a Jean Monnet Module: *Cultural transfer in the United Europe: differences, challenges and perspectives*, 611357-EPP-1-2019-1-SK-EPPJMO-MODULE.

IDEOLOGIA A/VERSUS KULTÚRNY TRANSFER (NA PODKLADE PREKLADOV Z TALIANSKEJ LITERATÚRY DO SLOVENČINY)

Ivan Šuša

Dipartimento di Interpretazione e Traduzione, Università di Bologna, Italia
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava
ivan.susa@unibo.it, ivan.susa@uniba.sk

Kľúčové slová: preklad, ideológia, kultúra, recepcia, talianska literatúra
Key words: translation, ideology, Culture, Reception, Italian Literature

Úvod

Ideológiu považujeme za nosný determinant v rámci výskumu (národnej) literárnej histórie, ako aj v oblasti medzikultúrnych vzťahov. Práve v medzikultúrnych (a v užšom pohľade medziliterárnych reláciách) vstupuje do týchto vzťahov otázka prekladu a recepcie v prijímajúcom kultúrnom prostredí. Niektoré diela z cudzojazyčnej (a samozrejme i našej domácej) literárnej produkcie sa v období pred rokom 1989 dostali na zoznam nežiaducej literatúry, pretože dostatočne nereflektovali dobový estetický kánon vtedajšej kultúry, prípadne išli úplne proti nemu. Štát jasne určil mantinely, v ktorých sa mohol spisovateľ pohybovať, a to po tematickej, ako aj formálnej stránke. Hlavnú tvorivú metódu u nás predstavoval socialistický realizmus, ktorý sa stal modelom umeleckého stvárňovania skutočnosti. Naopak, ďalšie témy či moderné formy sa zámerne prehliadali. Štát tak určoval nielen estetický kánon, no mal aj relevantnú kontrolnú funkciu prostredníctvom inštitucionalizovanej cenzúry. Literatúra sa tak stala schematickou a proštátnou, teda priamo nadobudla propagandistickú funkciu. Zároveň sa stávala brzdou v oblasti kultúrneho transferu v recepčnom prostredí.

Pokiaľ ide o hľadanie styčných plôch medzi slovenským a talianskym literárno-kultúrnym prostredím (najmä na rovine motivicko-tematickej a metodologickej) a rovnako ako aj na rovine recepcie talianskej literatúry v našom prostredí, aj to narážalo na ideologické bariéry. V taliansko-slovenskom kontexte vo vzťahu k ideológii však zohrávala dôležitú úlohu pozitívna spolupráca medzi Talianskou komunistickou stranou a Komunistickou stranou Československa. Mnohí z autorov – talianskych ľavicových intelektuálov – podporovalo ideu

socializmu a komunizmu, výrazná fraktúra však nastáva v polovici päťdesiatych rokov 20. storočia (máme na mysli udalosti v Maďarsku v roku 1956) a definitívne v roku 1968 v súvislosti so vstupom vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. Talianski ľavicoví intelektuáli odmietli koncept komunizmu sovietskeho stalinistického typu a v spolupráci s partnerskými stranami vo Francúzsku a Španielsku navrhli podporu tzv. modernému (západo)eurokomunizmu ako protipólu štátnej politiky Sovietskeho zväzu. Tamojší komunistickí autori, ktorí odmietli akceptovať prosovietsky kurz (medzi inými napríklad aj talianski neorealisti, ďalej Italo Calvino, ktorého diela sa začali prekladať po celom svete a ďalší) už boli v našom recepčnom prostredí hodnotení cez prizmu ich spoločensko-politických názorov.

V talianskom vedeckom translatologickom časopise InTraLinea sme v našej štúdii predstavili a navrhli základné recepčné modely vo vzťahu k ideologickosti (angažovanosti) – a to v kontextoch, ktoré si uvedieme v nasledujúcej časti nášho príspevku. V danom príspevku sme talianskym čitateľom vysvetlili aj polaritu vzájomného pôsobenia ideológie a literatúry (receptie a prijímajúcej kultúrnej zložky) – od najkrajnejšieho záporného bodu (nemožnosť vydania určitého diela, autora či témy) až po najkrajnejší kladný bod, teda prijatie jednotlivých literárnych javov z východiskovej kultúry (1).

Recepčné modely vo vzťahu ideológia – kultúrny transfer

Vo vzťahu ideológia – kultúrny transfer (prijímajúce prostredie) môžeme uvažovať o nasledujúcich typoch recepčných modelov v slovenskom prijímajúcom prostredí:

1. Angažovaný recepčný model (pred rokom 1948-1989)

Angažovaný recepčný model kopíroval v prekladovej literatúre základnú umeleckú tvorivú metódu v duchu kánonu socialistického realizmu (t. j. pôvodnú slovenskú umeleckú tvorbu) s minimalizovaním experimentálnych foriem. Toto významové a výrazové pnutie bolo prekážkou lineárneho recepčného vývinu, najmä pokiaľ ide o časovú synchrónnosť na osi originál-preklad (t. j. časový nesúlad medzi vydaným dielom v origináli a v slovenskom

preklade). Navyše, takto poňatý model začal postupne vytvárať stereotypné chápanie určitých literatúr či prúdov (ako si ukážeme na prípade talianskej literatúry). Schematicky boli zobrazovaní nielen samotní autori a ich diela, ale aj jednotlivé prúdy, čo viedlo aj k stereotypizácii danej literatúry ako takej, t. j. postupne (používajúc literárno-komparatistickú terminológiu od Dionýza Ďurišina) od najnižších literárno-historických jednotiek až po národnú literatúru ako celok – a to ovplyvnilo aj ďalšie vyššie literárno-historické jednotky v medziliterárnom kontexte. Angažovaný model absorboval ideologické zásahy, bol v súlade s platnou legislatívou v rámci štátnej kultúrnej politiky (pnutie štátna ideológia – slobodná umelecká tvorba).

2. Vývinovo-lineárny model

Popri angažovanom modeli môžeme súbežne sledovať aj synchronnú lineárnosť literárneho vývinu (vývinovo-lineárny model), ktorý sa nevyvíjal v ideologicko-politických súradniciach (bez ideologickej determinovanosti), napríklad preklady klasickej literatúry, tzv. ženská literatúra, vybraní čitateľsky populárni autori, autori detektívnych románov a podobne. Túto súbežnosť považujeme za dôležité zdôrazniť najmä preto, lebo po roku 1989 sa neraz (a možno opäť z ideologických dôvodov) nesprávne nahliada na predrevolučné obdobie len z aspektu angažovanosti. Oba modely vytvárali recepčnú tradíciu – teda ako súhrn prekladov a recepčných aktov – ako pamäť kultúry so svojou informačnou, ako aj dezinformačnou hodnotou (2).

3. Pluralitný model

Porevolučný pluralitný model po roku 1989 síce priniesol odstránenie ideologického princípu, časovú synchronnosť a koincenciu vo vzťahu originál/preklad a lineárny vývin v medziliterárnych vzťahoch, svojím charakterom však výrazne prijal komerčný diktát trhu. Dostali sa k nám diela čitateľsky úspešné vo východiskovej kultúre, známe mená a mená autorov bestsellerov. Literárny vývin je slobodný, štátnu politiku prevzali vydavateľstvá, ktoré na základe marketingu ovplyvňujú aj vývin v prekladovej literatúre (selekcia autorov a diel) buď nadväzovaním na recepčnú tradíciu

alebo ju spoluvytvárajú. Za ostatné roky (najmä však po roku 2010) môžeme dokonca hovoriť o časovo lineárnom vzťahu medzi vývinom v talianskej literatúre a v slovenskej recepcii – čitateľsky úspešné aktuálne vychádzajúce diela vo východiskovej kultúre reflektuje aj slovenská recepcia a takmer automaticky (v niektorých prípadoch v tom istom roku) vychádzajú v preklade.

Ideológia a kultúrny transfer v taliansko-slovenských medziliterárnych vzťahoch

Z talianskej literatúry bol v slovenskom prekladovo-recepčnom kontexte v povojnovom období populárny neorealizmus. Vyhovoval predovšetkým z obsahovo-tematického hľadiska, celkového zasadenia do širšieho sociálneho kontextu, analogickými ideovými súvislosťami so socialistickým realizmom, z hľadiska typizácie postáv i ľavicového (socialistického či priamo komunistického) zamerania autorov (3).

Mnohí z autorov sa však postupne začali vzdáľovať komunistickej ideológii a dokonca ju i verejne odmietali. Ako príklad nám môže poslúžiť Italo Calvino, ktorý bol na začiatku presvedčeným komunistom, čo dokumentuje napríklad v milánskom časopise *Il paradosso* (4), v ktorom o. i. píše aj o tom, že do strany nevstúpil z ideologických dôvodov, ale preto, lebo komunisti boli najaktívnejšou a najorganizovanejšou silou (tamže, s. 12). Aj jeho spolupráca s ľavicovým denníkom *Unità*, komunistickým týždenníkom *Rinascita* či takmer dvojmesačná cesta po Sovietskom zväze v roku 1951, vyznievali u nás ešte ideologicky prijateľne. Zmena však nastala v roku 1956 v súvislosti s udalosťami v Maďarsku. Autor začal byť kritický voči politike Talianskej komunistickej strany, vystupoval voči falšovaniu reality a proti nečinnosti strany smerom k východnej Európe, odmietal štátnu politiku v oblasti kultúry (svedčia o tom jeho novinové príspevky v týždenníku *Il Contemporaneo*, ktorý viedli Romano Bilenchi, Carlo Salinari a Antonello Trombadori alebo v denníku *Città aperte*, založenom skupinou rímskych komunistických disidentov).

Uvedené vyjadrenia neboli pre našu politiku v oblasti kultúry ideologicky vhodné. Navyše, ako pripomínajú Patrizio Barbaro a Fabio Pierangeli, niektoré Calvinove idey, pretavené do konkrétnych literárnych diel, je potrebné vnímať

metaforicky, napríklad *Il visconte dimezzato* sa dá rozlúštiť aj v zmysle studená vojna medzi Spojenými štátmi americkými a Sovietskym zväzom (5).

Je potrebné zdôrazniť, že koniec neorealizmu v Taliansku bol spojený aj s logickým vyčerpaním vojnových a sociálnych tém a príchodom nových experimentálnych foriem, ale nemožno nevidieť, že sa tak stalo aj v dôsledku odmietnutia nedemokratickej politiky vo východnom bloku (najmä spomínané udalosti v Maďarsku v roku 1956). Tento fakt spôsobil aj odchod mnohých predstaviteľov talianskeho spisovateľského a kultúrneho života z Komunistickej strany a negatívne hodnotenie jej politiky. Uvedený aspekt sa v našom kultúrno-spoločenskom prostredí zatajoval a postupne vytlačil neorealizmus do úzadia aj v oblasti prekladovej tvorby z taliančiny do slovenčiny.

Pokiaľ ide o experimentálne formy, v slovenskej literárnej kritike a v dôsledku toho i v prekladovom kontexte, sa v našom recepčnom prostredí nestretli s pochopením. Hodnotenie je sťažené tým, že kým v talianskej literatúre intimizmus, experiment a neoavantgarda nasledujú po sebe (...), u nás sú intimizačné pokusy a experimentovanie súčasné. Tak dochádza k manipulácii – vydáva sa Bubeho dievča (*La ragazza di Bube*) od Carla Cassolu ako signál, že intimizovanie je prípustné do určitej miery aj u nás, ale zároveň ako menšie zlo voči súbežnej novej avantgarde. Záujem o intímne medziľudské vzťahy pokračuje prekladom románu Giovanni Arpiniho *Mraky hnevu* (*Una nuvola d'ira*, v taliančine vyšiel v roku 1962, na Slovensku o tri roky neskôr) a zároveň naša kritika manipuluje s týmito prekladmi ako s nástrojom boja proti neoavantgarde a jej domácejmu variantu (Koprda 1994, s. 116). Niektoré vybrané diela vyšli v antológii *Přerušný ráj*, ktorú zostavil český prekladateľ a romanista Vladimír Mikeš v roku 1968 (napr. ukážky z tvorby Adriana Spatolu, Edoarda Sanguinettiho, Nanni Balestriniho a ďalších), Sanguinettiho *Triperuno* ako *Tříkrátník* preložil do češtiny Zdeňek Frýbort a experimentálne texty Giorgia Manganelliho preložila Miroslava Nečasová v roku 1984. Giorgio Manganelli (1922-1990) patrí medzi nosných predstaviteľov talianskej neoavantgardy. Primárne sa venoval prozaickej tvorbe, ale aj literárnej kritike a prekladu. Slovenský čitateľ sa s jeho tvorbou môže zoznámiť prostredníctvom českého prekladu krátkych próz *Centurie* (*Centuria*) z pera Miroslavy Nečasovej. Podtitul *Sto malých románových epepejí* vhodne vystihuje

nejednoznačné žánrové zaradenie (nejde o román v klasickom zmysle slova, jednotlivé kapitoly nespája hlavná postava, téma, prostredia a ani čas), tematicky však vytvára akúsi ľudskú epopeju (príbehy sú chápané ako jadro hypotetických románov). Dielo (kritikou označované ako formálny experiment) nie je zaťažené žiadnou ideológiou (aj z tohto dôvodu mohlo byť u nás publikované), aj keď zobrazovaný individualizmus a „absurdity súčasnej spoločnosti, v ktorej nie je miesto pre vzájomné poznanie človeka človekom“ (z doslovu k českému prekladu) ho posúvajú do iného kontextu. Za knihu *Centurie* získal Manganelli v roku 1979 literárnu cenu Viareggio.

Dodajme však, že výrazným edičným počinom bolo vydanie prekladov básní *Rozhovor s časom* (presne v roku 1989). Ide o antológiu poézie sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia, ktorú zostavili a jednotlivé ukážky do nej preložili poprední talianisti František Hruška, Pavol Koprda a Stanislav Vallo, v jazykovej spolupráci s nimi ďalšie texty prebásnili aj Jozef Čertík, Ľubomír Feldek, Jana Kantorová, Teodor Križka, Jozef Mihalkovič, Štefan Moravčík a Viera Prokešová. Zostavovatelia sa rozhodli do antológie zaradiť len básnické texty a časovo ich ohraničiť rokmi 1968-1980 (ide o roky vydania jednotlivých básnických zbierok v Taliansku). V šesťdesiatych rokoch 20. storočia nastáva významná fraktúra v poézii talianskeho Novecenta, aj preto je logické, že väčšina literárnovedných štúdií a antológií prezentuje a analyzuje práve túto udalosť a obdobie (teda obdobie od šesťdesiatych rokov až po súčasnosť).

Pred rokom 1989 sa na indexe objavili aj knihy, ktoré zobrazovali kresťanské motívy (motív Boha) a aj katolícki (religiózni) autori. Pokiaľ ide o talianskych autorov katolíckej proveniencie, po novembrových zmenách sa k nám dostalo prostredníctvom prekladov niekoľko zaujímavých a originálnych diel. Často však nejde o „veľké mená“ talianskej literatúry, veľakrát boli vyžiadaní na preklad zo strany slovenskej katolíckej komunity, rôznych náboženských spolkov, združení a sú výsledkom vzájomných kontaktov v katolíckej societe (a následne distribuované a predávané prostredníctvom obchodov s náboženskou literatúrou). Výraznú úlohu po roku 1989 zohrávalo a prakticky dodnes zohráva najmä vydavateľstvo Spolku sv. Vojtecha.

Špecifickou skupinou sú aj obchádzaní talianski židovskí autori ako Primo Levi, Giuliana Tedeschi, Liana Millu a ďalší. Niektoré z memoárov z koncentračných táborov vyšli po roku 2000 (memoáre Prima Leviho), ďalší autori už ostali nepovšimnutí. V prijímajúcej kultúre sa totiž narušila linearita vývinu a „biele miesta“ boli zaplnené už len čiastočne. Tejto téme sa obšírne venujeme v našich viacerých publikáciách (6)

Ďalším dôvodom obchádzania určitých tém (a teda aj vybraných diel na preklad do slovenčiny) okrem náboženských dôvodov boli spoločensko-kritické a mravnostné dôvody. Špecifickým prípadom bola tvorba svetoznámeho talianskeho autora Alberta Moraviu, ktorý sa neštítal zobrazovať nahotu, sex a drsné expresívne dialógy. Pre zideologizovaný slovenský literárno-kultúrny priestor bol však príliš relevantnou osobnosťou, ktorú si nemohol dovoliť ignorovať či obchádzať. Je logické, že Alberto Moravia v takejto výrazovo-umeleckej podobe (pudovosť, sexuálnosť, telesnosť – v našej dobovej literárnej kritike často odmietaná napríklad v prípade Dominika Tatarku) nemohol pred rokom 1989 reprezentovať vtedajšiu taliansku literatúru a preto si na vydanie tieto diela museli slovenskí čitatelia počkať až na zmenu spoločensko-politického režimu. Typickým príkladom je román *Ja+On* (*Io e lui*), ktorý vyšiel v Taliansku v roku 1971, v čase normalizácie u nás bol na preklad ideologicky a mravnostne nevhodný. V tejto súvislosti je však potrebné kvôli objektívnosti dodať i to, že Moraviove diela nikdy neprijali ani talianske konzervatívne kruhy.

Napríklad aj na preklad knihy Giorgia Bassaniho *Zlaté okuliare* (*Occhiali d'oro*) sme si museli počkať až na obdobie po roku 1989. V diele sa síce neobjavujú konkrétne sexuálne alúzie, no zobrazovaná téma homosexuality, navyše v spojení so židovstvom nepôsobila v prijímajúcom prostredí ideologicky vhodne (6).

Veľmi zvláštny, miestami až rezervovaný postoj malo slovenské recepčno-kultúrne prostredie k ďalšej významnej osobnosti svetového mena Pierovi Paolovi Pasolinimu. Jeho osobnosť nebola u nás nikdy vnímaná komplexne, vyberali sa či zdôrazňovali sa len niektoré aspekty jeho aktivít, napríklad jeho zásluhy v oblasti kinematografie a sociálny rozmer tvorby. Z toho vyplývali aj vyselektované diela, ktoré boli do slovenčiny (resp. češtiny) preložené, no selekciou jeho diel, tém

a vybraných postojov sa vytvorilo pomerne klišéovité a stereotypné vnímanie jeho osobnosti.

Na Pasoliniho o tvorbu vplývalo viacero osobných faktorov: žil v chudobných pomeroch – tie sa stali námetom viacerých jeho diel a scenárov k filmom – veril komunistickým ideálom (v roku 1947 vstúpil do Talianskej komunistickej strany) a napokon jeden osobný, no nie nepodstatný aspekt, ktorou je autorova homosexualita (kvôli inej orientácii musel zanechať miesto učiteľa a dokonca ho z morálnych dôvodov vylúčili aj zo strany, čo zle znášal). K svojskému zobrazovaniu Pasoliniho filozofického svetonázoru pomáhala aj naša (slovenská i česká) literárno-vedná a talianistická societa, ktorý si neraz ideologicky prifarbovala. Český romanista Ivan Seidl v roku 1985 napríklad zdôrazňuje Pasoliniho „objavenie Marxa“ (Seidl, 1985, s. 72), Ján Juríček v kontexte uvažovania vtedajšej literárnej kritiky u nás taktiež zdôrazňoval, že Pasolini patrí k autorom marxistickej orientácie, ktorý písal silne spoločensky angažované básne, pričom okrem špecifik (napríklad často využívané nárečie) pripomenul „mimoriadne surová reč a umelecky pôsobivé stvárnenie života mladistvých v biednych rímskych predmestiach“ (Juríček, 1987, s. 422).

Nie všetky Pasoliniho diela a idey však boli pred rokom 1989 akceptovateľné, štátna edičná politika napríklad negatívne hodnotila jeho romány ako diela bez pozitívnej vízie či mravného záverečného vyústenia.

Súčasnému talianskemu čitateľstvu (a v preklade Františka Hrušku aj slovenskému) sa rozhodol Pasoliniho sprístupniť spisovateľ Emanuele Trevi. Dá sa predpokladať, že po Treviho knihe Niečo napísané siahne najmä náročný čitateľ, znalý pomerov v tamojšej kultúre, literatúre a umení. O to viac je náročnejšie prijatie tohto diela zo strany slovenského recipienta, ktorý, vzhľadom na vyššie uvedené dôvody, sa nemusí dostatočne orientovať v literárnych a kultúrnych špecifikách talianskej literatúry a priamo v diele Pasoliniho, na ktoré sa Trevi prakticky v celom diele odvoláva.

Rovnako nevhodní z mravnostného hľadiska (najmä kvôli zobrazovaniu homosexuality) boli pre slovenský recepčný kontext Sandro Penna či Dario Belezza. Dodávame, že Pavol Koprda však v publikácii Z dejín európskych literatúr 20. storočia v kapitole Vývojové línie talianskej literatúry v 20. storočí, ktorá už vyšla

v ponovembrovom období, slovenskému recipientovi tento aspekt vhodne dopĺňa informáciou, že Dario Belezza je Pasoliniho žiakom a „rímskym básnikom homosexuálnej inšpirácie“ (Koprda 2002, s. 90), a pripomína Pennove „homosexuálne lásky, zachytené obyčajným jazykom ľúbostnej túžby“ (tamže, s. 71).

Rovnako ťažko sa v predposlednej dekáde 20. storočia náš prekladový priestor obohacoval o súdobých autorov, ktorí získali enormnú čitateľskú priazeň a záujem (pozitívny, ale i negatívny) talianskej kritiky. Najmä na začiatku osemdesiatych rokov 20. storočia totiž začínajú viacerí oveľa otvorenejšie a jednoznačnejšie vyjadrovať svoju dezilúziu a nepokoj so stavom spoločnosti (Enrico Palandri, Pier Vittorio Tondelli, Andrea De Carlo, Claudio Piersanti, Aldo Busi a i.) a svojím kritickým šľahom sa stávajú hlasnou tribúnou nespokojnej mladej generácie.

V uvedenom období sa v Taliansku stal nosnou literárno-kultúrnou osobnosťou, ikonou kultúry a umeleckého sveta a hovorcom vtedajšej mladej generácie a liberálneho životného štýlu Pier Vittorio Tondelli. Jeho názory o slobode, drogách, alkohole, marazme spoločnosti a homosexualite v kultovom diele *Ďalší libertínci* (*Altri libertini*) z roku 1980 vyvolali v tamojšej spoločnosti kultúrnu revolúciu a pohoršenie (najmä autorova intencia úniku k alkoholu a drogám a neviazaný sex) – kvôli údajne obscénnemu obsahu dielo dokonca zhabali a zničili. Autor v šiestich poviedkach z talianskeho prostredia opätovne otvoril viaceré (v tej dobe) spoločensky obchádzané témy (násilie, prostitúcia, ideály roku 1968, život diskoték, alkoholové a drogové excesy, homosexualita) a napojil literatúru na jej dobovo aktualizačnú funkciu. Vzhľadom na témy, postoje, spracovanie diela a používaný jazyk (najmä hovorový jazyk mladej generácie) ostala pre slovenského čitateľa – aj napriek tomu, že sa stalo v Taliansku kultovým dielom – jeho tvorba neznáma.

Z tejto spoločensky kritickej generácie sa k nám však dostalo dielo románopisca Andreu De Carla. De Carlove názory, zhmotnené do hlavnej postavy Fiodora Barnu, vyjadrovali (i keď nie natoľko expresívne ako v prípade Tondelliho) postoje mladej generácie. Dodajme, že De Carlova kniha *Vtáky z klietky a z voliéry*

bola vydaná v Taliansku v roku 1982, debut Smotanový vlak (najmä vďaka Calvinovi, ktorý si prečítal rukopis a odporučil ho na vydanie) ešte o rok skôr.

Záver

Po roku 1989 sa kompletne zmenila nielen spoločensko-politická situácia, ale aj vydavateľská politika. Aj napriek pádu železnej opony sa už nepodarilo zaplniť biele miesta talianskej literatúry v slovenskom prijímajúcom prostredí tak, ako by si to vyžadovala literárna história a literárna kritika. Mnohé z diel a autorov sa k nám už pre nezáujem vydavateľov nedostali, naopak, publikačný priestor získali mediálne známi autori či spisovatelia, ktorí zaznamenali komerčný úspech v iných krajinách. Niektoré diela však v sebe skombinovali umeleckú kvalitu a komerčný úspech – ako napríklad Elena Ferrante, Claudio Magris, Alessandro Baricco, Paolo Giordano a iní, žiaľ, výrazný deficit prekladov vidíme v oblasti poézie. Špecifickou oblasťou sú preklady náboženskej literatúry (často aj neumeleckého charakteru, napr. rôzne príručky, životopisy svätých, biblické príbehy a podobne), ktoré sú určené najmä pre potreby tunajšej cirkvi (niektoré z diel sa však dostávajú najmä prostredníctvom Spolku sv. Vojtecha a následnej distribúcií aj k širšiemu čitateľstvu).

Priaznivé prijatie u slovenských čitateľov a literárnej kritiky a viaceré vydania ich kníh v preklade do slovenčiny dokazujú, že talianska literatúra (najmä tá súčasná) sa stala integrálnou súčasťou nášho recepčného prostredia a vzájomných medziliterárnych vzťahov, aj keď dominancii prekladov umeleckej literatúry z angličtiny ešte stále nedokáže konkurovať.

Poznámky:

- (1) Uvedenú štúdiu si môžete prečítať v talianskom jazyku tu: <https://www.intralinea.org/index.php/print/article/2566>
- (2) Pojem „synchronna lineárnosť“ zavádzame v našej publikácii Talianska literatúra v slovenskom prekladovo-recepčnom kontexte po roku 1989 (Šuša, 2017) v zmysle časovej synchronizácie vydania diela vo východiskovej a prijímajúcej kultúre. O recepčnej tradícii bližšie porov. aj štúdie translátologičky Libuše Vajdovej, napr. v publikácii Chiméra prekladania z roku 1999.
- (3) Tému sa venujeme v našej štúdii Socio-politický aspekt talianskej neorealistickej a povojnovej literatúry prostredníctvom prekladov do slovenčiny v banskobystrickom zborníku Preklad a tlmočenie 7 z roku 2006.

- (4) Článok vyšiel v talianskom časopise *Il paradosso* (č. 23/24 v roku 1960 na s. 11-18).
- (5) Bližšie porov. Barbaro – Pierangeli 2000, s. 106.
- (6) Porov. ŠUŠA, I.: K špecifickosti zobrazovania židovstva v tvorbe Giorgia Bassaniho. In: *Nová filologická revue*, r. 1, č.1, s. 21-32.
- (7) K téme porov. aj ŠUŠA, I.: Holokaust v talianskej a slovenskej memoárovej literatúre. Brno: Tribun EU, 2009; ŠUŠA, I. – PRANDO, P.: Le traduzioni di Primo Levi nel contesto interletterario slovacco-italiano. In: *La traduzione come strumento di interazione linguistica e culturale*. Ed. Moreno Morani. Milano: Qu. A. S. A. R, 2008; ŠUŠA, I.: Medziliterárny kontext fenoménu šoa. In: *Conversatoria Litteraria*. Siedlce: Instytut Neofilologii i Badań Interdyscyplinarnych Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Roč. 7, č. 6, 2014, s. 119-136. O komparatívnych aspektoch medzi slovenskou a talianskou memoárovou literatúrou s témou holokaustu ďalej porov. ŠUŠA, I.: Un'analisi comparata delle opere memorialistiche di Primo Levi e Leo Kohút. *Analogie e differenze*. Ivan Šuša. In: *Lingue e letterature romanze: stato attuale e prospettive*. Ed. Massimo Arcangeli ... [et al.]. Rím (Taliansko): Aracne Editrice, 2011, s.287-306.

Literatúra

- BARBARO, P. – PIERANGELI, F.: *Italo Calvino*. Cavallermaggiore: Gribaudo, 2000.
- BEDNÁROVÁ, K.: *Kontext slovenského umeleckého prekladu 20. storočia*. In: *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry. 20. storočie*. A-K. Zost. Oľga Kovačičová a Mária Kusá. Bratislava: Veda. Vydavateľstvo SAV, Ústav svetovej literatúry SAV, 2015.
- ĎURIŠIN, D.: *Čo je svetová literatúra?* Bratislava: Veda, 1994.
- FERRONI, G.: *Storia della letteratura italiana. Il Novecento e il nuovo millennio*. Milano: Mondadori, 2013.
- JURÍČEK, J.: *Encyklopédia spisovateľov sveta*. Bratislava: Obzor, 1987.
- KOPRDA, P.: *Talianska literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1890-1980. (Stručné dejiny umeleckého prekladu na Slovensku. Zv. 1. Talianska literatúra)*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1994.
- KUSÁ, M.: *Preklad ako súčasť dejín kultúrneho priestoru*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied, 2005.
- MATEJOVIČ, P.: *Transformácie cenzúry v súčasnom literárnom diskurze (s príkladmi zo slovenského kultúrneho prostredia)*. In: *World Literature Studies*, 4, 1980, č. 10, s. 9 – 23.
- Rozhovor s časom. Antológia modernej talianskej poézie*. Zost. František Hruška, Pavol Koprda, Stanislav Vallo. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1989.
- SEIDL, I.: *La letteratura italiana del Novecento*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1985.
- ŠTUBŇA, P.: *Psychológia literatúry*. 2. vydanie. Bratislava: Univerzita Komenského, 2017.
- ŠUŠA, I.: *Talianska literatúra v slovenskom prekladovo-recepčnom kontexte po roku 1989*. Banská Bystrica: FF UMB, 2017.

- ŠUŠA, I.: Talianska literatúra v slovenskom prekladovo-recepčnom kontexte po roku 1989. 2. doplnené a upravené vydanie. Banská Bystrica: FF UMB, 2018.
- ŠUŠA, I.: La letteratura italiana attraverso i modelli di ricezione nella cultura slovacca prima e dopo il 1989. In: InTraLinea, 23, 2021, č. 23, s. 1 – 20.
- VAJDOVÁ, L.: Recepčná tradícia a preklad. In: Chiméra prekladania. Zost. Dagmar Sabolová. Bratislava, Veda a Ústav svetovej literatúry SAV, s. 67 – 100.

Resumé

Ideology and/versus cultural transfer

In Slovakia, the year 1989 brought the change of receptive models. This change also affected the link between original (Italian) literature and receptive (Slovak) culture. Prior to 1989, the engaged receptive model of translated literature copied the elementary artistic creative method in the spirit of the canon of socialist realism. This tension of meaning and expression represented an obstacle to natural linear receptive development. This article is based on cultural tensions between Italian Literature and Slovak receptive culture (for ex. reception of neorealism, catholic and Jewish writers, neosperimentalism etc.)

Štúdia je výstupom projektu VEGA 1/0214/20 Slovensko-talianske medziliterárne vzťahy po roku 1989 v kontexte prekonávania recepčnej tradície a vzniku nových recepčných modelov a projektu Jean Monet 611357-EPP-1-2019-1SK-EPPJMO-Module Cultural Transfer in the United Europe.

ETNICKÉ A JAZYKOVÉ KONTAKTY V SPELEONYMII SLOVENSKÉHO RUDOHORIA

Gabriel Rožai

Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

gabriel.rozai@umb.sk

Kľúčové slová: onomastika, toponomastika, neštandardizovaná speleonymia, jaskyne a priepasti, onymická nominácia

Keywords: onomastics, toponomastics, non-standardized speleonyms, caves and abysses, onymic nomination

1. Úvodné poznámky

V príspevku sa venujeme analýze etnických a jazykových faktorov determinujúcich proces onymickej nominácie speleoným na etnicky zmiešanom území Slovenského rudohoria (1). Pozornosť zameriavame na mimojazykové i jazykové aspekty problematiky a na mieru vplyvu konkrétnych (neslovenských) etník na jazykový charakter speleoným.

Zatiaľ čo súčasnú slovenskú speleológiu charakterizuje vysoký stupeň rozvoja, ktorý odštartoval najmä po roku 1918 (Lalkovič, 2006), vlastné mená domácich podzemných objektov sa dostávajú do pozornosti slovenského onomastického výskumu až v posledných rokoch. Prvotnú sondu do tejto výskumnej oblasti predstavovala štúdia *Názvy jaskýň a priepastí na Slovensku* (Považaj, 2007), ktorá načrtla vybrané etymologické a formálne charakteristiky slovenských speleoným. Samotný termín *speleonymum* (ďalej aj SN.) sa v dostupnej odbornej literatúre vymedzuje rôzne. Slovenský jazykovedec M. Majtán (1979, s. 156) ho konkretizuje ako vlastné meno prírodného podzemného útvaru, napr. jaskyne, priepasti. J. Matúšová a I. Švehlová (2018, s. 5) vymedzujú daný termín ako „jméno podzemného tvaru alebo objektu (jeskyně, závrtý apod.)“, napr. *Javoříčské jeskyně*, *Wankelův závrt*. V ruskej onomastike sa medzi speleonýmá zaraďujú vlastné mená akýchkoľvek podzemných útvarov, čo naznačuje aj definícia termínu v Slovníku ruskej onomastickej terminológie (Podol'skaja, 1978, s. 128), začleňujúca daný termín do kategórie oroným a charakterizujúca ho ako vlastné meno akéhokoľvek prírodného podzemného výtvaru zahŕňajúceho jaskyňu, priepasť, labyrint, sífón, podzemnú rieku, podzemný prameň, vodopád alebo jazero a pod. (2) Ruský geograf

Je. M. Pospelov (1988) prirad'uje k speleoným aj názvy jaskynných miest a ich jednotlivých častí (budovaných v prirodzených alebo umelo vytvorených podzemných priestoroch) a za speleologické objekty považuje aj umelo vytvorené podzemné banské diela – kameňolomy, bane a šachty. Ďalšie členenie speleoným predstavuje A. V. Pylypiuk vo svojej štúdií *Pidchody do systematyzaciji ta inventaryzaciji speleonimiv systemy pečer „Atlantyda-Kyjanka“* (2016). Na základe plochy či rozmeru rôznych typov podzemných objektov v jaskynnom systéme Atlantyda-Kyjanka (Chmeľnycká oblasť na Ukrajine) rozdeľuje speleonýmá do troch úrovní: mikro-, mezo- a makrospeleoným. Mikrospeleonýmá pomenúvajú v autorovej koncepcii útvary malých rozmerov, ktoré tvoria súčasť podzemných siení a chodieb, napr. názvy stien, skál, jednotlivých kvapľových útvarov. Mezospeleonýmá slúžia na pomenovanie útvarov strednej veľkosti, napr. siení, dómov, chodieb, sifónov, podzemných jazier a pod. Makrospeleonýmá označujú veľké objekty z hľadiska plochy i rozmeru, napr. jaskyne, jaskynné systémy, morfológické rajóny jaskýň a pod. (Pylypiuk, 2016, s. 105-106). Prihliadajúc na túto koncepciu, v našom výskume venujeme pozornosť výhradne makrospeleonýmám, teda názvom jaskýň, jaskynných systémov a priepastí nachádzajúcich sa v oblasti Slovenského rudohoria.

Geomorfologická oblasť Slovenské rudohorie sa rozprestiera prevažne na území Banskobystrického a Košického kraja. Tvorí súčasť Vnútorých Západných Karpát a člení sa na niekoľko geomorfologických podcelkov. Najväčší počet podzemných priestorov sa sústreďuje v krasových podcelkoch Slovenský raj, Muránska planina (spolu vytvárajú tzv. Spišsko-gemerský kras) a Slovenský kras.

Skúmaný súbor speleoným pochádza z aktualizovanej elektronickej verzie publikácie Zoznam jaskýň Slovenskej republiky z roku 2013. Východiskovú materiálovú bázu sme obmedzili na objekty presahujúce dĺžku alebo hĺbku 20 m (celkovo 638 objektov). Pre zdrojový materiál je charakteristický výskyt polyonymie (onymickej synonymie, resp. „viacmennosti“) a variantnosti (Krško, 2002, s. 143-144); za primárnymi názvami (ďalej aj PN) podzemných objektov sú v zátvorkách uvedené variantné názvy (ďalej aj VN) zahŕňajúce o. i. aj neslovenské podoby názvov (zaznamenané v excerpovaných zdrojoch) či pracovné označenia graficky vyjadrené kombináciou čísel a písmen (napr. PP082). Autormi skúmaných

speleoným sú predovšetkým členovia (domácich i zahraničných) jaskyniarskych klubov a skupín. Časť názvov pomenúvajúcich podzemné objekty, ktoré sú dávno známe miestnemu obyvateľstvu, má miestny (ľudový) pôvod. Názvoslovie jaskýň a priepastí uvedené vo výskumnom zdroji neprešlo procesom štandardizácie zo strany Názvoslovnej komisie Úradu geodézie, kartografie a katastra SR. Speleonymá s nejasnou etymológiou sme do analýzy nezahrnuli.

2. Etnické a jazykové vymedzenie skúmanej oblasti

Územie dnešného Slovenska sa v stredoveku vyvíjalo ako etnicky a jazykovo heterogénna oblasť, determinovaná rôznymi kolonizačnými pohybmi, v ktorej okrem obyvateľov komunikujúcich jednotlivými nárečiami slovenčiny žilo aj obyvateľstvo hovoriace maďarskými, nemeckými, rusínskymi (ukrajinskými) či goralskými dialektmi. Prítomnosť rôznych etník a jazykov na našom území nachádza (o. i.) odraz aj v propriálnej sfére jazyka, predovšetkým v antroponymii a v toponymii (3), ktorá zahŕňa aj vlastné mená jaskýň a priepastí. Etnicko-jazyková rôznorodosť charakterizuje z historického hľadiska aj oblasť Slovenského rudohoria, pričom v modifikovanej podobe sa dochovala až do dnešných dní. V súčasnosti je na danom území najpočetnejšie zastúpené slovenské etnikum. Na juhovýchode v oblasti Slovenského krasu však dominuje obyvateľstvo komunikujúce maďarskými (ďalej maď.) dialektmi. V časti Volovských vrchov, konkrétne v Hnileckej doline (Nálepkovo, Švedlár, Mníšek nad Hnilcom, Gelnica), v doline potoka Smolník (Smolník, Smolnícka Huta) a rieky Bodvy na styku so Slovenským krasom (Medzev, Vyšný Medzev, Štós) a potom aj na západe na hranici s Revúckou vrchovinou a Slovenským rajom (Dobšiná), sa ešte v minulom storočí komunikovalo nemeckými (ďalej nem.) nárečiami (Schwarz, 1934, s. 589), ktoré sa do dnešných dní dochovali najmä v Medzeve a vo Vyšnom Medzeve. V rovnakom podcelku Slovenského rudohoria, a to na severe (Závadka, Poráč, Vyšné a Nižné Slovinky, Helcmanovce), juhu (Pača, Úhorná) a juhovýchode (na rozmedzí Slovenského krasu a Volovských vrchov v obci Hačava) sa dodnes komunikuje rusínskymi (ukrajinskými) dialektmi severovýchodného Slovenska, ktoré patria do skupiny juhospíšskych enkláv (Hanudel'ová, 1993, s.180). V obci Lom nad

Rimavicou, ležiacej v centrálnej časti Veporských vrchov, sa dochovalo goralské nárečie (Tóvik, 2018).

V súvislosti s jazykovým stvárnením speleoným (predovšetkým variantných podôb primárnych názvov) je však na danom území potrebné prihliadať aj na etnickú príslušnosť členov speleologických klubov, ktoré tu vykonávajú speleologický výskum. Jaskyniarsku činnosť tu okrem slovenských (ďalej aj slov.) jaskyniarov – ktorí sa začali presadzovať v domácej speleológii až po roku 1918 (Lalkovič, 2006, s. 244) – realizujú predovšetkým české a maďarské speleokluby, ktoré majú dlhoročnú tradíciu najmä v oblasti Slovenského krasu.

3. Analýza materiálu

Abstrahujúc od najpočetnejšej skupiny názvov slov. pôvodu sa v skúmanom súbore najvýraznejšie uplatňujú prvky odkazujúce na maď. jazykový a etnický element, primárne charakterizujúce speleonymiu Slovenského krasu. Ojedinele sa objavili aj v speleonymii najjužnejšej časti Revúckej vrchoviny, ktorá zasahuje na územie obcí s maď. hovoriacim obyvateľstvom (porov. VN *Felfalusi-barlang*, PN *Chvalovská jaskyňa*), a iba sprostredkovane, cez maď. anojkonymum (ďalej aj AN.), aj v jej severnejšej časti v blízkosti Slovenského krasu a hraníc s maď. jazykovou oblasťou, kde sme v katastri Štítника zachytili VN *Jaskyňa za Terhed'om* (PN *Piljanka*) < AN. *Terhed'*, štandardizovane Trojštít (4). V speleonymách z iných oblastí Slovenského rudohoria pozorujeme vplyv maďarčiny tiež iba na úrovni medzipropriálnych presunov z kategórie anojkoným (ojedinele ojkonym; ON.) motivovaných maď. lexikou (SN. *Skalná diera v Čingove II* < AN. Čingov, zo slovesa *cseng* „zvučať, znieť, cengat“ [Goóťšová – Chomová – Krško, 2014, s. 105]); apelatívami (ďalej apel.) maď. pôvodu, ktoré prenikli aj do lexiky lokálnych slov. nárečí (VN *Na Pajte* [PN *Líščia jaskyňa*] < AN. *Pajta*, z apel. *pajta* „hospodárske stavisko, stodola, humno, šopa“ [Ferenčíková – Ripka a kol., 2006, s. 699], maď. *pajta*); apel. domáceho pôvodu, ktoré prevzala maďarčina s fonetickou a morfológickou adaptáciou, pričom pri opätovnom preberaní do slovenčiny už adaptácia nenastala (napr. SN. *Burda* v katastri obce Rovné, a to z ON. *Burda*, Nižná Burda < apel. *brdo* → maď. *burda* [spisovne *borda*] → slov. *burda* [Horňanský, 2009, s. 339]).

Maď. speleonymá z podcelku Slovenský kras pochádzajú od miestnych obyvateľ'ov, od lokálnych speleologických skupín, ktorých členská základňa má často bilingválny charakter, od speleológov z Maďarska, s ktorými miestne kluby aj v súčasnosti udržiavajú pracovné kontakty, a niektoré maď. prvky v speleonymách sú importované aj členmi iných ako maď. jaskyniarskych skupín. Dôležitú úlohu tu zohráva miestna maď. toponymia, zaznamenaná v rôznych zdrojoch (najmä staršieho datovania; napr. v odborných prácach, v kartografických dielach) alebo sprostredkovaná miestnym obyvateľ'stvom. Pri lokalizácii jaskýň a priepastí neraz pomáhajú speleológom aj miestni obyvatelia (napr. pastieri, bačovia), ktorí ich zároveň informujú o lokálnych názvoch podzemných i obklopujúcich povrchových prírodných objektov.

Maď. podoby speleoným sa v zozname uvádzajú ako variantné podoby (primárnych) názvov jaskýň a priepastí. Maď. apelatívna i propriálna lexika sa však v obmedzenom rozsahu môže uplatniť aj v primárnom názve, a to prostredníctvom procesu onymizácie a transonymizácie (s ortografickou, prípadne i morfológickou adaptáciou), častejšie však využitím iných medzipropriálnych presunov, kde motivant vystupuje ako jeden z členov viacčlenného speleonyma. Ide o názvy utvorené z:

- a) lokálnych anojkoným maď. pôvodu, napr. *Čerje* (< AN. *Cserje*, z apel. *cserje* „krovina“), *Priepast' Lázkő* (< AN. *Lázkő* „Lazová skala“, slov. *Laz*), *Vel'ký Sakadák* (< AN. *Szakadák*, z apel. *szakadék* „priepast'“), *Jaskyňa vo Ferteši* (< AN. *Ferteš*, z adj. *fertés* „močaristé miesto“ [Bába – Nemes, 2014, s. 145]);
- b) maď. osobných mien, napr. SN. *Erňa* (< maď. *Ernye*); antroponymá (krstné mená, priezviská a ich hypokoristické podoby) maď. pôvodu obsiahnuté v iných primárnych názvoch majú charakter posesívnych adjektív, pričom z hľadiska jazykového pôvodu ich v súbore speleoným hodnotíme ako menej príznakové (5) (napr. *Bartókova priepast'*);
- c) z apelatív používaných v miestnych maď. dialektoch: *Krumpliš* (< apel. *krumplis* „zemiačnisko, miesto vysadené zemiakmi“ [Bába – Nemes, 2014, s. 216], z maď. hovorového *krumpli* „zemiak“), *Lipovnícky Vel'ký Zombor* (maď. *Hárskúti nagy-zomboly*), *Malá Žomboj* (maď. *Kis-zomboly*), *Vel'ká Žomboj* (maď. *Nagy-zomboly*), *Zombor* (< apel. *zombor*, *zomboly*, *zomboly* „šachtová,

zvislá jaskyňa“ [6], porov. aj *omboj* „priepasť, veľká jama“, doložené z Hrhova v Slovenskom krase [Bába – Nemes, 2014, s. 255]).

Väčšina maď. názvov však nevyhovuje charakteru východiskového zdroja a pri tvorbe primárneho názvu sa buď prekladá do slovenčiny, alebo existuje výhradne ako variantný názov. Pri komparácii maď. variantných názvov so slov. primárnymi názvami pozorujeme rôzne lexikálno-sémantické a slovotvorné vzťahy. Vzhľadom na rozmanitosť týchto vzťahov predstavíme iba najfrekventovanejšie formy. Časť slov. primárnych názvov je sémanticky totožná s maď. názvami, napr. *Veľkonočná priepasť* < *Húsvéti szakadék*. V maď. speleonymách obsahujúcich druhové určenie *zsomboly* (alebo aj *zsomboj*) sa – okrem už spomenutých príkladov – vo väčšine prípadov uvádza slov. apel. „priepasť“ (napr. *Obrovská priepasť* < *Óriás-zsomboly*), prípadne dochádza k jeho elipse (*Fajka* < *Pipa-zsomboly*). Časť primárnych názvov je od maď. variantov odlišená druhovým označením, napr. *Zbojnícka jaskyňa* (*Zsivány lyuk*), *Diviacia priepasť* (*Vaddisznó lyuk*; *lyuk* „diera“); zmenou zhodného prívlastku na nezhodný, napr. *Priepasť vo Veľkej záhrade* (*Nagykerti-zsomboly*); elipsou časti určujúceho člena maď. variantu vyjadrujúcej druhové označenie motivujúceho anojkonyma, napr. *Fialová jaskyňa* (maď. *Ibolyahegyi barlang* „Jaskyňa Fialového vrchu“); využitím univerbizácie spočívajúcej v nahradení dvoch členov determinatívnej syntagmy viacčlenného maď. variantu jedným (slov.) výrazom, napr. *Malá peňažnica* (*Kis pénzes lyuk*; *pénzes lyuk* „peňažná diera“ > „peňažnica“). Najfrekventovanejšie sú však primárne názvy, ktoré lexikálno-sémanticky nesúvisia s maď. variantmi. Pri ich vzniku sa teda uplatnili odlišné motivačné aspekty, napr. *Majda-Hrašková jaskyňa* (podľa objaviteľa) – *Ardóhegyi I-zsomboly* (podľa polohy).

Medzi primárnymi názvami môžeme nájsť aj názvy vzniknuté prekladom lokálnych maď. anojkoným. V rámci tejto kategórie dochádza k rôznym formám kalkovania vrátane eliptických kalkov, napr. kalk s uplatnením univerbizácie spočívajúcej v nahradení dvoch členov determinatívnej syntagmy viacčlenného maď. názvu jedným (slov.) výrazom: *Veľký Malinčiak* (< AN. *N(agy)-málnás part* „Veľký Malinový breh“, po univerbizácii „Veľký Malinčiak“), ale aj kalk (s neadekvátnym prekladom) lexikálne rozšírený o adjektívny komponent: *Šesť*

studní-horná (maď. *Hatoskút* < AN. *Hatos kút*; v doslovnom preklade „Šiesta studňa“), či speleonimum rozšírené o apelatívny komponent, v ktorom motivačné anojkonimum vystupuje v pozícii nezhodného prívlastku: *Priepasť v údolí* (!) *Szalayovho jazera* (< OR. *Szalaytó-völgy* „Údolie Szalayovho jazera“).

V obmedzenom počte prípadov sa v maď. speleonymách objavujú aj slovenské, resp. slovanské vplyvy. Ide najmä o lexiku staršieho slovanského pôvodu, ktorá prenikla aj do maď. nárečí. Nachádzame ju vo VN *Feneketlen Lednicze* (PN *Bezodná ľadnica*), kde druhové určenie *lednicze* zodpovedá praslovanskému (psl.) **ledьnica* „miesto, kde je v lete uložený ľad, jama s ľadom“, metaforicky „ľadová jama“ (Trubačev a kol., 1987, s. 93), v predspisovnej slovenčine *ľadnica* „miesto na uskladnenie ľadu, studené miesto“ (Majtán a kol., 1992, s. 182-183). Prívlastok maď. názvu *Barázdálási I-zomboly* (PN *Brázda*) súvisí s psl. **borzda*, slov. *brázda* „ryha, vyrytá čiara“, prenesene „jarček, žliabok, ryha rozličného pôvodu“ (Peciar a kol., 1959, s. 127). VN *Lucska* (PN *Dve lúčky*) vznikol transonymizáciou anojkonyma s ortografickou adaptáciou slov. apel. *lúčka* „malá lúka“ (z psl. **lŏka*), maď. *kis rét*. Porovnajme aj prevzatý geografický termín *lucska* v maď. toponymii (Bába – Nemes, 2014, s. 233).

Vplyv nemčiny sa v analyzovanom súbore uplatňuje v menšom rozsahu a najmä sprostredkovane formou medzipropriálnych presunov z kategórie anojkoným nem. pôvodu. Treba však zdôrazniť, že tu dominuje apel. lexika nem. pôvodu rozšírená aj v slov. nárečiach. Z primárnych názvov na miestne etnické pomery najvýraznejšie odkazuje SN. *Jaskyňa na Pelci* v katastri Dobšinej, zahŕňajúce AN. Na Pelci, utvorené z nem. apel. *r Pelz* „koža, kožuch“, ktoré nepreniklo do lexiky miestnych slov. nárečí. Ďalšie speleonymá odkazujú na anojkonymá utvorené z apel. nem. pôvodu, ktoré tvoria súčasť slov. nárečovej (ďalej nár.) lexiky: *Kochy 1* (< AN. *Kochy*, nár. *koch* „[otvorený] komín, dymník“ [7]), *Šajba* (< AN. *Šajba*, Strelnica, z apel. *šajba* „predmet kruhovitého tvaru používaný na rôzne účely [napr. za terč pri streľbe]“, nem. *s Scheibe*), *Kira* (< AN. *Kira*, Kiar, zo spišského nár. *kira* „zákruta na ceste“, nem. *e Kehre*), *Krompl'a* (< AN. *Krompl'a*, z nár. *krompl'a* „zemiak“, nem. krajovo *e Grundbirne* [Drosdowski a kol., 1996, s. 638]), *Šiancová 1* (< AN. *Šiance*, z apel. *šianec*, *šanec* „hradba s priekopou, násyp, val“, nem. *e Schanze*), *Hámorská*

jaskyňa 1 (< ON. *Hámor*, z apel. *hámor* „dielňa na spracúvanie kovov kutím“, nem. *r Hammer*) a i.

V rámci variantných názvov má z hľadiska miestnych etnických pomerov osobitnú výpovednú hodnotu nem. názov *Foab loch* (PN *Farebná priepasť pod Špičákom*) v blízkosti Medzeva (objekt však patrí do katastra Hačavy), utvorený z nem. *Farb-* (nár. *Foab*) „farebná“ a s *Loch* „diera“. V ďalších variantných názvoch sa okrem už spomenutých apel. *šajba*, *šianec/šanec*, *koch* a nem. apel. *r Pelz* objavil aj názov *Dufart* (PN *Tunel*), ktorý vznikol z nár. *dufart* „chodba“, nem. *Durchfahrt* „prejazd“.

Jazyková podoba niektorých speleoným je determinovaná aj etnickým pôvodom výskumníkov pôsobiacich na opisovanom území. Do tejto kategórie môžeme zaradiť predovšetkým názvy českého pôvodu, zaznamenané v Slovenskom krase a súvisiace s výskumom českých speleológov v danej oblasti, ktorý sa začal úspešne rozvíjať od polovice 20. storočia a pokračoval aj v 90. rokoch (Rozložník – Stankovič, 2005, s. 9, 13).

Na prítomnosť českých jaskyniarov odkazujú pracovné označenia podzemných objektov typu *Propast 13*, *Jeskyne* (!) č. 6, názvy s českou lexikálnou, morfológickou i hláskoslovnou štruktúrou typu *Sváteční*, *Lad'ka* (česká hypokoristická podoba osobného mena Ladislava), *Krápniková*, *Dýmka*, *Komáří*, ale aj (slovenské) názvy motivačne odkazujúce na české speleologické spoločnosti realizujúce výskum v Slovenskom krase typu *Liberecká priepasť*, *Jaskyňa Tartaros*. Okrem SN. *Lad'ka*, ktoré má pozíciu primárneho názvu (VN *Jaskyňa Tartaros*), majú všetky ostatné názvy status variantného názvu, pričom môžu koexistovať aj s inými slov. či maď. variantnými názvami (napr. pri PN *Kamenistá priepasť* sa uvádzajú VN *Fertés-zsomboly*, *Krápniková*). Primárny názov buď motivačne priamo súvisí s českým variantným názvom (je jeho prekladom), napr. *Jastrabia priepasť* < *Jestřábí*, *Pňová* < *Pařezová propast*, alebo je utvorený na základe iných motivačných aspektov, napr. *Drienkovská priepasť* (*Přítel*), *Zákrutová priepasť* (*Komáří*). Aj pri českých speleonýmách sa ich autori mohli motivovať lokálnou maď. toponymiou, čo dokladá názov *Jeskyňe u Malnas* (< AN. *Nagy málnás-part*).

V skúmanom súbore sa objavili aj speleonýmá, ktoré nesúvisia s miestnymi jazykovými pomermi ani s etnickým pôvodom jaskyniarov, implikujú však termíny

nedomáceho pôvodu pomenávajúce charakter krasových objektov alebo neslovenskú lexiku využitú pri metaforickom pomenovaní. V prvom prípade ide o (v rôznej miere) internacionalizované termíny prevažne južnoslovanského (slovinského a srbochorvátskeho) pôvodu, súvisiace s intenzívnym výskumom krasových oblastí bývalej Juhoslávie. Aj samotný termín *kras* vznikol apelativizáciou starého slovinského toponyma *Kras*, pomenujúceho hornatú vápencovú oblasť severozápadnej časti Dinárskeho krasu (Panoš, 2001). V prípade južnoslovanských termínov je však vnímanie ich nedomáceho pôvodu do istej miery obmedzené jazykovou blízkosťou slovenčiny a južnoslovanských jazykov, prejavujúcou sa o. i. spoločnými koreňmi slov. Do tejto skupiny speleoným patrí VN *Jaskyňa pod Kolečkou* (PN *Vel'ká drienčanská jaskyňa*), zahŕňajúci pomenovanie závrty, pod ktorým sa jaskyňa nachádza – *Kolečka*. Názov závrty vznikol zo slovinského apel. označujúceho „priepasťovitě okrúhle závrty so strmými skalnými stenami a rovným dnom“ (Kámen, 1965-1966, s. 10). Na ďalší geografický termín srbochorvátskeho pôvodu *polje* (čítaj [po'le]) odkazuje VN *Ponor Skalického polja* (PN *Ponorová jaskyňa*). Ide o ľudové pomenovanie zníženín s plochým dnom, ktoré je pokryté zvetralinami alebo prekryté alochtónnymi sedimentmi s väčšinou dobre vyvinutými pôdnymi profilmi (Panoš, 2001). V súčasnej karsológii sa daným termínom označuje „výrazná deprese v reliéfu krasovém s plochým dnom okrouhlého, oválného či laločnatého pôdorysu veľkých rozměrů, vzniklá převážně rozpouštěním matečných hornin a vyznačující se osobitými znaky, zejména hydrografií“. (Panoš, 2001, s. 149.) Slovinský a srbochorvátsky pôvod má aj termín *ponor*, s pôvodným (ľudovým) významom „místo či otvor, jímž se vsakuje nebo vtéká do podzemí povrchová voda ze dna polje“, pričom v karsológii sa chápe ako „obecné označení místa, v němž povrchová voda do podzemí vsakuje zvětralinami, sedimenty či puklinami a průlinami, kavernami anebo vtéká jeskyněmi různých rozměrů a tedy i různé absorpční kapacity“ (Panoš, 2001, s. 154). V skúmanom súbore speleoným ide o často sa vyskytujúci termín používaný aj v adjektívnej forme, napr. *Farbený ponor*, *Trójsky ponor*, *Kečovský ponor I*, *Jaskyňa v ponore*, *Ponorová jaskyňa*. V speleonyme *Hronský paleoponor* nachádzame zloženinu (karsologický a speleologický termín) utvorenú z prvej časti *paleo-* („starý“), ktorá má latinský pôvod (*palaeo-*), a časti *ponor*. Latinská (medicínska) terminológia našla uplatnenie v SN. *Larynx*. Ide

o metaforický názov utvorený z latinského apel. *larynx* („hrtan“; na základe charakteru ústia priepasti).

Záver

Etnické a jazykové kontakty sa v súbore speleoným zo Slovenského rudohoria prejavili v troch líniách, pričom osobitný význam z hľadiska analyzovanej problematiky majú prvé dve línie. Prvá línia zahŕňa speleonymá priamo odkazujúce na miestne etnicko-jazykové pomery, ktoré sa najvýraznejšie prejavili v súvislosti s maď. etnikom v oblasti Slovenského krasu a iba čiastočne aj v prípade starého nemeckého osídlenia v oblasti Volovských vrchov a Slovenského raja. V komparácii s inými kategóriami proprií (napr. s oronymami pomenúvajúcimi nadzemné objekty – vrchy, kopce, doliny a i.) je odkaz na etnicko-jazykové aspekty častejšie vyjadrený sekundárne, cez jazykový pôvod motivujúcich proprií obsiahnutých vo formálnej štruktúre speleoným. Na základe aktuálnej analýzy materiálu sme v súbore nezachytili stopy odkazujúce na rusínske (ukrajinské) a goralské osídlenie. Okrem lokálnych etnicko-jazykových pomerov má na jazykovú podobu speleoným dosah aj etnický charakter speleologických skupín, ktoré tu realizujú výskum (2. línia), čo sa najmarkantnejšie prejavilo v prípade názvov českého pôvodu. Tretia, z hľadiska územne či pracovne podmienených etnických kontaktov vedľajšia línia, ktorá na základe svojho internacionálneho charakteru determinuje aj súbory speleoným z iných etnicko-jazykových oblastí (napríklad termín *polje* je známy aj v anglickej, ruskej, talianskej, nemeckej, španielskej či vo francúzskej terminológii [Panoš, 2001]), sa obmedzuje na inojazyčné prvky súvisiace s karsologickou a speleologickou terminológiou pochádzajúcou z iných krajín s výskytom a intenzívnym výskumom krasu, prípadne aj s inými terminologickými okruhmi.

Poznámky

- (1) Výskum sa realizuje v rámci grantového projektu VEGA 1/0735/19 *Speleonymá v regionálnych a sociokultúrnych súvislostiach*.
- (2) V origináli: „Vid oronima (...). Subst. imia l'ubogo prirodnoho podzemnogo obrazovanija, v tom čisle peščery, grotta, propasti, kolodca, labirinta, sifona, podzemnoj reki, ručia, vodopada, ozera.“

- (3) V rámci toponymie Slovenského rudohoria sa problematike vplyvu neslovenských etník na terénne názvy, hydronymá a ojkonymá venovali napríklad J. Krško (2001), G. Rožai (2018) či L. Sičáková (1996).
- (4) Štandardizované podoby anojkoným uvádzame bez kurzívy.
- (5) Podobne postupujeme aj pri opise ďalších inojazyčných vplyvov, kde do analýzy nezahŕňame názvy s posesívnymi adjektívami utvorenými z antroponým nedomáceho pôvodu.
- (6) Porovnaj A. Nyerges (cit. 02. 02. 2015).
- (7) Nem. pôvod apelatíva uvádza napr. Historický slovník slovenského jazyka II (Majtán a kol., 1992, s. 67).

Literatúra

- BÁBA, B. – NEMES, M. *Magyar földrajzi köznevek tára* [online]. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014. 338 s. Dostupné na: <http://mek.oszk.hu/13100/13110/13110.pdf>, [19.07.2020].
- BELLA, P. – HLAVÁČOVÁ, I. – HOLÚBEK, P. *Zoznam jaskýň Slovenskej republiky (stav k 30. 6. 2007)*. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, 2007. 364 s. Aktualizovaná verzia (2013) dostupná online na: www.smopaj.sk/sk/zoznam%20jaskyn.pdf.
- DROSDOWSKI, G. a kol. *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim: Dudenverlag, 1996. 1816 s.
- FERENČÍKOVÁ, A. – RIPKA, I. a kol. *Slovník slovenských nárečí. L – P (povzchádzat')*. Bratislava: Veda, 2006. 1066 s.
- GOÓTŠOVÁ, A. – CHOMOVÁ, A. – KRŠKO, J. *Hydronymia slovenskej časti povodia Hornádu*. Banská Bystrica: Belianum, 2014. 550 s.
- HANUDELOVÁ, Z. *Územné členenie ukrajinských nárečí východného Slovenska*. In: Slavica Slovaca, 28, 1993, č. 1-2, s. 178-184.
- HORŇANSKÝ, I. *Jedna poznámka ku kategórii gramatického rodu toponým pri štandardizácii slovenských geografických názvov*. In: Kultúra slova, 43, 2009, č. 6, s. 337-341.
- KÁMEN, S. *Kras v okolí Drienčan*. In: Slovenský kras, VI, 1965-1966, s. 7-16.
- KRÁLIK, L. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: VEDA, 2015. 704 s.
- KRŠKO, J. *Terénne názvy z Muránskej doliny*. Banská Bystrica: FHV UMB, 2001. 232 s.
- KRŠKO, J. *Mikroštruktúrne vzťahy v onymii*. In: Slovenská reč, 67, 2002, č. 3, s. 142-152.
- LALKOVIČ, M. *Formovanie speleológie na Slovensku po roku 1918*. In: Výskum, využívanie a ochrana jaskýň 5 : zborník referátov z 5. vedeckej konferencie. Liptovský Mikuláš: Správa slovenských jaskýň, 2006, s. 241-247.
- MAJTÁN, M. *Onomastické termíny podľa objektov pomenovaných vlastnými menami*. In: Kultúra slova, 13, 1979, č. 5, s. 153-159.
- MAJTÁN, M. a kol. *Historický slovník slovenského jazyka II. K – N*. Bratislava: Veda, 1992. 616 s.
- MATÚŠOVÁ, J. – ŠVEHLOVÁ, I. *Historie názvoslovných komisí. 100 let zpracování geografických jmen na území dnešní České republiky*. Praha: Český úřad zeměměřický a katastrální, 2018. 72 s.
- NYERGES, A. *A zombolyok megismerése* [online]. Dostupné na:

- www.fsz.bme.hu/mtsz/barlang/4tinfo/mo/alsh/tortenet.htm, [02.02.2015].
- PANOŠ, V. *Karsologická a speleologická terminologie*. Žilina: Knižné centrum, 2001. 352 s.
- PECIAR, Š. a kol. *Slovník slovenského jazyka. I. A – K*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1959. 815 s.
- PODOLSKAJA, N. V. *Slovar ruskoj onomastičeskoj terminologii*. Moskva: Nauka, 1978. 199 s.
- POSPELOV, Je. M. *Turistu o geografičeskich nazvanijach* [online]. Moskva: Profizdat, 1988. Dostupné na: <https://avidreaders.ru/read-book/turistu-ogeografičeskikh-nazvanijah.html>, [01.08.2021].
- POVAŽAJ, M. *Názvy jaskýň a priepastí na Slovensku*. In: Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie. Bratislava: Veda, 2007, s. 165-168.
- PYLYPIUK, A. V. *Pidchody do systematyzaciji ta inventaryzaciji speleonimiv systemy pečer „Atlantyda-Kyjanka“*. In: Naukovi zapysky Vinnyckoho deržavneho pedahohičneho universytetu imeni Mychajla Kociubynskoho. Serija: Geografija, 28, 2016, č. 3-4, s. 103-112.
- ROZLOŽNÍK, M. – STANKOVIČ, J. *Jaskyne Slovenského krasu ako svetové prírodné dedičstvo*. In: J. Stankovič, V. Čílek: Krásnohorská jaskyňa Buzgó. Rožňava: Regionálna rozvojová agentúra, 2005, s. 8-15.
- ROŽAI, G. *Toponymia severnej časti Slanskej doliny (zdroj poznávania kultúrno-hospodárskych, etnických a jazykových osobitostí regionálneho vývinu)*. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela. Edícia: Filozofická fakulta, 2018. 158 s.
- SCHWARZ, E. *Jazyk německý na území ČSR*. In: O. Hujer a kol.: Československá vlastivěda. Díl III, Jazyk. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1934, s. 524-597.
- SIČÁKOVÁ, Ľ. *Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej*. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach, 1996. 108 s.
- TÓBIK, Š. *Gemerské nárečia I. Časť prvá. Úvod – členenie – charakteristika*. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2018. 176 s.
- TRUBAČEV, O. N. a kol. *Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov (praslavianskij leksičeskij fond)*. V. 14: (*labati – *lěteplъjъ). Moskva: Nauka, 1987. 272 s.

Resumé

Ethnic and Language Contacts in the Speleonymy of Slovenské Rudohorie Mountains

The aim of the paper was to analyze ethnic and lingual factors influencing the process of onymic nomination of speleonyms in ethnically mixed territory of Slovenské rudohorie mountains. We noticed non-linguistic aspects of the issue and degree of influence of specific (non-Slovak) ethnic groups on the linguistic character of speleonyms. Ethnic and lingual contacts took place in three lines. The first line includes speleonyms referring to local ethnic and lingual conditions, which were most pronounced in connection with the Hungarian ethnic group in Národný park Slovenský kras national park. Lingual form of speleonyms is also influenced by ethnic character of the speleological groups that carry out research in the area

mentioned (second line), which was most pronounced in case of names of Czech origin. The third line is limited to foreign language elements related to geographical terminology.

PAŽRAVÁ PRI ZVOLENE A BRYNDZIARI AKO URBÁNNE STEREOTYPY

Anna Gálisová

Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

anna.galisova@umb.sk

Kľúčové slová: urbánny stereotyp, prezývkové antroponymum, skupinové antroponymum, prezývkové ojkonymum, mediálna sféra komunikácie

Key words: urban stereotype, nickname anthroponym, group anthroponym, nickname oikonym, media sphere of communication

Úvod

Na Slovensku sa v komunikácii používa viacero prezývkových obyvateľských aj miestnych mien. Mnohé z nich majú staršiu motiváciu a často súvisia s poľnohospodárstvom, remeslami a obchodovaním v minulosti, napríklad *Žochári* (obyvatelia mesta Topolčany), *Hurkári* (obyvatelia mesta Žiar nad Hronom), *Bôbari* (obyvatelia mesta Prievidza), *Koňare* (obyvatelia mesta Prešov), *Vraňare* (obyvatelia mesta Košice), *Trogári* (obyvatelia mesta Nitra), *Bryndziari* (obyvatelia mesta Zvolen), z prezývkových miestnych názvov sú to napríklad *Somárovce* (Krupina) alebo *Pažravá pri Zvolene* (Banská Bystrica). Niektoré z týchto prezývkových antropónym a ojkónym sú však novšie, majú rôznu motiváciu, ktorá býva obyvateľmi neraz objasňovaná rozdielnymi naratívami, napr. *Paštikári* ako označenie Bratislavčanov či *Šošoni* ako označenie Žilinčanov. Prezývkové antroponymá a ojkonymá sa netýkajú len miest, bohatý materiál možno nájsť aj v dedinskom prostredí na území celého Slovenska. (1) Tento onymický materiál je úzko zviazaný s kultúrou a folklórom regiónov a pre bežnú populáciu je pomerne zaujímavý, o čom svedčí aj značné množstvo textov publikovaných nielen v regionálnych, ale aj celoštátnych periodikách. (2) Tieto prezývky sa používajú predovšetkým v súkromnej sfére komunikácie, vo sfére regionálnej mediálnej komunikácie, ale poznáme ich aj zo športovo-mediálnej komunikácie.

Bryndziari a Pažravá pri Zvolene

Predmetom nášho záujmu sú dve prezývkové pomenovania, ktoré sa týkajú Zvolena a Banskej Bystrice: *Bryndziari* a *Pažravá pri Zvolene*, prípadne *Pažravci*.

Banská Bystrica a Zvolen sú mestá ležiace v tesnej blízkosti, pričom obidve majú bohatú históriu. Obom týmto mestám boli udelené výsady slobodných kráľovských miest v 13. storočí, hoci Zvolen je pravdepodobne o čosi starším mestským osídlením, o čom svedčí aj starší názov Banskej Bystrice Neusohl (Nový Zvolen), ako sa mesto v stredoveku nazývalo. (3, 4) V Banskej Bystrici sa od stredoveku rozvíjala ťažba (Thurzovsko-Fuggerovská spoločnosť), obchod i remeslá a neskôr drevovýroba. Postupne sa z nej stalo administratívne, hospodárske a kultúrne centrum stredného Slovenska. Zvolen bol v minulosti najmä správnym a remeselnícko-obchodným centrom a od prelomu 19. a 20. storočia sa stal významným slovenským dopravným uzlom. Obidve mestá teda fungovali po stáročia ako centrá (obchodu, administratívy a pod.), čím si logicky konkurovali. Táto konkurencia sa v minulosti pretavila do viacerých konfliktov, napríklad spor o župné sídlo v 18. storočí či o pozíciu krajského mesta na začiatku 20. storočia. Banská Bystrica sa postupne rozrástla a od polovice 20. storočia výraznejšie narastal aj počet jej obyvateľov. Na začiatku 20. storočia mala Banská Bystrica mestský charakter, zatiaľ čo Zvolen bol poľnohospodárskym mestom bez rozvinutejšej infraštruktúry (Košťalová, 2002). Väčší rozvoj a prílev investícií v období socializmu bol spojený aj s faktom, že Banská Bystrica bola centrom SNP a krajským mestom. Bystrici ostalo centrálné postavenie aj naďalej (je sídlom VÚC, ako aj viacerých dôležitých štátnych inštitúcií, napr. Úrad priemyselného vlastníctva SR, Štátna ochrana prírody SR či Finančné riaditeľstvo SR) a v súčasnosti je so Zvolenom výrazne ekonomicky aj sociálne prepojená. Rivalita medzi týmito dvomi urbánnymi priestormi má dnes svoje ťažisko v športe, predovšetkým v ľadovom hokeji.

Súperenie medzi Zvolenom a Banskou Bystricou sa, prirodzene, odráža aj v onymickej sfére a pretavuje sa do používania prezývkových vlastných mien *Bryndziari* alebo *Pažravá pri Zvolene* v komunikácii. V. Uhlár (1995, s. 302) uvádza, že vznik prezývkových vlastných mien je prejavom citového vzťahu ľudí k miestnym názvom a obyvateľom a že používatelia jazyka „v osobitne tvorených lexikálnych jednotkách dávali voľný priebeh svojej emocionalite aj vo výraznej expresivite.“ Podľa M. Ološtiaka (2000, s. 15) prezývkové antroponymické pomenovania nevznikajú náhodne, ale je nevyhnutné, aby boli splnené základné

sociokomunikačné podmienky, t. j. označovaná osoba je členom istej mikrosociety (v našom materiáli ide o obyvateľov mesta), ktorá „sa voči svojmu okoliu formálne vydeľuje určitými znakmi (spoločná činnosť, záujmy a pod.)“ a zároveň sa prezývkové antroponymum používa v neformálnej komunikácii, čo „najvýraznejšie prispieva ku vzniku potreby neformálne pomenovať (s cieľom čo najjednoduchšie identifikovať a spoločensky ohodnotiť) členov danej mikrosociety“.

Vychádzajúc z vlastnej skúsenosti, ako aj zo starších dotazníkových prieskumov (Košťalová, 2002), je možné sformulovať predpoklad, že komunikačné využitie skúmaného prezývkového antroponyma a ojkonyma je charakteristické len pre isté komunikačné sféry (súkromná, športovo-mediálna) a že napriek faktu, že ide o pomenovania s istou mierou expresívnosti, nemusia mať v každej komunikačnej situácii pejoratívny nádych.

Keďže ide o propriálny materiál, je pri analýze tejto problematiky potrebné pomenovať aj onomastické súvislosti. Lexéma *Bryndziari* je prezývkovým antroponymom (prezývkové obyvateľské meno, prezývka kolektívu, prezývková antropolexéma), ktorým sa „zovšeobecňujú a generalizujú určité špecifické príznaky jednotlivca (jednotlivcov) na všetkých príslušníkov obce bez rozlišovania, či všetci členovia tohto spoločenstva sú nositeľom daného príznaku.“ (Krško, 2000, s. 79). Funkciou prezývkového ojkonyma – *Pažravá pri Zvolene* – je pomenovať miesto, pričom sa takéto ojkonymum nevzťahuje bezprostredne na jeho obyvateľov. Obe prezývkové pomenovania plnia funkciu proprií, teda pomenúvajú, identifikujú aj odlišujú (porov. Šrámek, 1999). Obe zároveň majú expresívny príznak, je však rozdiel v jeho intenzite. Expresivita tohto typu proprií je daná expresivitou objektívneho javu, ktorý je zdrojom sémantickej motivácie (porov. Krško, 2004).

Teoreticko-metodologické východiská

Pri skúmaní prezentovaného propriálneho materiálu sa, prirodzene, opierame o onomastickú teóriu aj terminológiu a vychádzame predovšetkým z prístupu kultúrno-kognitívnej lingvistiky, pričom v centre našej pozornosti stoja stereotypy a konotácie. V súvislosti s týmito prezývkovými propriami sme si položili niekoľko výskumných otázok:

1. Poznajú Slováci (predovšetkým Bystričania/Zvolenčania) prezývkové antroponymum *Bryndziari* a prezývkové ojkonymum *Pažravá pri Zvolene*?
2. Poznajú Slováci (predovšetkým Bystričania/Zvolenčania) motiváciu týchto pomenovaní?
3. Aká je dominantná sféra komunikačného využitia týchto proprií?
4. Aký je (vzájomný) stereotyp Banskobystričana/Zvolenčana?

Aby sme získali odpovede na tieto otázky, rozhodli sme sa pre analýzu korpusových textov a dotazníkový prieskum. Pri korpusových dátach sme vychádzali zo Slovenského národného korpusu (verzia prim-9.0-public-sane; ďalej SNK) a analyzovali sme vyše 200 textov. Pri získavaní empirických dát sme ako nástroj použili elektronický dotazník, ktorý vyplnilo 132 respondentov. Analýzy a interpretácie textových (korpusových) aj empirických dát sa nachádzajú v nasledujúcich podkapitolách tohto textu.

Zaujímali nás teda jednak fakt, či sa analyzované propriá *Bryndziari* a *Pažravá pri Zvolene* (*Pažravci*) používajú v komunikácii, ako aj to, či tieto pomenovania môžu nejakým spôsobom prispievať k formovaniu či kontinuite istých stereotypných obrazov. Je zrejmé, že nielen apelatíva, ale aj propriá majú okrem denotačnej či referenčnej zložky významu aj konotačnú zložku. Poprad či Vysoké Tatry sa zrejme veľkému množstvu Slovákov spájajú s horami, turistikou či medved'ami. Samozrejme, niečo podobné sa dá predpokladať aj v súvislosti s Banskou Bystricou a so Zvolenom. Nás však nezaujímali široké konotácie spojené s týmito dvomi mestami, ale nateraz len zvolené propriálne pomenovania a tiež to, či konotácie s nimi spojené majú negatívny alebo pozitívny charakter.

Stereotypy sú predmetom výskumného bádania viacerých vedných disciplín už takmer sto rokov a sú súčasťou socio-kultúrnej existencie človeka. Sú súčasťou bežného jazyka a každodennej komunikácie, pretože poskytujú hovoriacemu známy priestor, v ktorom sa „dokáže pohybovať“. W. Lippmann (1922/1998, s. 96) tvrdí, že „sú výrazne nabité emóciami, ktoré sú s nimi spojené“, že sú „pevnosťou našej tradície a za jej obranným múrom sa naďalej môžeme cítiť bezpečne v pozícii, v ktorej sa nachádzame.“ Stereotypy chápeme v kontexte kultúrno-kognitívne orientovanej lingvistiky, teda ako obrazy zdieľané v kolektíve, ktorého je hovoriaci

súčasťou. Pomenovanie m(i)esta a jeho kolektívu je výsledkom istého zjednodušeného obrazu, ktorý reflektuje ľudskú skúsenosť, pričom v tomto kontexte nie je vôbec relevantné, do akej miery sa tieto zjednodušené obrazy zakladajú na pravde. Už J. A. Fishman (1956, s. 54) upozornil na autonómnú existenciu stereotypov v jazyku, pretože nemusia zodpovedať realite ani byť konfrontované z hľadiska vhodnosti. Ich platnosť teda nemožno objektívne posúdiť. Stereotypizáciu miest a ich obyvateľov je možné chápať ako vytváranie obrazov na základe viacerých sekundárnych zdrojov, šíria sa teda napríklad ústnym podaním (*Zaživa v Bystrici, po smrti v nebi.; ZV = zlý vodič*) alebo môžu byť fixované prostredníctvom kultúrnych produktov, ako napríklad publicistické a umelecké texty, film, reklama a pod. (porov. J. A. Burgess, 1974, s. 167). N. Cauthen, I. Robinson a H. Krauss (1971, s. 104) tvrdia, odvolávajúc sa na výskumy o stereotypoch spojených s minoritnými skupinami, že keď je niekto identifikovaný ako príslušník istej skupiny, automaticky sa mu môžu pripísať predpokladané vlastnosti tejto skupiny, čo, samozrejme, znamená, že k pomenovaniu objektu sa priradí celý komplement atribútov. J. Bartmiński (2006, s. 74) vymedzuje stereotyp ako „stabilizované, tzn. reprodukovvané, nie ad hoc utvorené spojenie významov, ktoré je fixované v kolektívnej pamäti na tej úrovni konkrétnosti, ktorej zodpovedajú lexémy.“ Zároveň však upozorňuje na asymetriu medzi sémantickým a lexikálnym plánom jazyka, čo znamená, že jednotlivé stereotypy a lexémy nemusia korešpondovať. Vymedzuje tri varianty stereotypov: topoi, formuly a idiómy. Idiómy ako formálne stabilizované jednotky, ktorých sémantická motivácia je nejasná, sa v dotazníkoch ani korpusových textoch nenachádzajú, preto im nevenujeme bližšiu pozornosť. Topoi sú stabilizované sémantické jednotky, ktoré sú formálne neustálené, čiže ide o rôzne stereotypne podmienené úsudky typu *Bystričania sú namyslení; Šofér zo Zvolena nie je dobrý šofér.* a pod. Formuly sú stabilizované sémantické jednotky, ktoré sú formálne ustálené, napr. parémia *Zaživa v Bystrici, po smrti v nebi.* je lexikálnym vyjadrením bystrického lokálpatriotizmu. (5) Tieto stereotypy sa potvrdili aj v našom dotazníkovom materiáli.

Analýza korpusových dát

Keď hovoríme o prezývkových antroponymách a prezývkových ojkonymách, je dôležité poznamenať, že z hľadiska onomastiky ide o dve odlišné kategórie: prezývkové antroponymá pomenúvajú skupinu obyvateľov a prezývkové ojkonymá ako súčasť širšieho celku toponymie označujú prezývku osady, ale nie jej obyvateľov (porov. Krško, 2014, s. 22). Na základe analýzy textových dát sa však ukazuje, že v športovom spravodajstve v rámci mediálnej komunikácie tieto dva typy proprií fungujú ako pendanty (*Všetci v meste pod Urpínom už diskutujú o súboji, ktorý príde na rad v treťom kole – príde rival zo Zvolena. Derby „pažravá“ kontra „bryndziari“; Rivalita Bryndziarov a Pažravej* (titulok); SNK). Je zrejmé, že tu dochádza k posunu označovaného denotátu, pretože v daných textoch nejde o pomenovanie Banskej Bystrice či obyvateľov Zvolena, ale vzhľadom na fakt, že analyzované texty sú z oblasti športového spravodajstva, príslušné lexémy označujú jednotlivé športové (v tomto prípade hokejové) kluby: HC 05 (Barani) a HKM Zvolen. Hráči daných klubov sa stávajú nositeľmi prezývkového skupinového antroponyma, hoci vôbec nemusia byť prototypným zástupcom daného stereotypu (nemusia pochádzať z mesta, v ktorom sa nachádza ich klub, ani v ňom nemusia žiť). V týchto kontextoch sa niekedy (no zriedkavo) používa aj prezývkové obyvateľské meno *Pažravci*: *Do kotla prikladali aj domáci „Bryndziari“, ktorí do „Pažravcov“ búšili a v prvej tretine ich doslova prevalcovali.* (SNK)

Pri skúmaní týchto prezývok nás zaujímalo, v akých typoch textov sa dané pomenovania dominantne vyskytujú. Pracovali sme s databázou vyše 200 textov a pri analýzach sa ukázalo, že prezývkové obyvateľské meno *Bryndziari* má v SNK nepomerne výraznejšie zastúpenie než prezývkový miestny názov *Pažravá pri Zvolene*. Lemmu *Bryndziari* sme identifikovali 200-krát a jej použitie dominuje predovšetkým v športovo-mediálnej komunikačnej sfére, najmä v rôznom športovom spravodajstve. Tento typ textov tvoril 89 % z celej analyzovanej vzorky, pričom 77 % z nich bolo z oblasti hokeja. Niečo cez 10 % z textov s lemmou *Bryndziari* tvorili populárno-náučné a odborné texty predovšetkým z oblasti etnografie, ktoré sa venovali obyvateľským prezývkovým menám. Necelé 1 % z tohto materiálu boli iné typy publicistických textov najmä z regionálnych periodík, teda opäť išlo o mediálnu komunikačnú sféru. Na ilustráciu uvádzame niekoľko

príkladov výskytu: „*Bryndziari*“ sa v najbližšom kole v utorok predstavia na prešovskom ľade.; V polovici zápasu však zažívali „*bryndziari*“ krušné chvíle.; Po 16 kolách majú „*bryndziari*“ sedem bodov, v tabuľke sú poslední.; Len pre zaujímavosť, „*bryndziari*“ si s „*Pažravou*“ hokejky prvýkrát skrížili už v roku 1932. (SNK)

Prezývkové ojkonymum *Pažravá pri Zvolene* sme identifikovali v 12 textoch, pričom išlo takmer výhradne o sféru odbornej a mediálnej komunikácie. Toto slovné spojenie sa vyskytuje prevažne v textoch z oblasti etnografie, ktoré sa venujú prezývkam obyvateľov miest a obcí, a okrajovo sa objavuje aj v mediálnych textoch z oblasti športu. Prezývkové antroponymum *Pažravci*, ktoré vzniklo deriváciou od adjektívneho komponentu pôvodného prezývkového ojkonyma, sa vyskytuje veľmi okrajovo (5 výskytov), a to v mediálnych textoch z oblasti športu.

Z analýzy korpusových dát možno zovšeobecniť, že skúmané prezývkové antroponymum *Bryndziari* sa uplatňuje predovšetkým v športovom mediálnom diskurze, prezývkové ojkonymum *Pažravá pri Zvolene* sa tomto type textov vyskytuje len okrajovo. Často fungujú ako synonymá označujúce konkrétne športové kluby, pričom je zrejmé, že ich funkciou je expresivizovať text: *V piatkovom súboji so Zvolenom si kamzíci schuti zastrelieli. Bryndziarov zdolali presvedčivo 6:1, keď sa do streleckej listiny zapísalo šesť hráčov.* (SNK) Tu však môže vplývať na frekvenciu ich používania aj individuálny štýl autora a predovšetkým redakcie.

Prezývkové antroponymum *Bryndziar/i* má nižšiu mieru expresivity než prezývkové ojkonymum *Pažravá pri Zvolene*, a pravdepodobne preto je v textoch športového spravodajstva frekventovanejšie zastúpené. V používaní daných proprií je zrejmý ešte jeden rozdiel. Prezývkové antroponymum *Bryndziari* je v textoch použité aj v iných kontextoch ako v súvislosti s Banskou Bystricou (pozri exemplifikáciu vyššie), kým *Pažravá pri Zvolene* či *Pažravci* sa vyskytujú len v kontexte rivality so Zvolenom. Výskyt analyzovaného prezývkového antroponyma *Bryndziari* v korpuse zvyšuje aj inštitucionalizácia prezývky: nazývajú sa tak rôzne športové tímy, napr. *Bryndziari Zvolen* (názvy tímov tzv. malého futbalu, ako aj kolkársky tím), ale tiež viaceré športové fankluby, napr. *Bryndziari Crew* (názov hokejového fanklubu), *Bryndziari* (názov futbalového fanklubu).

Je zrejmé, že analyzované prezývkové propriá majú v mediálnej komunikačnej sfére špecifické využitie (synonymia, expresivizácia textu) a strácajú príznak

neoficiálnosti a neštandardizovanosti, ako ich pri prezývkových vlastných menách vymedzuje J. Krško (1999, s. 48), pričom príznak expresívnosti ostáva zachovaný.

V analyzovaných textoch je zreteľná ortografická rozkolísanosť, a to najmä v oblasti písania veľkých písmen, ako aj pri písaní daných lexém a lexikalizovaného spojenia v úvodzovkách alebo bez nich. Môže to byť spôsobené istou mierou váhania autorov textov, či skutočne ide o propriá alebo nie. V súvislosti s prezývkovými antroponymami či ojkonymami sa používateľ jazyka nemôže oprieť ani o Pravidlá slovenského pravopisu, pretože danú problematiku explicitne neriešia, ani o čitateľskú skúsenosť, pretože ide o taký propriálny materiál, ktorý sa zjavne dominantne používa v ústnych prejavoch v rámci sféry bežného dorozumievania a síce býva čiastočne zachytený v športovo-mediálnych textoch (resp. v etnologických textoch), ale práve tam je spôsob ich zápisu rôzny. J. Krško (2015, s. 86) uvádza, že „skupinové názvy – etnonymá, obyvateľské mená, prezývkové obyvateľské mená sú propriami, pretože označenie nositeľ'ov týchto skupinových mien je fixované na konkrétne územie.“ V slovenskej lingvistike ale možno nájsť aj iné pohľady na danú problematiku. M. Sokolová (2007, s. 18 – 19) napríklad tvrdí, že sa síce skupinové antroponymá v slovakistike pokladajú za propriá, ale správajú sa ako apelatíva, a tak skupinové antroponymá kladie medzi propriá a apelatíva a nazýva ich nepravými propriami. (6)

Pokiaľ ide o používanie úvodzoviek pri uvádzaní daných proprií v texte, tu sa môžeme len domnievať, že motiváciou jednotlivých športových redaktorov môže byť buď úsilie zmierniť expresivitu výrazu, resp. upozorniť na jeho nepejoratívne použitie, alebo snaha autora dištancovať sa od tejto expresivity.

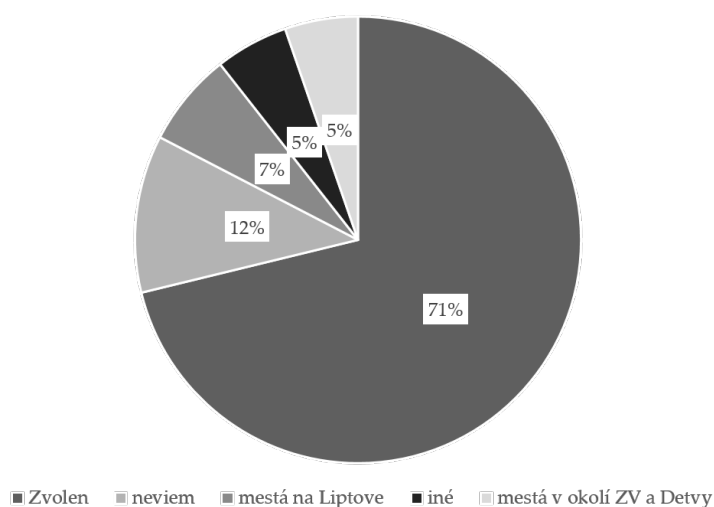
Analýza empirických dát (dotazník)

Cieľom použitého dotazníka bolo získať odpovede na tieto otázky:

1. Poznajú respondenti (obzvlášť Bystričania či Zvolenčania) dané prezývkové antroponymum a ojkonymum?
2. Poznajú respondenti (Bystričania/Zvolenčania) ich motiváciu?
3. Používajú ich v komunikácii?
4. Aký je stereotyp Banskobystričana?
5. Aký je stereotyp Zvolenčana?

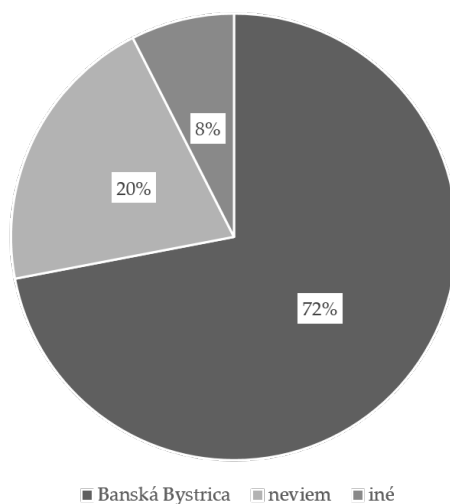
Pri vyhodnocovaní posledných dvoch otázok zohrávala dôležitú úlohu početnosť odpovedí, pretože sme chceli odlíšiť zdieľané konotácie od individuálnych asociácií. Na dotazníkovom prieskume, ktorý prebiehal v období február – marec 2021, sa zúčastnilo 132 respondentov, z čoho takmer $\frac{3}{4}$ boli ženy (73,5 %). Polovicu respondentov tvorili Bystričania a obyvatelia okolitých obcí v okrese. Niečo vyše 8 % zúčastnených boli obyvatelia Zvolena a okolitých obcí. Zhruba 75 % respondentov pochádzalo zo stredného Slovenska a necelých 25 % zo západného a východného Slovenska. Zastúpené boli všetky vekové kategórie, najviac respondentov sa však pohybovalo v rozmedzí 25 až 45 rokov (60,6 %) a druhú najväčšmi zastúpenú vekovú kategóriu tvorili respondenti vo veku 46 – 65 rokov (21,2 %).

Na otázku *Z akého mesta pochádzajú Bryndziari?* poznalo odpoveď 71 % respondentov, 12 % otvorene priznalo, že nevie. Niektorí respondenti z Liptova a Oravy, ale aj z východného Slovenska (7 %) uvádzali, že ide o obyvateľov miest na Liptove (napr. Liptovský Mikuláš). Takmer všetci respondenti z Banskej Bystrice a Zvolena (ale aj mnoho ďalších respondentov pochádzajúcich z iných miest a obcí Slovenska) uviedli odpoveď „zo Zvolena“ okrem dvoch žien z Banskej Bystrice, pričom však treba povedať, že ani jedna z nich sa v Banskej Bystrici nenarodila a bývajú v tomto mieste len niekoľko rokov. Odpovede na túto otázku ilustruje graf č. 1.

Graf č. 1 Z akého mesta pochádzajú Bryndziari?

Na otázku *Ako sa oficiálne nazýva mesto s označením Pažravá pri Zvolene?* poznalo odpoveď 72 % respondentov, pričom 20 % uviedlo, že nevie. Odpovede na danú otázku ilustruje graf č. 2.

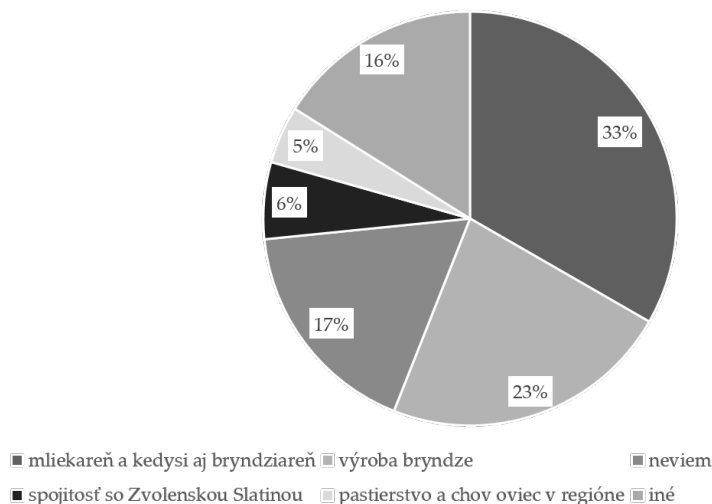

Graf č. 2 Ako sa oficiálne nazýva mesto s označením Pažravá pri Zvolene?

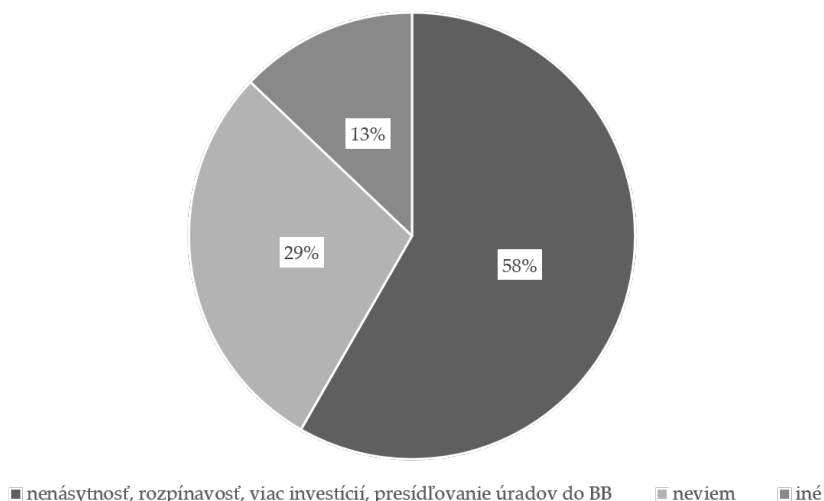
Pokiaľ ide o motiváciu vzniku daného prezývkového antroponyma a ojkonyma, pri *Bryndziaroch* ňou bola dlhoročná tradícia spracovania mlieka a mliečnych výrobkov v mliekarni a bryndziarni *I. Wittmann a syn* vo Zvolene, ktorá bola založená v roku 1891. (7) Pri prezývkovom ojkonyme *Pažravá pri Zvolene* je motiváciou vzniku rozpínavosť Banskej Bystrice v minulosti (porov. Darulová – Košťalová, 2013). Čo sa týka uvedenia motivácie prezývkového antroponyma *Bryndziari*, 33 % respondentov uviedlo adekvátnu motiváciu, pričom ďalších 23 % podalo zjednodušujúcu výpoveď, že to súvisí s výrobou bryndze. Tu je ťažké rozlíšiť, či ide o zjednodušenie alebo dedukciu. Takmer pätina respondentov (17 %) uviedla, že túto motiváciu nepozná. Viac než štvrtina respondentov udávala inú motiváciu, ktorú napríklad usúvzťažňovala s bryndziarňou vo Zvolenskej Slatine, nachádzajúcej sa neďaleko Zvolena. Dá sa predpokladať, že tu ide o istý spôsob dedukcie respondentov, ktorí si uvedomujú, že prezývka zrejme súvisí s výrobou bryndze, ale zároveň disponujú informáciou, že sa vo Zvolene bryndziareň (dnes už) nenachádza a najbližšia je práve v spomínanej obci. Pokiaľ ide o motiváciu

prezývkeho ojkonyma *Pažravá pri Zvolene*, respondenti uvádzali rôznorodé odpovede, ale mnohé z nich jednoznačne referovali na nenásytnosť a rozpínanosť Banskej Bystrice. Viacerí respondenti to spájali s obdobím komunizmu a centrálnym postavením Banskej Bystrice v kraji. Niektorí respondenti referovali na hlbší historický kontext, pričom treba podotknúť, že mnoho odpovedí je formulovaných s istou dávkou emócií. Takmer tretina (29 %) opýtaných uviedla, že motiváciu vzniku daného propria nepozná. Odpovede na tieto otázky ilustrujú grafy č. 3 a 4.

Graf č. 3 Bryndziari – Prečo sa týmto obyvateľom tak hovorí?

Graf č. 4 Pažravá pri Zvolene – Prečo sa tomuto mestu tak hovorí?

Pri vymedzovaní typických, charakteristických atribútov spojených so Zvolenčanmi uviedla viac než tretina respondentov odpoveď „*neviem*“, resp. „*nedá sa to zovšeobecniť*“ či „*normálny*“. Medzi opakované výpovede (necelých 8 % respondentov) patrila referencia na *špecifický rečový prejav* (stredoslovenská intonácia, výslovnosť). Takmer 7 % respondentov uvádzalo stereotyp Zvolenčana ako *zlého šoféra*, pričom všetci títo respondenti pochádzali z Banskej Bystrice. Ide o charakteristický stereotyp obyvateľov väčšieho mesta pri posudzovaní vodičských schopností obyvateľov blízkeho menšieho mesta – podobný stereotyp existuje o Detvanoch medzi Zvolenčanmi. Takmer 7 % respondentov referovalo na *hokej* a za typického Zvolenčana považuje hokejového fanúšika, ktorý je hrdý na svoj tím a voči fanúšikom iných tímov je neznášanlivý, napr. „*Taký istý človek ako každý iný, nemá žiadne špeciálne vlastnosti ani charakteristické prejavy, iba na hokeji nadávajú na Bystričanov*“. (8) Takmer všetci títo respondenti (90 %) pochádzali z Banskej Bystrice. Približne 7 % respondentov vníma Zvolenčanov ako *neznášanlivých voči Banskobystričanom*, pričom približne polovica z týchto opýtaných to usúvzťazňuje s hokejom. Pocit nadradenosti, prípadne príslušnosti k „*mestskej vrstve*“ sa pri istom počte respondentov (5,3 %) prejavil v tom, že obyvateľov Zvolena vnímajú ako *sedliakov, lazníkov či dedinčanov*. Všetci títo respondenti pochádzali z Banskej Bystrice.

Pri vymedzovaní typických, charakteristických atribútov spojených s Banskobystričanmi uviedla viac než tretina respondentov zhodne ako v predchádzajúcom prípade odpoveď „*neviem*“, resp. „*nedá sa to zovšeobecniť*“ či „*normálny*“. Vyššie percento opýtaných však referuje na *špecifický rečový prejav*, pričom polovicu z týchto respondentov tvoria obyvatelia západného a východného Slovenska. Takmer 14 % si spája typického Banskobystričana s *lokálnym patriotizmom* a 8,3 % opýtaných si myslí, že Bystričania sú *namyslení*. Približne 6 % respondentov vníma Banskobystričanov ako *vzdelaných a kultivovaných*, čo možno zrejme usúvzťazniť s väčším výskytom stredných a vysokých škôl v tomto meste. Pre rovnaký počet opýtaných (6 %) je typický Banskobystričan *veselý a užíva si život*. Aj etnografické výskumy poukazujú na fakt, že Zvolenčania vnímajú Banskú Bystricu ako miesto na nákupy alebo užívanie si rušnejšieho mestského života (porov. Darulová – Košťalová, 2013).

Pri interpretácii týchto výsledkov je potrebné zdôrazniť, že viac než tretina opýtaných v oboch prípadoch nevníma obyvateľov Banskej Bystrice či Zvolena ako typických predstaviteľov istého stereotypu. Nemožno tu vylúčiť, že niektorí respondenti zrejme vnímali stereotypy negatívne a nechceli byť ich „hostiteľmi“ či „replikátormi“, pričom niektorí z nich túto líniu nedokázali konzistentne udržať: *„človek ako každý iný, vlastne ani nie celkom, chceli by byť hlavným mestom a cítia krivdu, že nie sú, však sú stred Slovenska“*. (Iné výsledky by sme zrejme získali na hokejovom zápase, kde by kluby týchto dvoch miest boli v pozícii rivalov.) Keďže bol medzi respondentmi nepomer v zastúpení obyvateľov Banskej Bystrice a Zvolena a okolia, ako aj v zastúpení mužského a ženského pohlavia, nemožno tieto výsledky zovšeobecniť, ale len vnímať ako isté tendencie a interpretovať tieto výsledky vzhľadom na dané zloženie výskumnej vzorky. Treba však povedať, že medzi individuálnymi asociáciami sa vyskytlo aj viacero pozitívne konotovaných atribútov pri obyvateľoch oboch miest, ako napr. *srdečný, priateľský, dobrosrdečný, milý, nápomocný, ústretový*. Z dotazníkov bola ale tiež zrejme integracno-diferenciačná funkcia skupinovej identity, vo viacerých výpovediach bolo zrejme vnímanie sociálnych vzťahov na princípe *my* verzus *oni*, napr. *„Zlý vodič (ZV), sú súťaživí, myslia si, že sú pupok zeme.“ – „Všetky odpovede sú mienené v humornom duchu, so Zvolenčanmi sa kamarátim (okrem hokeja, to je vážna vec).“* (obaja respondenti z Banskej Bystrice).

Pokiaľ ide o používanie prezývkového antroponyma *Bryndziari* v komunikácii, 59 % respondentov uviedlo, že ho nepoužíva vôbec, tretina opýtaných (33 %) ho používa len zriedka a k aktívnemu využívaniu sa prihlásilo 8 % opýtaných. Prezývkové ojkonymum *Pažravá pri Zvolene* nepoužíva 69 % opýtaných, takmer tretina (27 %) len zriedka a často ho v komunikácii používajú 4 % respondentov. Niektorí respondenti aj špecifikovali komunikačné situácie, v ktorých po týchto lexémach siahajú: *„Slovné spojenia bryndziari ci pažravá používame v našej rodine v súvislosti s hokejom.“* Aj tu sa potvrdzuje situácia vyplývajúca z analýzy korpusových dát, že prezývkové antroponymum *Bryndziari* má vyššiu frekvenciu používania než prezývkové ojkonymum *Pažravá pri Zvolene*. Príčinou tohto javu môže byť nižšia miera expresivity, azda aj dlhšia tradícia existencie prezývkového

obyvateľského mena, inštitucionalizácia tohto propria (názvy tímov, fanklubov), ako aj jeho jednoslovná forma (ekonomizácia prejavu).

Z dotazníkového prieskumu možno usúdiť, že respondenti z Banskej Bystrice a zo Zvolena a okolia poznajú dané prezývkové pomenovania, ale poznajú ich aj obyvatelia mnohých iných miest a obcí na Slovensku. Nie všetci respondenti poznajú ich motiváciu, ale mnohí ju dokážu dedukovať. Tento fakt potvrdzuje zistenie M. Ološtiaka (2000, s. 15), že „väčšina prezývok nestráca aktuálny (apelatívny) význam, t. j. živo sa pociťuje súvislosť prezývok s apelatívnymi lexémami. V mnohých prípadoch prezývky práve cez svoj aktuálny (apelatívny) význam poukazujú na motivačný podnet, na základe ktorého sa utvorili.“ Respondenti uvádzajú, že tieto prezývky v komunikácii používajú veľmi obmedzene. Pokiaľ ide o stereotypy, vzorka je relatívne malá a nevyvážená vekom aj pôvodom respondentov, takže, ako sme už spomenuli, tieto výsledky možno vnímať len ako isté tendencie.

Záver

Po analýzach korpusových aj empirických dát možno skonštatovať, že skúmané prezývkové antroponymum *Bryndziari* aj prezývkové ojkonymum *Pažravá pri Zvolene* sú relatívne známe, ale vo verejnom diskurze sa takmer nepoužívajú. Korpusové dáta dokladujú ich funkčné využitie predovšetkým v športovo-mediálnej sfére komunikácie, pričom sa využívajú ako funkčné synonymá, ktoré sú prejavom žánrovo typickej expresivizácie textu. Dominantnou sférou využitia je sféra bežného dorozumievania, súkromná sféra komunikácie, a to najmä medzi športovými fanúšikmi alebo v humornej rovine ako tzv. prekáračky medzi obyvateľmi Banskej Bystrice a Zvolena. Prezývkové antroponymum *Bryndziari* má nižšiu mieru expresivity, nemá také výrazné negatívne konotácie ako *Pažravci* alebo prezývkové ojkonymum *Pažravá pri Zvolene*, a teda má iný status aj vyššiu mieru zastúpenia v športovom spravodajstve, pričom však treba tiež podotknúť, že použitie daného výrazového materiálu v tomto type textu je menej príznakové než by to bolo v oficiálnych komunikátoch. Prostredníctvom športovo-mediálneho diskurzu strácajú tieto prezývky rýdzo regionálny charakter a stávajú sa súčasťou širšieho národného kontextu. Treba však tiež uvažovať o tom, že

prezývkové antroponymá typu *Bryndziari* a *Pažravci* používané v športovej komunikačnej sfére disponujú nižšou mierou expresivity než pri používaní v bežnej (súkromnej, neoficiálnej) komunikácii, ktorá je viazaná na obyvateľov daných miest. V kontexte hokeja či iných športov sa zvolenské fankluby svojimi názvami hlásia k danému prezývkovému obyvateľskému menu, kým v bežnej komunikácii sú obyvateľské prezývky danými obyvateľmi, ktorých označujú, vnímané negatívne (porov. Šrámek, 1977, s. 33).

Banská Bystrica a Zvolen sú urbánne priestory, ktoré sú pre blízkosť ekonomicky aj sociálne prepojené. Stereotypy medzi ich obyvateľmi síce existujú, ale je zrejmé, že netvoria podstatu týchto sociálnych vzťahov a aktivizujú sa len v istých komunikačných situáciách. Ich použitie v komunikácii je síce príznakové aj expresívne, ale nemusí mať nevyhnutne pejoratívny nádych.

Poznámky

- (1) Svedčí o tom aj zbierka slovenskej etnografičky A. Jágerovej (2005). Prezývkovým skupinovým antroponymám sa venovali aj V. Uhlár alebo J. Krško.
- (2) Porov. Beňová, 2007; Fajčíková, 2013; Thurzo, 2013; Forgács, 2015; TASR, 2018.
- (3) Prvá písomná zmienka o Zvolene sa datuje do roku 1135 (porov. Mojžišová – Fajčíková, 2019) a v roku 1238 mu boli pravdepodobne udelené výsady slobodného kráľovského mesta, pričom sa však zachovali len obnovené privilégia z roku 1243 (Košťalová, 2002; Darulová – Košťalová, 2013). Banskej Bystrici udelil mestské výsady Belo IV. o čosi neskôr, a to v roku 1255.
- (4) Podľa V. Rábika (2012, s. 19) sa na nemeckom osídlení Banskej Bystrice v jej začiatkoch pravdepodobne podieľala aj časť nemeckého obyvateľstva zo Zvolena.
- (5) Parémia *Zaživa v Bystrici, po smrti v nebi*. je všeobecne známa väčšine pôvodných (ba aj nepôvodných) obyvateľov mesta Banská Bystrica. Obsahuje ju aj zbierka A. P. Záturckého *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia z r. 1897*, ale za najstaršiu zmienku sa považuje Korabinského lexikón z r. 1786. V roku 2013 sa táto parémia na návrh historika PhDr. Mariána Bovana stala nehmotnou pamätihodnosťou mesta Banská Bystrica (pozri Zápisnicu č. 09/2013 z 9. rokovania Komisie pre pamätihodnosti mesta).
- (6) Aj česká onomastika celkovo vníma skupinové antroponymá pomerne rozkolísane (pozri Pleskalová, 2017), a teda niektorí autori ich nechápu ako propriá, hoci v onomastickom terminologickom slovníku (Svoboda a kol., 1973) možno nájsť heslo *prezývkové vlastné meno*, ktoré je definované ako „doplňkové, neúřední vlastní jméno, které většinou charakterizuje osoby, místa nebo věci a vztahuje se k povolání, vlastnostem, původu atd. nositele jména; může, ale nemusí obsahovat pozitivní nebo negativní hodnocení“ (s. 118). Aj v iných európskych jazykoch sa jazykovedné tradície (a teda aj ortografia) líšia: v niektorých európskych jazykoch sa skupinové antroponymá považujú za

apelatíva (napr. španielčina, ruština), v niektorých za propriá (napr. angličtina, čeština).

- (7) Mliekareň a bryndziareň založil Ignác Wittmann a v medzivojnovom období bola údajne najväčšou mliekarňou na Slovensku (bližšie pozri históriu mliekarne Whittmann na stránke <http://www.wittmannholding.sk/index.php?page=history&subpage=dairy&lang=sk>).
- (8) Vzhľadom na fakt, že medzi hokejovými fanúšikmi má výraznejšie zastúpenie mužská časť populácie, predpokladáme, že dané percentuálne zastúpenie pri tomto stereotype (7 % respondentov považuje za typického Zvolenčana fanúšika hokeja) je v značnej miere ovplyvnené signifikantnejším zastúpením žien medzi respondentmi. Inými slovami, keby bolo zastúpenie mužov vo výskumnej vzorke väčšie, pri tejto položke nemožno vylúčiť percentuálny nárast.

Literatúra

- BARTMIŇSKI, J.: *Jazyk v kontextu kultury. Dvanáct statí z lublinské kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2006, 170 s.
- BEŇOVÁ, J.: *Prezývky mestá využívajú*. In: SME [online]. 10/07 2007. [cit: 2021-03-17]. Dostupné na: <https://www.sme.sk/c/3387115/prezvyky-mesta-vyuzivaju.html>
- BURGES, J. A.: *Stereotypes and Urban Images*. In: Area, 6, 1974, č. 3, s. 167 – 171.
- CAUTHEN, N. – ROBINSON, I. – KRAUSS, H.: *Stereotypes: a review of the literature 1926-1968*. In: Journal of Social Psychology, 84, 1971, č. 1, s. 103 – 125.
- DARULOVÁ, J. – KOŠTIALOVÁ, K.: *Interpretácie ne/hraníc susedných stredoslovenských miest Banská Bystrica – Zvolen*. In: Studia etnologiczne i antropologiczne: obszary kulturowe wspólcznego místa – funkcje i pogranicza. Ed. Grzegorz Odoj, Magdalena Salbot. Tom 13. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013, s. 143 – 148.
- FAJČÍKOVÁ, K.: *Za živa v Bystrici a po smrti v nebi chceli žiť už naši predkovia*. In: My Bystrica [online]. 10/12 2013. [cit: 2021-09-20]. Dostupné na: <https://mybystrica.sme.sk/c/6794312/za-ziva-v-bystrici-a-po-smrti-v-nebi-chceli-zit-uz-nasi-predkovia.html>
- FISHMAN, J. A.: *An examination of the process and function of social stereotyping*. In: Journal of Social Psychology, 43, 1956, č. 1, s. 27 – 64.
- FORGÁCS, J.: *Keď „bryndziari“ spolupracujú s „pažravcami“... Chystá sa krásne spojenie Zvolena a Bystrice*. In: Dnes 24. Bystrica [online]. 26/08 2015. [cit: 2021-09-20]. Dostupné na: <https://bystrica.dnes24.sk/ked-bryndziari-spolupracuju-s-pazravcami-chysta-sa-krasne-spojenie-zvolena-a-bystrice-214054>
- História. WITTMANN Holding, 2011. Dostupné na: <http://www.wittmannholding.sk/index.php?page=history&subpage=dairy&lang=sk>
- JÁGEROVÁ, A.: *Prímenia a iné posmešky dedín a miest na Slovensku*. Zvolen: Podpolianske osvetové stredisko, 2005.
- KOŠTIALOVÁ, K.: *Pažravá a Bryndziari*. In: Etnologické rozpravy. Bratislava: Národopisná spoločnosť Slovenska, roč. 9, 2002, č. 2, s. 34 – 42.

- KRŠKO, J.: *Prezývkové vlastné meno verzus onymum (Nicknames versus names)*. In: Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela 1. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 1999, s. 47 – 56.
- KRŠKO, J.: *Sociálno-psychologické aspekty pomenovania*. In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti*. 14. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000. Bratislava, Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB, 2000, s. 75 – 84.
- KRŠKO, J.: *K problematike skupinových antroponým*. In: *Prace Językoznawcze*, 2004, roč. VI., č. 4, s. 67 – 73.
- KRŠKO, J.: *Úvod do toponomastiky*. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta, 2014. 176 s.
- KRŠKO, J.: *Soták – apelatívum či proprium? Alebo o onymickej stránke skupinových názvov*. In: 19. onomastická konferencia. Bratislava 28. – 30. apríla 2014. Zborník referátov. Bratislava: Veda, 2015, s. 83 – 87.
- LIPPMANN, W.: *Public Opinion*. New Brunswick (USA) and London (UK): Transaction Publishers, 1922/1998.
- MOJŽIŠOVÁ, L. – FAJČÍKOVÁ, K.: *Prvá písomná zmienka: Zvolen je s výsadami jedinečný*. In: MY Zvolen [online]. 09/05 2019. [cit: 2021-03-17]. Dostupné na: <https://myzvolen.sme.sk/c/22023197/zvolen-je-s-vysadami-jedinecny.html>
- OLOŠTIAK, M.: *Niekoľko poznámok k motivácii a designácii sekundárnych pomenovaní (prezývok)*. In: *Slovenská reč*, 2000, roč. 65, č. 5 – 6, s. 270 – 278.
- PLESKALOVÁ, J.: *Antroponymum*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/ANTROPONYMUM#skupinov%C3%A9%20antroponymum>
- RÁBIK, V.: *Kapitoly z dejín osídlenia Slovenska v stredoveku I. Nemecké osídlenie 2*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012.
- Slovenský národný korpus (prim-9.0-public-sane)*
- SOKOLOVÁ, M.: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007. 338 s.
- SVOBODA, J. et al.: *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 14, 1973, č. 1, 280 s.
- ŠRÁMEK, R.: *Problematika studia přezdívek obcí (na materiálu z Moravy a Slezka)*. In: *Národopisné aktuality*, 1977, roč. XIV., č. 1, s. 29 – 52.
- ŠRÁMEK, R.: *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1999.
- TASR: *Kým sa nehrá hokej, Pažravci a Bryndziari sa majú radi*. In: My Bystrica [online]. 10/12 2018. [cit: 2021-09-20]. Dostupné na: <https://mybystrica.sme.sk/c/22004865/kym-sa-nehra-hokej-pazravci-a-bryndziari-sa-maju-radi.html>
- THURZO, I.: *Má vôbec dnes Martin nejakú ambíciu? Mestá v okolí ju majú*. In: My Turiec [online]. 02/08 2013. [cit: 2021-09-20]. Dostupné na: <https://myturiec.sme.sk/c/6882127/ma-vobec-dnes-martin-nejaku-ambiciu-mesta-v-okoli-ju-maju.html>
- UHLÁR, V.: *Najznámejšie prezývky obyvateľov obcí na Slovensku*. In: *Slovenská reč*, 60, 1995, č. 5 – 6, s. 302 – 306.

Zápisnica č. 09/2013 z 9. rokovania Komisie pre pamätihodnosti mesta. 22. apríla 2013. 3 s. Dostupné na: http://mesto.banskabystrica.sk/download_file_f.php?id=374431

Resumé

"Pažravá pri Zvolene" and "Bryndziari" as Urban Stereotypes

The paper is focused on the proprial material associated with the stereotyping of two specific urban spaces – Banská Bystrica and Zvolen – from the perspective of cognitive and culturally oriented linguistics. The object of interest is the analysis of textual data obtained primarily from the Slovak National Corpus and the analysis of empirical data obtained through a questionnaire. The aim of the paper is to find out whether the language users are familiar with the nickname propriums "Bryndziari" and "Pažravá pri Zvolene", whether they use them in communication and whether there are any significant stereotypes among the inhabitants of Zvolen and Banská Bystrica.

KOMPARÁCIA XENIZMOV S NOSNOU LEMOU *CORONA* V NEMECKOM, RAKÚSKOM A ŠVAJČIARSKOM MEDIÁLNO M DISKURZE (KORPUSOVÁ ANALÝZA BULVÁRNYCH MÉDIÍ V OBDOBÍ PANDÉMIE KORONAVÍRUSU OD MARCA DO DECEMBRA 2020)

Eva Molnárová – Jana Lauková

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
eva.molnarova@umb.sk, jana.laukova@umb.sk

Kľúčové slová: komparácia, jazykový xenizmus, mediálny diskurz, koronapandémia, analýza.

Keywords: comparison, linguistic xenism, media discourse, corona pandemic, analysis.

Úvod

V rámci výskumného projektu VEGA s názvom *Xenizmy v nemeckých a slovenských komunikátoch* (ITMS: 1/0472/20), ktorý je orientovaný na používanie jazyka v sociálnej interakcii, sa náš výskum prezentovaný v tomto príspevku zameriava na problematiku xenoznakov –jazykových xenizmov ako strategického konceptu s predikovaným príznakom cudzosť.

V predložennom príspevku nadväzujeme na mikrovýskum jazykových xenizmov a ich uchopovanie v nemeckom politickom diskurze počas obdobia koronakrízy od marca do decembra 2020 (Lauková – Molnárová 2020, s. 171-181).

Štruktúra príspevku vychádza z konceptu pojmu jazykový xenizmus z perspektívy nazerania slovenskej xenolinguistiky, ktorej priekopníkom je J. Dolník (konkrétne jeho teória cudzosti a inakosti). Následne sa orientuje na všeobecnú charakteristiku a stručný opis mediálneho diskurzu počas obdobia koronakrízy (v časovom období od začiatku marca 2020 do konca decembra 2020) a na kvantitatívno-kvalitatívnu analýzu niektorých vybraných jazykových xenizmov vyskytujúcich sa v konkrétnych vybraných bulvárnych periodikách v nemeckom, rakúskom a švajčiarskom mediálnom diskurze (vo webových korpusoch) z komparačnej perspektívy.

Naším cieľom je identifikácia a komparácia zistených jazykových xenoznakov súvisiacich s pandémiou koronavírusu, ktoré sa vyskytujú a používajú v spomínanom mediálnom diskurze nemecky hovoriacich krajín.

Koncept jazykový xenizmus

Náš výskum patrí do poznávacej línie sociokultúrnej lingvistiky (v širokom slova zmysle), ktorá sa zaoberá používaním a fungovaním jazyka v rámci sociálnej kultúry.

Pri našich teoretických úvahách je kognitívnou oporou poznatková báza týkajúca sa jazykových xenizmov obsiahnutá v publikáciách J. Dolníka (2010, 2012, 2015). J. Dolník je priekopníkom xenolingvistiky v slovenskom lingvistickom prostredí a práve jeho rozsiahly aplikačný potenciál súčasného stavu poznania v slovenskej xenolingvistike, konkrétne, ako už bolo spomenuté v úvode, teórie cudzosti a inakosti, využívame pri našom výskume za účelom analýzy a komparácie vybraných komunikátov, ktoré sa konštruujú v nemeckom a slovenskom sociokultúrnom masmediálnom priestore v období od začiatku marca do konca decembra 2020.

V Dolníkovej koncepcii patria kategórie inakosť a cudzosť k dominantným nástrojom reflexie súčasných sociálnych vzťahov v globálnom priestore aktuálneho ľudského spolunažívania aj v rámci rozlične ohraničených spoločností (Dolník 2015, s. 9), o to aktuálnejšie a naliehavjšie v súčasnom období pandémie koronavírusu. Táto celosvetová situácia nastolila nalievavú otázku, ako máme zaobchádzať s inakosťou a cudzosťou, majúci na zreteli humanizáciu koexistencie ľudí s ich identitami. Zároveň nám súčasný vývoj naznačuje, ako sa rozširuje lingvistický obzor v sektore inakosti a cudzosti, pretože vzhľadom na okolnosti už zďaleka nejde len o cudzie slová, o preberanie z iných jazykov, ale aj o všetky aspekty kultúrnej a sociálnej cudzosti v jazykovo-kultúrnom prostredí (porovnaj Dolník 2015, s. 10).

Keďže primárnou sférou nášho výskumného záujmu je jazykové uchopovanie xenoznakov s predikovaným príznakom cudzosť, predpokladáme, že parciálne výsledky výskumu nám umožnia identifikovať spoločné znaky a špecifiká komunikačnej kultúry už v uvedených sociokultúrnych priestoroch.

Cudzosť je podľa Dolníka (2015) znalostná jednotka, pričom jej základ spočíva v znalosti orientačnej fundamentálnosti opozície vlastné verzus cudzie. Cudzie a vlastné pritom tvoria póly, ktoré sa zrodili konštruktivistickou činnosťou človeka,

medzi nimi sa vyskytujú rôzne stupne inakosti. Cudzosť sa dá navodiť aj tak, že jednotliviec alebo kolektív nechce asimilovať kontaktnú entitu, resp. správa sa tak, ako keby jej nerozumel, čiže cudzosť sa pragmatizuje. Entity interpretované ako cudzie majú teda status xenoznakov. Spravidla sa cudzosť spája s interkultúrnym vzťahom (cudzia kultúra, cudzí jazyk, cudzie slová a pod.). Cudzosť je zároveň vzťah človeka k iným (ne)bytostiam na základe ich interpretácie so zreteľom, či ich prijíma alebo chce prijať do svojho kognitívneho, emocionálneho a hodnotového praktického sveta. Neprijatie (ne)bytosti alebo nechcenie prijať (ne)bytosti znamená, že sú mu cudzie, cudzosť je teda interpretovaná inakosť (Dolník 2015, s. 14).

Do triedy xenoznakov sa zaraďujú jazykové xenoznaky – xenizmy. Xenizmus je podľa Dolníka (2010, s. 63) jazykový výraz, ktorým sa narúša jazyková norma s funkčnou motiváciou, a je teda príznakový. Opierajúc sa o svoj motivačný svet, človek inštrumentalizuje cudzosť, a tak sa jej pragmaticky zmocňuje.

Podstatnou súčasťou Dolníkovej xenolingvistickej teórie je aj odporúčanie, ako postupovať pri opise xenizmov a xenoznakov v jazykovej xenosfére. Dolník (2015, s. 52) odporúča ako jednu z možností opisu xenizmov systematicky prihliadať na nasledovné parametre: a) pôvod, b) roviny asimilovateľnosti, c) povaha asimilovateľnosti, d) xenoreakčná forma, e) kvalifikovanie používateľov xenizmov alebo ich nositeľov, resp. ich zázemia.

Parameter „pôvod“ navodzuje otázku, či máme do činenia s jazykovými znakmi v rámci jednej kultúry, alebo so znakmi iných kultúr. Podľa toho môžeme rozlišovať intrakultúrne a interkultúrne xenizmy, t.j. jazykové znaky v rámci jednej kultúry alebo v rámci iných kultúr. Intrakultúrne xenizmy existujú pravdepodobne vo všetkých krajinách, pretože každá predstavuje špecifický sociokultúrny priestor (Dobřík 2018, s. 20).

V prípade interkultúrnych xenizmov musíme myslieť na to, že nejde jednoducho len o nezrozumiteľné cudzie výrazy v našom jazyku, ktoré si môžeme osvojiť, adaptovať ich, čím sa udomácnia, a teda strácajú príznak cudzosť. Ide aj o cudzie jazykové znaky, ktoré sa používajú tak, aby príznak cudzosť vyvolal osobitnú interpretáciu, a to takú, ktorá zodpovedá im zámerným použitiam s fokusáciou tohto príznaku. Také použitia cudzích výrazov sú teda opakom adaptácie: nepribližujú sa

k vlastnému jazyku, ale naopak ich cudzosť sa ostentatívne prezentuje (Dolník 2010, s. 53).

Parameter “rovina asimilovateľnosti” sa zameriava na asimilovateľnosť resp. neasimilovateľnosť jazykového znaku na kognitívnej, emocionálnej, axiologickej aj praktickej (behaviorálnej a akčnej) rovine. Podľa tejto koncepcie môžu byť jazykové znaky cudzie, pretože sú neintegrovateľné do príslušného poriadku, resp. sa za také vydávajú. Jazykový znak nadobúda status kognitívneho xenizmu, keď používatelia reagujú na význam predikovaného príznaku cudzosť.

Parameter “povaha asimilovateľnosti” sa vzťahuje na protiklad môcť – chcieť: x nemôže (nie je schopný) – x nechce asimilovať vnímané (porovnaj Dolník 2015, s. 56). V tomto prípade ide o tzv. dispozičnú cudzosť, keď x nemože asimilovať y, to znamená, že x nedokáže integrovať y do svojho vnútorného sveta aj so zreteľom na svoje schopnosti, presvedčenie, emócie, hodnoty, zvyky a pod. Dispozičné xenizmy sú využiteľné na presadzovanie svojho zámeru, t. j. sú ľahko pragmatizovateľné. Konkrétny príklad uvádza Dolník (2015, s. 56): odborník môže v komunikácii s laikom používať cudzie výrazy, ktorým laik nemusí rozumieť, na manipulačné presvedčanie a z jeho hľadiska fungujú ako xenizmy, lebo cudzosti v tomto prípade pripisuje význam “prejav odbornosti”.

Parameter “xenoreakčná forma” sa týka existenčnej motivácie xenizmov aj reakcií na ne. Už prisudzovanie významu jazykovému znaku vnímanému v aspekte cudzosti je xenoreakčnou formou, existencia xenizmu je ňou motivovaná. Tento parameter sa vzťahuje aj na reakcie týkajúce sa samotných xenizmov, t. j. ako reagujú príslušníci jazykovej society na konkrétne xenoznaky, napr. v prípade preferovania cudzojazyčných názvov firiem, prevádzok, obchodov a pod., pri ktorých sa má cudzosť interpretovať ako “vyrovnávajúce sa prestížnym firmám, obchodom atď.”

S parametrom “kvalifikovanie používateľov alebo nositeľov xenizmov, resp. ich zázemia” je spätá inštrumentalizácia. Interpretovaná cudzosť xenoznakov sa uplatňuje ako nástroj na kvalifikovanie ich používateľov alebo nositeľov, čo je následok toho, že obsahuje hodnotiaci komponent. Týka sa to napríklad (ne)prechýľovania ženských priezvisk, keď časť nositeľov slovenského jazyka vníma ženské priezviská bez prechýľovania ako xenizmy, aktualizuje ich

neasimilovateľnosť a neintegrovateľnosť do vnútorného poriadku vlastného jazyka (Dolník 2015, s. 60).

Xenizmy sú prejavom pragmatického zmocňovania sa jazykových znakov, interpretovaných ako cudzie, a teda exemplifikáciami xenojazykovej kompetencie používateľov. Táto tzv. xenojazyková kompetencia znamená schopnosť identifikovať cudzosť jazykových štruktúr, včleňovať ich do používania necudzích, vlastných jazykových štruktúr a interpretovať ich pri týchto používaníach.

V súlade s prezentovanou teóriou J. Dolníka budeme v rámci konceptu interkultúrnych xenizmov považovať za xenizmy cudzie jazykové znaky, cudzie a prevzaté slová týkajúce sa novovzniknutej slovnej zásoby v období pandémie koronavírusu od marca do decembra 2020 (neologizmy a okazionalizmy v nemeckom jazyku), ktoré majú príznak cudzosti a vyvolávajú osobitnú interpretáciu.

Nemecký, rakúsky a švajčiarsky mediálny diskurz s fokusom na bulvárne periodiká v období pandémie koronavírusu (marec – december 2020)

Pre výskum novovzniknutej slovnej zásoby v období pandémie koronavírusu sme zvolili žurnalistické texty (komunikáty) z toho dôvodu, že majú výrazný vplyv na sociálny svet. Vďaka svojej moci „tvorovať“ verejný diskurz môžu ovplyvňovať nielen to, ako ľudia vidia svet, ale aj ako vidia svoju pozíciu a úlohu v rámci sveta, o akých témach rozmýšľajú, čo považujú za kontroverzné a čo naopak za normálne až nespochybniteľné (Richardson, 2007). Aj v období tzv. koronapandémie je pre spoločenskovedný výskum prínosné sledovať, akým spôsobom sa to deje. Pritom napriek bežne proklamovanej a čiastočne aj očakávanej nestrannosti, obsahy, ktoré médiá uverejňujú, sú ovplyvňované na viacerých úrovniach. Nesporný je tu vplyv ľudí aktívnych v mediálnej branži (redaktorov, editorov, komentátorov a vydavateľov), ktorí majú „moc“ rozhodovať o tom, čo bude ponúknuté verejnosti, a akým spôsobom. Ale očividné sú aj vplyvy prevažne komerčného charakteru (napríklad zo strany konkurentov) a názorové vplyvy zo strany autorít, odborníkov. A okrem toho je tu nespochybniteľný aj vplyv zo strany recipientov – všeobecne zdieľaných záujmov a názorov čitateľov, ako ich odhadujú novinári. Keďže v našich predchádzajúcich čiastkových výskumoch sme sa zamerali na analýzu xenizmov v

tzv. seriózných periodikách, pre účely tohto príspevku sme zvolili texty z bulvárnych periodík.

Prístup k potrebným dátam sme získali cez Nemecký referenčný korpus DeReKo, ktorý zostavil v prevažnej miere Lipský inštitút nemeckého jazyka (nem. skratka IDS). Využili sme prístup cez Windows-verziu Cosmas II. Naše korpusy spĺňajú kritérium podľa P. Bakera (2008, s. 277), ktorý sa pri výstavbe korpusov opiera o kritérium mediálneho typu (druh novín, v našom prípade bulvárne noviny)

Všetky analyzované texty sú súčasťou mediálneho (makro)žánru. Vytvorili sme ich vo forme virtuálnych korpusov z nasledovných troch periodík:

- a) nemeckého denníka Berliner Tageszeitung (skr. B.Z.),
- b) rakúskeho denníka Neue Kronen Zeitung
- c) švajčiarskeho denníka Blick

Súčasťou skúmaných korpusov vytvorených z týchto periodík boli texty rovnako z printovej ako aj online verzie novín rôznych publicistických žánrov.

Skúmaný materiál predstavoval 8 169 329 slov (16 214 textov) v prípade korpusu Berliner Tageszeitung, 19 331 331 slov (123 672 textov) v prípade korpusu Neue Kronen Zeitung a 4 018 868 slov (11 330 textov) v prípade korpusu Blick. Keďže korpusy nie sú rovnako veľké, pri štatistických údajoch a najmä počte výskytov skúmaných xenizmov používame prepočet na milión slov (skratka ipm).

Prvý krok našej analýzy predstavoval sémantické vymedzenie korpusov, pretože boli pre nás relevantné iba texty s témou koronapandémie. Za nosnú lexému síce považujeme xenizmus *Corona* (slov. *korona*), ale keďže v nemčine vznikajú veľké množstvá nových zložených slov, v ktorých vystupuje na rôznych pozíciách, na sémantické vymedzenie sme použili lemu *Corona* (v tabuľkách označenie *Corona*).

V ďalšom kroku našej analýzy sme si všimli, aké nadpisy majú jednotlivé texty v nami vymedzených korpusoch. Nadpisy sú súčasťou spravodajskej rétoriky, ktorej účelom je upútať pozornosť čitateľa a vzbudiť u neho záujem o následné čítanie článku, novín a pod. (porovnaj diskurzívno-sociálne praktiky žurnalistiky v Richardson, 2004). Z hľadiska ich sémantickej funkcie by mali nadpisy sumarizovať obsah textu a poukazovať na zdieľanú kultúru a úzus písania daného periodika.

Naopak, z pragmatického hľadiska by mali nadpisy motivovať čitateľa, aby si prečítal text.

Keďže denníky Berliner Tageszeitung, Neue Kronen Zeitung a Blick patria k tzv. bulvárnej tlači, predpokladali sme, že nadpisy budú formulované expresívnejšie a bude v nich prevládať pragmatická funkcia, ich zámerom bude najmä zaujať čitateľa.

Príklady nadpisov z korpusu:

- a) Haut aus Glas
- b) Genießen, genießen!
- c) Besserwisser
- d) Obus abschaffen? Niemals!
- e) Krisen, immer Krisen

Príklad textu z korpusu:

*Ich gebe offen zu: Ich hab eine Riesenangst vor dem **Coronavirus**. Nicht vor der Krankheit, ich finde die Aufregung ja sowas von überzogen und verlasse mich auf mein gutes Immunsystem, das schon die Influenza in den Griff gekriegt hat. Mir machen die Begleitumstände Sorge. Wie schnell etwas passieren kann. Wie schnell im Leben, so wie wir es gewohnt sind, kein Stein auf dem anderen bleiben kann. Im März zum Beispiel wollten wir für einen speziellen Anlass nach Italien. Das wackelt jetzt – nicht weil uns die Krankheit schreckt. Sondern wegen der Horror-Vorstellung, wie unser Hotel umzingelt wird und die uns nicht mehr heimlassen. Oder: Wir sind es gewohnt, flott einmal in den Laden zu gehen, zu fast jeder Zeit ist alles immer verfügbar. (O20/MAR.00234 Neue Kronen-Zeitung, 01.03.2020, S. 34; **Genießen, genießen!**)*

Druhý typ nadpisov priamo odkazuje na hlavnú problematiku riešenú v celom článku. Nadpisy sú formulované výstižne, jasne, stručne a vecne, prevláda v nich forma nominalizácie. V korpuse je ich výskyt podstatne nižší ako v prípade prvého typu.

Príklady nadpisov z korpusu:

- a) Fragen und Antworten zum Coronavirus
- b) Aktuelle Warnungen für Länder aufgrund von Corona
- c) Personen in Quarantäne

Tretí typ nadpisov sú nadpisy väčšieho rozsahu, formulované celou vetou so slovesnou väzbou, podrobne odkazujúce na obsah článku:

Príklady nadpisov z korpusu:

- a) Das Land will anderen Weg als Italien gehen
- b) Wie gefährlich ist das Virus wirklich?
- c) Kind hat Angst vor Coronavirus
- d) In Tirol lebender Norweger am Coronavirus erkrankt
- e) Nun haben wir Corona-bedingt viel Zeit zum Putzen!
- f) Zecken lauern trotz Corona
- g) Angst ist ansteckend, aber Hoffnung noch mehr!

Príklad textu z korpusu:

*Es gibt Nasensprays (Apotheke), die einen Barrierefilm über die Nasenschleimhaut legen, um das Eindringen von Keimen zu erschweren. Drohen uns doch noch unliebsame Überraschungen? An sich ist Österreich bestens gerüstet. Prof. Bellmann-Weiler bestätigt die gute Informationspolitik in Österreich: „Die Landessanitätsbehörden arbeiten hervorragend, alle aktuellen Informationen sind schnell und umfassend abrufbar.“ Mit Stichtag 25. Februar wurden weltweit etwa 80.200 COVID-19-Patienten, davon 2700 Verstorbene, erfasst. Zum Vergleich: In Österreich sind in der vergangenen Saison 1400 Menschen an Influenza verstorben, 150.000 Infizierte wurden verzeichnet. Im Winter 2017/18 waren es gar 400.000 Erkrankte, 2800 überlebten nicht – in ganz Europa sind jährlich 44.000 Grippetote zu verzeichnen. Infoline **Coronavirus: 0800 555 621 (020/MAR.00678 Neue Kronen-Zeitung, 01.03.2020; Wie gefährlich ist das Virus wirklich?)***

V nasledujúcom kroku sme sa venovali kvantitatívnej analýze nosných xenizmov v sémanticky vymedzených textových korpusoch. Získané kvantitatívne údaje prezentuje tabuľka č. 1.

Tabuľka č. 1

	Berliner Tageszeitung (počet výskytov)	Neue Kronen Zeitung (počet výskytov)	Blick (počet výskytov)
Corona	3198 (391,5/ipm)	10 640 (550,4/ipm)	2668 (663,9/ipm)
Corona	18 885 (2311/ipm)	45 929 (2375/ipm)	12 192 (3033,7/ipm)
Coronavirus	2133 (261,1/ipm)	3710 (191/ipm)	1513 (376,5/ipm)

Najväčší výskyt kompozít s lexémou *Corona* (slov. *korona*, druhý riadok v tabuľke č.1) sa preukázal v korpuse Blick (3033,7/ipm). V korpus Neue Kronen Zeitung a Berliner Tageszeitung môžeme hovoriť o približne rovnakom počte výskytov v prepočte na milión slov (2375 a 2311/ipm).

Keďže naše predchádzajúce výskumy v tzv. serióznej tlači potvrdili vyšší výskyt kompozita *Coronavirus* (slov. *koronavírus*) (porovnaj Lauková – Molnárová 2020, s. 176-177), bolo toto kompozitum taktiež predmetom kvantitatívneho výskumu. Zvýšený, takmer dvojnásobný počet výskytov kompozita *Coronavirus* (slov. *koronavírus*) v korpuse Blick a v korpuse Berliner Tageszeitung poukázal na ešte frekventovanejšie používanie tohto kompozita v nemeckej a švajčiarskej bulvárnej tlači ako v tlači serióznej. Porovnávali sme korpusey zostavené zo seriózných a bulvárnych periodík v rovnakej nemecky hovoriacej krajine a aj jednotlivé korpusey navzájom. Presné kvantitatívne údaje uvádzame v tabuľke č. 2.

Tabuľka č. 2

Korpusy serióznej tlače	Coronavirus (počet výskytov)	Korpusy bulvárnej tlače	Coronavirus (počet výskytov)
<i>Süddeutsche Zeitung</i>	1424 (126,4/ipm)	<i>Berliner Tageszeitung</i>	2133 (261,1/ipm)
<i>Die Presse</i>	1233 (168,6/ipm)	<i>Neue Kronen Zeitung</i>	3710 (191/ipm)
<i>Neue Zürcher Zeitung</i>	1157 (179,8/ipm)	<i>Blick</i>	1513 (376,5/ipm)

Predmetom nášho ďalšieho výskumu boli väzby analyzovaných kompozít s ďalšími lexémami, ich pravidelný, resp. opakovaný výskyt v textoch a prípadný vznik syntagmatických vzorov, ktoré sa pravidelne opakujú vo všetkých troch korpusoch. Pri získavaní skúmaných údajov sme zo štatistických (asociačných) mier využili LLR-Wert (log likelihood ratio), v ktorej hodnote je prepočítaný pomer frekvencie spoluvýskytu slov v nastavenom kontexte s frekvenciami jednotlivých slov. Pri analýze príslušných syntagmatických vzorov sme brali do úvahy aj ich relatívnu frekvenciu vo vzťahu k počtu kookurencií.

Vo všetkých troch korpusoch vykazoval najvyšší výskyt syntagmatický vzor *auf das Coronavirus getestet worden* (slov. *testovaný/á/é/í na koronavírus*). Pri zohľadnení stanovených kritérií bol vo všetkých troch korpusoch na prvom mieste. Ďalším frekventovaným syntagmatickým vzorom bol *mit dem Coronavirus infiziert* (slov. *infikovaný/á/é/í koronavírusom*). V korpuse *Neue Kronen Zeitung* sa nachádzal hneď na druhom mieste, v korpuse *Berliner Tageszeitung* na mieste treťom a v korpuse *Blick* na piatom. K rovnakým syntagmatickým vzorom, ktoré sa v korpusoch *Berliner Tageszeitung* a *Blick* pri zohľadnení počtu výskytov nachádzajú do 20 miesta v tabuľke patria *Ausbreitung des Coronavirus* (slov.

rozšírenie koronavírusu), *Eindämmung des Coronavirus* (slov. zastavenie/potlačenie koronavírusu) a *Kampf gegen Coronavirus* (slov. boj s koronavírusom). V korpuse *Neue Kronen Zeitung* sa stala súčasťou frekventovanejšieho syntagmatického vzoru rakúska informačná linka, ktorá odpovedá na otázky spojené s koronavírusovou pandémiou *CORONA-INFO 24h-Hotline des Ages zur Fragenbeantwortung*. Ďalším syntagmatickým vzorom, ktorý v ostatných korpusoch nie je frekventovaný je *Corona [und] Lockdown* (slov. korona a lockdown). Keď výsledky našej analýzy porovnáme s výskumom v serióznej tlači, môžeme hovoriť o zhode v syntagmatickom vzore *Ausbreitung des Coronavirus* (slov. rozšírenie koronavírusu) a čiastočnej zhode *Eindämmung des Coronavirus* (slov. zastavenie/potlačenie koronavírusu), pričom v serióznej tlači je lexéma *Coronavirus* nahradená lexémou *Corona-Pandemie* (slov. pandémia koronavírusu).

Na záver našej analýzy uvádzame niekoľko kompozít, ktoré sú špecifické pre jednotlivé nemecky hovoriace krajiny a ich výskyt sme teda zaznamenali vždy iba v jednom z korpusov. V korpuse zostavenom zo švajčiarskeho periodika *Blick* nachádzame kompozitum *Corona-Flickenteppich*, ktoré by sme mohli preložiť do slovenčiny ako koberec zložený z rozličných kusov látky a toto pomenovanie poukazuje na nejednotnosť opatrení počas pandémie koronavírusu v jednotlivých švajčiarskych kantónoch.

Príklad textu z korpusu:

*Die Stadt Chur verbietet gleich alle Anlässe ab 50 Personen andere Gemeinden verfahren anders. In Zürich gibt es noch gar keine kantonalen Regeln. In Bern muss jeder Teilnehmer eines Anlasses seine Kontaktdaten hinterlegen. Veranstalter müssen nachweisen, dass niemand anwesend ist, der sich in Risikogebieten aufgehalten hat. In Obwalden müssen Veranstalter mit dem Kanton Kontakt aufnehmen in Nidwalden können sie. Der Föderalismus stösst an seine Grenzen noch. Denn mit dem **Corona-Flickenteppich** soll bald Schluss sein. Der Bund ist dabei, Kriterien für die Risikoabwägung bei Veranstaltungen mit weniger als 1000 Personen aufzustellen, wie Tobias Bär von der Konferenz der kantonalen Gesundheitsdirektoren (GDK) sagt. Mitte Woche soll das einheitliche Reglement in Kraft treten. Welche Schwerpunkte der Bund dabei legen wird, ist noch offen. «Ein Kriterium dürfte sein, wie viele ältere oder chronisch kranke Personen an einem Anlass teilnehmen», vermutet GDK-Sprecher Bär. Noch unklar ist auch, wie eng die Vorgaben für die Kantone sein sollen. Diese werden zum Vorschlag des Bundes Stellung nehmen können. (BLI20/MAR.00051 Blick, 03.03.2020; Bund will einheitliche Corona-Verbote)*

V korpuse zostavenom z rakúskeho periodika *Neue Kronen Zeitung* nachádzame kompozitum *Babyelefanten- Sicherheitsabstand*, ktoré by sme mohli voľne preložiť ako bezpečnostný odstup na dĺžku slonieho mlád'at'a. Nasledujúci text z analyzovaného korpusu hovorí o vzniku tohto nápadu. S návrhom prišli reklamné agentúry Červeného kríža a keďže prirovnanie odstupu k veľkosti slonieho mlád'at'a bolo pre všetkých prekvapivé, upútalo aj potrebnú pozornosť.

Príklad textu z korpusu:

*Das waren die Werbeagenturen des Roten Kreuzes. Wenn die kreativ sind, kommt ein Babyelefant raus. – Lacht. Wäre für Österreich ein Kalb nicht besser gewesen? Ich glaube nicht. Der Babyelefant war für alle überraschend und hat deshalb auch die nötige Aufmerksamkeit erregt. Die Botschaft ist klar: Der Sicherheitsabstand ist die einfachste Maßnahme, um die Infizierungen zu reduzieren. Und den merkt man sich mit dem Babyelefanten garantiert. Die **Corona-Pandemie** hat alles verändert. Was ist in Ihren Augen die größte Veränderung? Für mich persönlich war die einschneidendste Veränderung, dass ich meine Eltern nicht mehr umarmen durfte. Meine Mutter ist gerade 80 geworden und fragt mich oft, wie lange das noch dauern wird, dass wir uns nicht sehen können. Ich kann es ihr leider nicht sagen. Bis zum 30. April bleiben die Einschränkungen jedenfalls aufrecht, dann werden wir evaluieren. Die Sehnsucht nach „Normalität“ ist bei den Menschen schon sehr groß. Besteht da nicht die Gefahr, dass eine zweite Welle kommt? Das können wir nicht ausschließen. Gerade in Singapur hat sich gezeigt, wie dramatisch eine zweite Welle sein kann. (O20/APR.07348 **Neue Kronen-Zeitung**, 19.04.2020, S. 32; **Kommt eine zweite Welle, Herr Nehammer?**)*

Záver

Parciálny výskum prezentovaný v predložennom príspevku bol vo všeobecnosti zameraný na problematiku jazykových xenizmov ako strategického konceptu s predikovaným príznakom cudzosť. Odvíjajúc sa od konceptu tohto termínu z perspektívy nazerania slovenskej xenolingvistiky a teórie cudzosti a inakosti J. Dolníka sme sa orientovali na kvantitatívno-kvalitatívnu analýzu vyskytujúcich sa xenizmov vo vybraných bulvárnych periodikách v nemeckom, rakúskom a švajčiarskom mediálnom diskurze. V centre nášho záujmu bola identifikácia a komparácia tých jazykových xenizmov, ktorých súčasťou boli lexémy *Corona* (slov. *korona*).

Týmto výskumom sme nadviazali, ako už bolo spomenuté aj v úvode príspevku, na mikrovýskum jazykových xenizmov a ich uchopovanie v nemeckom

politickom diskurze počas obdobia koronakrízy od marca do decembra 2020 (Lauková – Molnárová 2020, s. 171-181).

V prvom kroku našej analýzy sme si korpusy sémanticky vymedzili, sústredili sme sa len na texty s problematikou pandémie koronavírusu a nosná lema bol pre nás xenizmus *Corona*. Následne sme sa koncentrovali aj na nadpisy jednotlivých textov so zámerom overiť si predpoklad, či budú prevládať nadpisy formulované expresívnejšie, ktoré sú typické pre bulvárnu tlač. Naš predpoklad sa potvrdil.

V ďalšom kroku sme nosné xenizmy v sémanticky vymedzených textových korpusoch podrobili kvantitatívno-kvalitatívnej analýze. Zistené výsledky sme demonštrovali v prehľadných tabuľkách. Z uvedených zistení vyplýva, že napr. výskyt kompozita *Coronavirus* (slov. *koronavírus*) je frekventovanejší v nemeckej a švajčiarskej bulvárnej tlači ako tlači serióznej.

Analýzou syntagmatických vzorov sme dospeli k zisteniu, že vo všetkých troch korpusoch vykazoval najvyšší výskyt syntagmatický vzor *auf das Coronavirus getestet worden* (slov. *testovaný/á/é/í na koronavírus*). Zaznamenali sme aj niekoľko kompozít, ktoré boli špecifické pre jednotlivé nemecky hovoriace krajiny a vyskytovali sa vždy len v jednom z korpusov.

Náš parciálny výskum plánujeme perspektívne rozšíriť aj o komparatívny aspekt v rámci slovenského mediálneho diskurzu zameraného na uchopenie jazykových xenizmov súvisiacich s pandemiou koronavírusu v období od marca do decembra 2020.

Literatúra

- DOBRÍK, Z.: *Cudzosť a inakosť v jazykovej komunikácii*. Banská Bystrica: Belianum, 2018, 126 s.
- BAKER, P. et al.: *A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of refugees and asylum seekers in the UK press*. In: *Discourse & Society*, 2008, 19 (3), s. 273 – 306.
- DOLNÍK, J.: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava: Kalligram, 2010, 224 s.
- DOLNÍK, J.: *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram, 2012, 368 s.
- DOLNÍK, J. a kol.: *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*. Bratislava: IRIS, 2015, 316 s.
- FLEISCHER, W.; BARZ, I.: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2007, 375 s.
- KÁŠOVÁ, M.: *Koronavirus v slovnej zásobe*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2020, 146 s.

- LAUKOVÁ, J. – MOLNÁROVÁ, E.: *Jazykové xenizmy v nemeckom politickom diskurze v období tzv. koronakrízy (marec – jún 2020)*. In: *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie V*. Bratislava: Ekonóm, 2020, s. 171-181.
- Nemecký referenčný korpus DeReKo*. COSMAS II. 2020. Version 2.3.5.2 Mannheim: Institut für Deutsche Sprache (IDS) <<https://cosmas2.ids-mannheim.de/cosmas2-web/>> [06. 09. 2021].
- RICHARDSON, J.: *(Mis)Representing Islam*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins, 2004, 262 s.
- RICHARDSON, J. E.: *Analysing Newspapers: An Approach from Critical Discourse Analysis*. London: Palgrave Macmillan, 2007, 284 s.

Resumé

Comparasion of xenisms in German, Austrian and Swiss media discourse (corpus analysis od tabloid/scandal oriented media during the coronavirus pandemic from march to december 2020

The partial research presented in this paper is generally focused on the issue of linguistic xenisms as a strategic concept with the predicated attribute of foreignness. Starting from the concept of this term from the perspective of Slovak xenolinguistics and J. Dolník's theory of foreignness and otherness, we focus on a quantitative-qualitative analysis of xenisms occuring in selected tabloid peridocals in Germanm Austrian and Swiss media discourse. The focus is on the identification and comparison of those linguistic xenisms involving the lexemes *Corona* (slov. *corona*), *Coronavirus* (slov. *coronavirus*).

Príspevok je publikovaný v rámci projektu VEGA „Xenizmy v nemeckých a slovenských komunikátoch“ (ITMS: 1/0472/20).

**REPRÉSENTATION SOCIALE ET STÉRÉOTYPE
DANS L'ENSEIGNEMENT DE LA LITTÉRATURE EN FLE
SUR L'EXEMPLE DU ROMAN *EASTERN* D'ANDREA SALAJOVA**

François Schmitt

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

francois.schmitt@umb.sk

Kľúčové slová: klišé, literatúra, obsahová analýza, Salajová, sociálna reprezentácia, stereotyp

Key words : cliché, content analysis, literature, Salajova, social representation, stereotype

Avec l'introduction du document authentique dans l'enseignement du FLE dans les années 1970-1980, le texte littéraire se voit supplanté par les textes de type médiatique, publicitaire ou sociologique. Pour aborder en classe de langue ces documents directement issus de, et orientés vers la vie sociale, de nouveaux outils, empruntés aux sciences sociales, sont introduits en FLE à l'initiative de pionniers de l'approche communicative tels que Geneviève Zarate (didactique des cultures), Martine Abdallah-Preteuille (éducation interculturelle), Francis Debyser (simulation globale) ou Robert Galisson (lexiculture).

Depuis quelques années, on peut cependant observer un regain d'intérêt pour le texte littéraire en FLE, sans que ce retour de la littérature ne remette vraiment en question les orientations sociologiques de l'approche communicative. En effet, même si les approches littéraires traditionnelles ne sont pas totalement exclues, on aborde surtout ces textes à la manière des documents authentiques tirés des médias qui mettent essentiellement en avant l'intérêt socioculturel qu'ils présentent pour l'apprenant.

Nous nous proposons, dans cet article, de suivre cette orientation, mais aussi de la dépasser, en montrant la pertinence d'une approche du texte littéraire à l'aide de notions – la représentation sociale, le stéréotype et ses parasyonymes (lieu commun, poncif, cliché, idée reçue) – et d'un outil – l'analyse de contenu – empruntés aux sciences sociales.

1. Représentation sociale : définitions et approches

1.1 Définition générale de la notion

On n'accède pas à la connaissance du monde comme dans un livre ouvert. La connaissance qu'on en a est le résultat d'une construction à la fois individuelle et collective selon un processus complexe mobilisant la réalité objective observée, la dimension subjective de l'individu et le contexte historico-social dans lequel il évolue. C'est ce que les sciences sociales désignent par la notion de représentation sociale, qui est à la fois le résultat de l'actualisation d'une certaine vision du monde et le processus de cette actualisation, comme l'explique Jean-Claude Abric (1987), pour qui « La représentation sociale est le produit et le processus d'une activité mentale par laquelle un individu ou un groupe reconstitue le réel auquel il est confronté et lui attribue une signification spécifique » (Abric, 1987, p. 64). Pour Denise Jodelet (1989), les représentations sociales induisent également des attitudes et des pratiques sociales et relèvent de l'appartenance sociale des individus qui les produisent : « Les représentations sociales sont des systèmes d'interprétation régissant notre relation au monde et aux autres qui orientent et organisent les conduites et les communications sociales. Les représentations sociales sont des phénomènes cognitifs engageant l'appartenance sociale des individus par l'intériorisation de pratiques et d'expériences, de modèles de conduites et de pensée » (Jodelet, 1989, p. 39). Ces deux définitions, et plus particulièrement celle de Denise Jodelet, mettent bien en évidence, selon nous, le lien direct entre signification et action, dans la mesure où les représentations sociales comme système d'interprétation, donnant un sens au monde pour l'individu, guident aussi ses conduites et attitudes.

1.2 Origines de la notion

1.2.1 Émile Durkheim : les représentations collectives

La notion de représentation sociale tire son origine de celle de représentation collective introduite par Émile Durkheim pour désigner des représentations du monde partagées par un nombre très large de personnes, en opposition aux représentations individuelles. Les représentations collectives, qui sont stables dans le temps, car transmissibles d'une génération à l'autre, et donc reproductibles,

relèvent de la sociologie et de l'ethnologie. Les représentations individuelles, au contraire, sont variables d'un individu à l'autre et éphémères : elles sont donc du ressort de la psychologie (Durkheim, 2009, p. 34).

1.2.2 Serge Moscovici : les représentations sociales

Au XXe siècle, la distinction entre représentations collectives et représentations individuelles s'estompe, car la psychanalyse nous apprend que l'individu construit ses représentations individuelles en fonction de ses appartenances sociales. Les deux notions se rapprochent donc pour se fondre dans la notion de représentation sociale forgée par Serge Moscovici qui considère la représentation sociale comme « une passerelle entre le monde individuel et le monde social » (Moscovici, 1961, p. 37-39). On peut noter deux différences majeures entre la représentation collective d'Émile Durkheim et la représentation sociale de Serge Moscovici : d'une part, le caractère relativement monolithique et statique des premières opposé à la dynamique et à l'aspect évolutif des secondes, qui s'explique par le fait qu'Émile Durkheim travaillait sur la société relativement stable du XIXe siècle, alors que Serge Moscovici avait affaire aux sociétés modernes d'après-guerre en constante mutation ; d'autre part, les représentations collectives portent sur des groupes sociaux larges (c'est le cas, par exemple, de la célèbre étude d'Émile Durkheim sur le suicide), alors que les représentations sociales peuvent s'appliquer à des groupes sociaux plus restreints et sont, pour cette raison, plus nombreuses et variées (Moscovici, *ibid.*).

1.3 Processus de formation des représentations sociales

Les représentations sociales qui permettent à l'individu d'assimiler des notions inconnues à des catégories connues et familières, se forment, selon Serge Moscovici, en deux étapes : par objectivation, puis par ancrage. L'objectivation consiste en une sélection des informations acquises sur l'objet et à leur ajustement à l'individu en fonction de sa personnalité, de sa culture, de son expérience, pour être transformées en images concrètes. L'ancrage est le processus d'assimilation, puis d'ajustement de l'objet aux catégories déjà existantes chez l'individu (Doise, 1991, p. 224). Pour qu'il y ait production de représentations sociales, certaines

conditions doivent être réunies. Pour Serge Moscovici, elles sont de trois ordres : la dispersion, selon laquelle l'individu ou le groupe producteur de représentations ne possède que des informations incomplètes sur l'objet et doivent donc procéder par simplification ; la focalisation qui désigne l'implication de l'individu ou du groupe producteur de représentations dans l'objet ; la pression d'inférence qui relève de l'implication de l'individu ou du groupe dans l'objet, si cette implication est suffisamment forte, elle permet la prise de position, c'est-à-dire la mise au jour d'attitudes (Moscovici, 1991, p. 47-79).

1.4 Les représentations sociales comme rapport non savant au monde

Denise Jodelet (1989, p. 41) définit également la notion de représentation sociale en opposition au savoir savant. Alors que celui-ci extériorise l'objet par rapport à l'individu pour le théoriser et tend à l'exhaustif, les représentations sociales se caractérisent par un certain déséquilibre. La sociologue (*ibid.*) identifie trois types de déséquilibres : *la distorsion*, qui accentue certains aspects par rapport à d'autres ; *la supplémentation*, qui consiste en l'ajout de certains éléments du fait d'un certain investissement affectif de l'individu ou du groupe producteur de représentations ; *la défalcation*, selon laquelle, au contraire, certains aspects de l'objet manquent.

1.5 Les représentations sociales comme rapport fonctionnel au monde

Enfin, on peut définir la représentation sociale par rapport à ses fonctions. Jean-Claude Abric (1994, p. 11) la conçoit « comme une vision fonctionnelle du monde, qui permet à l'individu ou au groupe de donner un sens à ses conduites, et de comprendre la réalité, à travers son propre système de références, donc de s'y adapter, de s'y définir une place ». On peut distinguer de ce qui précède trois fonctions principales de la représentation sociale : *une fonction cognitive*, la représentation sociale permettant une interprétation et une construction de la réalité ; *une fonction identitaire*, car la représentation sociale est aussi un moyen pour l'individu ou le groupe de se définir ; *une fonction évaluative* par l'élaboration d'attitudes, dans la mesure où Jean-Claude Abric parle de système de références.

2. Lieu commun, idée reçue, poncif, cliché

La représentation sociale est une image relativement élaborée du monde. Elle est ouverte, se transforme et se complexifie en fonction de l'évolution des rapports de l'individu ou du groupe avec le monde. Il existe, au contraire, des formes de représentations sociales simplifiées et stabilisées, voire fossilisées. Ce sont des représentations réductrices du monde qu'on désigne, selon le cas, par poncif, lieu commun, idée reçue, cliché ou stéréotype.

2.1 Lieu commun

Dans la dialectique aristotélicienne fondée sur l'opposition d'opinions contraires et en rhétorique, les « *topoi koinoi* » (lieux communs) désignaient un ensemble d'arguments à valeur universelle (le bon / le mauvais, le possible / l'impossible, etc.) dans lequel puisait l'orateur. C'était également une technique de mémorisation, chaque idée étant rattachée à un lieu connu de l'orateur. Ce n'est qu'à partir des XVIe et XVIIe siècles que le lieu commun prend le sens péjoratif d'idée rebattue qu'on lui connaît aujourd'hui, définition entérinée par Rémy de Gourmont, dans *La culture des idées* (1899), qui considère les lieux communs comme des « banalités universellement acceptées, si bien qu'elles prennent le nom de vérités » (Amossy-Herschberg, 2016, p. 15-20). Les lieux communs peuvent, par exemple, prendre la forme de sentences ou de proverbes (« Le temps, c'est de l'argent », « Tous les goûts sont dans la nature »). Témoignant d'expériences immémoriales éprouvées leur donnant une autorité incontestable, ces sentences et proverbes font office, pour l'individu, de vérités à ne pas discuter et, à ce titre, se substituent à sa propre pensée.

2.2 Idée reçue

Comme les lieux communs, les idées reçues n'ont pas à l'origine de sens péjoratif. Pour Aristote, les idées reçues sont des « *endoxa* », c'est-à-dire des idées admises par la majorité sur lesquelles on peut se fonder en dehors de la science. Le terme *idée reçue* ne développe son sens péjoratif qu'au XVIIIe siècle avec Voltaire pour critiquer l'ordre établi. L'idée reçue n'a donc pas le sens d'idée banale comme le lieu commun, mais concerne plutôt la relation à l'autorité : les idées reçues sont

les idées dominantes fondées sur les conventions sociales. C'est pour dépasser les conventions sociales que paraissent, au XIXe et au début du XXe siècle, des dictionnaires des idées reçues comme ceux de Gustave Flaubert et Léon Bloy (Amossy-Herschberg, 2016, p. 20-25). Si certaines entrées du *Dictionnaire des idées reçues* de Gustave Flaubert semblent très ancrées dans leur époque, comme « nègres » – « S'étonner que leur salive soit blanche et de ce qu'ils parlent français » (Flaubert, 1913 / 2002, p. 68) – ou « colonies (nos) » – « S'attrister quand on en parle » (*ibid.*, p. 18) –, d'autres, au contraire, gardent toute leur actualité, comme « imbéciles » : « ceux qui ne pensent pas comme vous » (*ibid.*, p. 51), bel exemple de la tendance de toute époque à favoriser la pensée unique.

2.3 Poncif et cliché

Le terme *poncif* est emprunté à l'imprimerie : il désigne le papier où un dessin est découpé pour le reproduire sur un autre papier au moyen d'une toile qu'on ponce avec de la poudre colorante. Le poncif traduit donc l'idée de reproduction à l'identique. Au XIXe siècle, il désigne, au sens figuré, un travail sans originalité reproduisant des formes convenues, en littérature, dans les beaux-arts et en musique (Amossy-Herschberg, 2016, p. 13-15). Le mot *cliché* a le même sens. Il apparaît en 1825 pour désigner un procédé photographique permettant la reproduction à l'infini d'une photo à partir du négatif. Il est formé sur le participe passé du verbe *clicher* qui désigne l'action de produire une matrice à partir de laquelle on peut reproduire une image à l'infini, procédé adopté en typographie. Par extension, *cliché* désigne une phrase toute faite, une pensée banale. Ce sens péjoratif est développé au XIXe siècle par les romantiques pour faire valoir leur esprit original par opposition aux conventions classiques (Amossy-Herschberg, 2016, p. 9-13). À titre d'exemple, la presse actuelle regorge de poncifs et de clichés, formulations convenues et sans originalité, comme en témoigne un article de Valère Gogniat⁸ qui recense un nombre impressionnant de formules toutes faites dans la presse quotidienne francophone, tels que « bras de fer permanent », « même son de

---

⁸ Gogniat, V. : « Ces poncifs qui ont le vent en poupe », *Le Temps* du 30 octobre 2019, disponible en ligne sur <https://www.letemps.ch/opinions/poncifs-ont-vent-poupe>

cloche » ou « vent en poupe », expression que le journaliste a reprise dans le titre de son article.

3. Stéréotype

Nous développerons plus longuement la notion de stéréotype, qui est plus complexe et a fait l'objet de différentes théories. Plus générique que lieu commun, idée reçue, poncif et cliché, le stéréotype est mobilisé dans un grand nombre de domaines, des sciences sociales à la littérature.

3.1 Définition générale et caractéristiques du stéréotype

Le mot *stéréotype* est introduit dans les sciences sociales par Walter Lippman (*Opinion publique*, 1922) pour désigner des représentations toutes faites qui guident notre relation au réel (Amossy-Herschberg, 2016, p. 26). Son sens premier d'« Imprimé avec des planches dont les caractères ne sont pas mobiles, et que l'on conserve pour de nouveaux tirages » (*Dictionnaire Larousse*, 1875) et la définition qu'en donne Serge Moscovici en 1961, traduisent tous les deux les idées de répétition d'un phénomène, d'identité, de fixité, de simplification et de généralisation attachées au stéréotype (Amossy-Herschberg, 2016, p. 25-31). Jean-Louis Dufays (2019, p. 63) affine la définition de la notion en distinguant six caractéristiques qui la différencient de la représentation sociale : la fréquence, le semi-figement, l'ancrage dans la mémoire collective, l'absence d'origine déterminée, le caractère durable et l'ambivalence axiologique, selon laquelle un stéréotype peut être reçu positivement par certains et négativement par d'autres. Une idée répandue est que les stéréotypes sont souvent fondés sur une part de vérité. L'observation de la réalité ne permet cependant pas de valider ou d'invalider les stéréotypes, car ceux-ci se définissent justement par la non-objectivité du prisme culturel. Les stéréotypes ne sont donc ni corrects, ni incorrects, cette question est peu pertinente : ils sont soit utiles (quand ils contribuent, dans un premier temps, à une meilleure connaissance de l'autre), soit nocifs (lorsqu'ils empêchent d'aller vers l'autre) (Amossy-Herschberg, 2016, p. 39-36).

3.2 Le stéréotype selon la théorie des blocs conceptuels

La définition largement répandue du stéréotype, sur laquelle nous nous sommes appuyé jusqu'ici, comme représentation restrictive du monde par rapport à la représentation sociale plus complexe n'est pourtant pas tout à fait satisfaisante, car elle a l'inconvénient de ne pas marquer de limite suffisamment précise entre les deux notions. La théorie des blocs conceptuels, que nous évoquons ci-dessous, évite ce flou notionnel en définissant le stéréotype sur un critère bien précis : celui du mode de fonctionnement de la relation entre l'objet et l'attribut.

3.2.1 Mode prédicatif et réaliste de la représentation sociale

Selon la théorie des blocs conceptuels, la représentation sociale fonctionne sur le mode prédicatif et réaliste. En effet, pour Denise Jodelet, actualiser une représentation sociale consiste à attribuer une propriété à un objet : l'approche de la représentation sociale est donc prédicative. Dans ce processus, ni l'objet, ni l'attribut ne sont altérés, car les deux restent des éléments indépendants : l'approche de la représentation sociale est donc également réaliste, au sens philosophique du terme *réalisme* qui considère l'objet indépendamment de la connaissance qu'en a le sujet. Au contraire, dans le cas du stéréotype, la propriété attribuée à l'objet est intégrée à la nature même de l'objet, autrement dit, elle est l'essence de l'objet : le stéréotype est donc de nature essentialiste. En conséquence, la nature de l'objet a valeur explicative : c'est parce qu'ils sont des hommes que les hommes font mal la cuisine (voir exemple plus bas) (Lescano 2013).

3.2.2 Mode causal et oppositif du stéréotype

Quant au stéréotype, il fonctionne sur le mode causal et oppositif inspiré de la théorie des blocs sémantiques de Marion Carel et Oswald Ducrot selon laquelle tout type d'argumentation est fondé sur deux types d'enchaînement : l'enchaînement normatif construit à l'aide des connecteurs de type « donc » et l'enchaînement transgressif construit à l'aide des connecteurs de type « pourtant » (Ducrot 2016, p. 53-56). Sur ce modèle, Alfredo Lescano (2013) a fondé la théorie des blocs conceptuels selon laquelle le stéréotype fonctionne sur le schéma de causalité (« donc ») et d'opposition (« pourtant »). Prenant l'exemple du stéréotype « Les

hommes font mal la cuisine », il montre que cette affirmation autorise deux types de proposition. Le premier, en « donc » : « Pierre cuisine mal ? Que veux-tu ? C'est un homme ! », qui peut être paraphrasé « Pierre est un homme, **donc** il cuisine mal ». Le deuxième, en « pourtant » : « Elle a de la chance Pauline ! Elle a épousé un homme qui sait cuisiner ! », qui peut être paraphrasé « c'est un homme, **pourtant** il cuisine bien ». Quelle que soit la proposition, causale ou oppositive, qui sont les modes de l'argumentation selon la théorie des blocs sémantiques, l'affirmation « Les hommes font mal la cuisine » reste valide. On a donc affaire à un stéréotype, car il s'avère impossible de sortir de ce schéma affirmatif.

Selon ce principe, Alfredo Lescano (2013) considère le stéréotype comme un bloc conceptuel au sens où objet et attribut sont imbriqués et forme un même élément : dans le cas de la représentation sociale, la propriété et l'objet sont séparés, car la représentation sociale est ce qu'on dit à **propos** d'un objet ; au contraire, dans le cas du stéréotype, il y a identification entre objet et attribut, car le stéréotype dit **ce qu'est** un objet.

3.2.3 Exemple d'analyse d'un stéréotype selon la théorie des blocs conceptuels dans un extrait du roman *Eastern*

Comme exemple d'application de la théorie des blocs conceptuels, nous prendrons l'exemple d'un extrait du roman *Eastern* d'Andrea Salajova (2015, p. 82-83). Une analyse de contenu (*infra*) de ce passage nous a permis d'identifier le stéréotype sur lequel le narrateur s'appuie pour décrire la personnalité du grand-père de Martin et que nous formulons par l'affirmation suivante : « Les hommes de la Slovaquie de l'Est sont alcooliques ». Comme dans l'exemple précédent, à partir de cette affirmation, nous pouvons formuler deux types de proposition, en « donc » et en « pourtant ». Exemple de proposition en « donc » : « Les fils du grand-père commençaient à se saouler avec les copains dès qu'ils avaient atteint quinze-seize ans » (Salajova, 2015, p. 82), que l'on peut reformuler « les fils du grand-père sont **donc** de vrais Slovaques de l'Est ». Exemple de proposition en « pourtant » : le grand-père « n'allait jamais se saouler, comme faisaient les hommes du village » (Salajova, 2015, p. 82), que l'on peut reformuler « Le grand-père est un Slovaque de l'Est, **pourtant** il ne boit pas ». Ce stéréotype dépasse largement l'extrait analysé.

Citons, par exemple, le cas du personnage principal du roman, Martin, qui s'enivre avec son père et ses oncles (2015, p. 195-206) pour (re)devenir un vrai Slovaque de l'Est.

3.3 Les stéréotypes en littérature

L'exemple précédent illustre la fonction centrale remplie par le thème de l'alcoolisme dans le roman *Eastern*, thème qui constitue un des axes centraux du roman autour duquel sont construits les éléments principaux de l'œuvre, tels que la typologie des personnages (entre ceux qui boivent et ceux qui ne boivent pas), la dialectique de l'*ici* et de l'*ailleurs* ou la vision fataliste portée sur l'Est de la Slovaquie. Mais le thème de l'alcoolisme dépasse très largement le roman d'Andrea Salajova : des pages les plus sombres du naturalisme zolien aux saoulographies à répétition de Charles Bukowski, les scènes de bistro d'*Eastern* ne font qu'activer, chez le lecteur, un stéréotype littéraire bien connu.

3.3.1 Que sont les stéréotypes en littérature ?

Jean-Louis Dufays (1994a, p. 77-89) fait intervenir les stéréotypes à trois niveaux dans le texte littéraire : dans les phénomènes langagiers, à travers les expressions, les proverbes ou des tournures, que certains qualifieraient de surfaites, on parle alors de stéréotypes langagiers ou clichés ; dans les éléments fictionnels – actions, scénarios, schémas d'organisation discursive – ce sont les stéréotypes littéraires ou poncifs ; dans les représentations socioculturelles, à travers la charge culturelle partagée des mots et des situations, on a alors affaire aux stéréotypes idéologiques ou lieux communs. Le stéréotype littéraire désigne l'ensemble de ces trois niveaux.

3.3.2 Faut-il bannir les stéréotypes de la littérature ?

En littérature comme ailleurs, les stéréotypes ont pourtant généralement mauvaise presse. En réalité, ce n'était pas toujours le cas dans le passé et cela ne l'est plus vraiment aujourd'hui. Au XIXe siècle, lorsque la rhétorique, qui considérait le stéréotype comme le garant d'une certaine tradition, est abandonnée au profit de la stylistique, qui valorise, au contraire, en littérature la recherche de l'originalité,

clichés et stéréotypes doivent être évacués et, comme nous le montrerons, sont moqués par la plume de Gustave Flaubert ou de Rémy de Gourmont. Retournement de perspective dans les années 1960 où la critique littéraire, convertie au structuralisme, abandonne tout jugement de valeur sur le stéréotype qui est étudié pour lui-même. Même regain d'intérêt pour le stéréotype dans la création littéraire où il devient même un style et acquiert une fonction ludique, ainsi qu'en sciences sociales dans la recherche en imagologie à travers les textes littéraires (Amossy-Herschberg, 2016, p. 53-58).

3.3.3 Stéréotype et littératie

Mais c'est surtout avec le développement de la littératie⁹ que toute son importance est reconnue au stéréotype littéraire, en particulier pour la pédagogie de la lecture. On se rend compte que le stéréotype constitue un véritable soutien à la lecture, car lire c'est activer des discours préexistants, scénarios et schèmes, c'est-à-dire des stéréotypes (Amossy-Herschberg, 2016, p. 74). Mais à condition de savoir les déchiffrer, car « Apprendre à lire c'est d'abord apprendre à maîtriser des stéréotypes » (Dufays, 1994b, p. 8). Tout dépend donc du lecteur, car c'est à lui que revient de reconstruire le stéréotype en fonction de son attitude et de ses modes de lecture. Jean-Louis Dufays (1994a, p. 77-89) distingue deux modes de lecture. Le premier mode, *la lecture participative*, fait participer et adhérer le lecteur à la fiction : les stéréotypes remplissent alors une fonction référentielle pour appuyer la mise en scène (personnages, scénario, décor, etc.). C'est le mode de lecture d'Emma dans le célèbre passage relatant la culture romanesque de Madame Bovary : « Avec Walter Scott, plus tard, elle s'éprit de choses historiques, rêva bahuts, salle des gardes et ménestrels. Elle aurait voulu vivre dans quelque vieux manoir, comme ces châtelaines au long corsage, qui, sous le trèfle des ogives, passaient leurs jours, le coude sur la pierre et le menton dans la main, à regarder venir, du fond de la campagne, un cavalier à plume blanche qui galope sur un cheval noir. » (Flaubert, 1857, p. 25). Le second mode de lecture est celui que Gérard Génette nomme *la*

---

⁹ Le terme *littératie* désigne la capacité du lecteur à accéder, comprendre et utiliser l'information écrite. Le sens de *littératie* est plus large que *lettrisme* qui, dans son acception éducative, désigne uniquement la capacité à lire et à écrire.

lecture poétique où l'intérêt du lecteur se porte sur les dimensions esthétique ou idéologique du texte. Il s'agit d'une lecture rationalisante qui met le lecteur à distance. Les référents sont alors réduits à l'état de structures et/ou de stéréotypes. Dans le même extrait de *Madame Bovary*, c'est le mode de lecture adopté par le narrateur qui, en écho à celui d'Emma, porte un regard ironique sur les romans à l'eau de rose : « Ce n'étaient qu'amours, amants, amantes, dames persécutées s'évanouissant dans les pavillons solitaires, postillons qu'on tue à tous les relais, chevaux qu'on crève à toutes les pages, forêts sombres, troubles du cœur, serments, sanglots, larmes et baisers, nacelles au clair de lune, rossignols dans les bosquets, *messieurs* braves comme des lions, doux comme des agneaux, vertueux comme on ne l'est pas, toujours bien mis et qui pleurent comme des urnes. Pendant six mois, à quinze ans, Emma se graissa donc les mains à cette poussière des vieux cabinets de lecture » (Flaubert, 1857/1999, p. 100). Dans la pratique, tout lecteur, même le plus averti, mélange ces deux types de lecture.

4. Travail sur les représentations sociales et les stéréotypes dans le roman *Eastern* par la méthode d'analyse de contenu

L'importance des stéréotypes dans le texte littéraire, illustrée par les exemples précédents, prouve tout l'intérêt méthodologique des sciences sociales pour comprendre la portée socioculturelle du texte littéraire. Aussi proposons-nous à présent d'appliquer une de ces méthodes, l'analyse de contenu, à l'étude de représentations sociales dans le roman *Eastern*.

4.1 Définition de la méthode d'analyse de contenu

Avant d'analyser des extraits de l'œuvre d'Andrea Salajova, nous définirons, dans ses grands traits, les caractéristiques de l'analyse de contenu. Selon sa principale théoricienne, Laurence Bardin, l'analyse de contenu représente « un ensemble d'instruments méthodologiques (...) s'appliquant à des discours (contenus et contenants) extrêmement diversifiés » (Bardin, 1977, p. 13). C'est ce qu'elle montre plus loin dans son livre en donnant trois exemples d'analyse de contenu : la première porte sur une enquête d'opinion à questions ouvertes courtes réalisée sur un grand nombre de personnes (*ibid.* p. 62-71), la deuxième sur les pages d'un

magazine grand-public (*ibid.* p. 72-62) et la troisième sur des entretiens menés sur un nombre réduit de personnes avec réponses longues et développées (*ibid.* p. 93-125). Elle définit ensuite l'analyse de contenu comme un outil d'interprétation : « Le facteur commun de ces techniques multiples et multipliées (...) est une herméneutique contrôlée, fondée sur la déduction : l'inférence » (*ibid.* p. 13), où l'inférence est comprise comme un processus de déduction à partir de ce qu'on connaît déjà et permet de mettre au jour les dimensions implicites du discours. C'est, en effet, sur ce dernier aspect que porte en définitive l'analyse de contenu qui « absout et cautionne chez le chercheur cette attirance vers le caché, le latent, le non-apparent, le potentiel d'inédit (du non dit), détenu par tout message » (*ibid.* p. 13).

4.2 Aperçu de la méthode d'analyse de contenu appliquée au roman *Eastern*

4.2.1 Présentation du corpus

Le corpus sur lequel porte l'analyse de contenu, que nous donnons en exemple pour en expliciter les procédés méthodologiques et exposer les résultats auxquels il est possible de parvenir en appliquant cette méthode à un texte littéraire, comprend le corpus de référence, c'est-à-dire l'ensemble du roman *Eastern* d'où sont tirés les extraits, et le corpus d'étude, c'est-à-dire les extraits sur lesquels porte l'analyse.

4.2.1.1 Le corpus de référence : le roman *Eastern*

Qu'il soit purement fictionnel, autofictionnel ou autobiographique, ou qu'il tienne des trois genres à la fois, tout roman peut être considéré comme un discours qui crée ou recrée des lieux, des personnages, des scripts (scénarios stéréotypés) à partir de leurs représentations plus ou moins conventionnelles. L'analyse de contenu que nous proposons permettra de mettre au jour une part du substrat inconscient et idéologique de ces représentations.

La thématique centrale du roman *Eastern* est la recherche d'identité à travers le personnage principal Martin, danseur à Paris, qui revient, pour quelques jours, dans son pays et sa région natale après vingt ans d'absence. À travers la dialectique de l'ici et de l'ailleurs, le roman active de multiples représentations de la Slovaquie, et en particulier de l'Est du pays. La fiction s'inscrit aussi dans des types de récit bien connus, que Jean-Louis Dufays nomme stéréotypes littéraires (*supra*). Nous

pouvons identifier en particulier deux types de récits. D'abord, le récit du retour au pays natal dont *l'Odyssée* d'Homère représente l'archétype. Par ce procédé fictionnel, le roman *Eastern* peut jouer sur la dialectique souvenir / situation présente impliquant retours en arrière et comparaisons. Ensuite, le récit du voyage en pays étranger, dont le procédé fictionnel bien connu est celui des *Lettres persanes* de Montesquieu, permet de jeter un regard extérieur, étranger, sur la Slovaquie, comme celui d'Usbek et Rica sur la France du début du XVIIIe siècle.

Enfin, le titre du roman lui-même, riche en évocations, est source de représentations. Nous en identifions deux types. *Eastern* fait d'abord un parallèle à *Western* qui évoque, chez le lecteur, les idées d'éloignement, de monde sauvage, de limite de la civilisation, et, plus généralement, exprime tous les fantasmes de l'inconnu. Le titre est aussi une manière générique de désigner l'Est, au sens géopolitique, c'est-à-dire les pays de l'Est et, derrière cette expression, le post-communisme et les images de ruine et de délabrement qui les accompagnent.

Cette réflexion initiale sur la thématique du roman nous permet de proposer une problématique générale sur laquelle baser notre analyse : *Eastern* comme représentation d'un pays de l'Est vu de l'Ouest.

4.2.1.2 Le corpus d'étude : extraits sélectionnés

Lorsque Martin revient dans son pays natal, il découvre ou redécouvre d'abord la ville slovaque : Bratislava, puis le quartier de son enfance à la périphérie de Michalovce. Confronté à ce qu'il voit autour de lui – les immeubles, les rues – son regard de visiteur étranger et, en même temps, d'autochtone de retour au pays, actualise un certain nombre de représentations. Deux extraits du début du roman (p. 8-9 et 24-25) évoquent ainsi de manière particulièrement riche « Les représentations du bâti dans *Eastern* », thème que nous proposons d'étudier à présent par une analyse de contenu.

4.2.2 Les représentations du bâti dans *Eastern* : analyse de contenu

L'analyse de contenu comprend quatre étapes que nous suivrons dans l'analyse des représentations du bâti dans *Eastern* (Salajova, 2015, p. 8-9 et 24-25) :

la lecture flottante et la formulation d'hypothèses, le codage, la catégorisation et l'analyse.

4.2.2.1 Lecture flottante et formulation d'hypothèses

4.2.2.1.1 Avant la lecture flottante : identification des documents analysés

Dans les deux extraits analysés, Martin redécouvre un quartier périphérique de Michalovce (Salajova, 2015, p. 8-9), sa ville natale, et Bratislava (*ibid.* p. 24-25), la ville où il a fait ses études. Un regard étranger, parisien, semble jeté sur le bâti et le mobilier urbain slovaques. Dans ces deux extraits, différentes voix s'entremêlent : celle du narrateur, celle de Martin, celle de Gabriela, mais toutes semblent porter un même regard sur la ville slovaque. Les deux types de discours prédominants dans les deux extraits, descriptif et explicatif, sont également particulièrement propices à l'actualisation de représentations sociales.

4.2.2.1.2 Lecture flottante

Par analogie à « l'attention flottante » du psychanalyste qui écoute le patient sans se concentrer sur des points particuliers de son récit de façon à se l'approprier dans son ensemble, la première étape de l'analyse de contenu consiste en une lecture intuitive du texte pour faire émerger des hypothèses sur son sens latent. La lecture flottante des deux extraits (Salajova, 2015, p. 8-9 et 24-25) nous a permis de dégager une hypothèse générale – « Les deux extraits portent un regard très noir sur le paysage urbain slovaque. » – et quatre hypothèses secondaires : « Le paysage urbain slovaque est dans un état de désolation », « La ville slovaque est laissée à l'abandon », « Le paysage urbain slovaque est le résultat du socialisme » et « Les rénovations opérées sont superficielles ».

4.2.2.2 Codage

Les hypothèses énoncées plus haut ont été tirées d'une lecture linéaire des deux extraits sélectionnés. Le codage, puis la catégorisation, permettent de briser la linéarité du texte de façon à mettre en évidence des phénomènes qui ne sont pas directement percevables au cours de la lecture flottante. Le codage consiste à découper le texte en unités d'enregistrement. Chaque unité d'enregistrement est

une unité minimale du texte établie sur certains critères définis au début de l'analyse. Dans notre cas, le critère est sémantique : chaque unité d'enregistrement correspond à un énoncé, défini comme unité minimale de sens, et représente une affirmation sur le thème général « Les représentations du bâti dans *Eastern* ». Les unités d'enregistrement sont notées en gras et accompagnées de codes entre parenthèses (voir annexe 1).

4.2.2.3 Catégorisation

Le codage ne suffit pas pour permettre une autre lecture du texte, car il n'aboutit qu'à un ensemble d'énoncés hétérogènes. Pour rendre cet ensemble lisible, nous procédons à un regroupement thématique des unités d'enregistrement par catégories : « Les catégories sont des rubriques ou classes qui rassemblent un groupe d'éléments (unités d'enregistrement dans le cas de l'analyse de contenu) sous un titre générique, rassemblement effectué en raison des caractères communs de ces éléments. » (Bardin, 1977, p. 150). Notre catégorisation aboutit à huit catégories (voir annexe 2).

4.2.2.4 Analyse

Le codage et la catégorisation ont produit un nouveau matériau à partir duquel l'analyse consiste à dégager « Les représentations du bâti dans *Eastern* ». Il s'agit de tirer des enseignements de la catégorisation des unités d'enregistrement sur le sens latent du discours. L'analyse a pour objectif d'identifier les inférences, c'est-à-dire les énoncés implicites du discours, et permet, soit de confirmer, soit d'infirmer les hypothèses émises pendant la lecture flottante et surtout de dépasser ces premières impressions.

4.2.2.4.1 Confirmation des hypothèses

L'ensemble des catégories expriment des attitudes négatives et semblent ainsi confirmer l'hypothèse générale (« Les deux extraits portent un regard très noir sur le paysage urbain slovaque »). Les huit catégories définies reprennent partiellement les hypothèses émises : « Un état de désolation » (Le paysage urbain slovaque est dans un état de désolation), « Un lieu laissé à l'abandon » (La ville slovaque est

laissée à l'abandon), « Un héritage du passé » (Le paysage urbain slovaque est le résultat du socialisme), « Un état de ruine masqué » (Les rénovations opérées sont superficielles).

4.2.2.4.2 Le sens profond des représentations identifiées

En croisant et comparant les catégories, nous aboutissons à la constatation suivante : les représentations du bâti dans *Eastern* semblent fondées sur deux caractéristiques. Elles semblent d'abord construites sur la dialectique *poids du passé / état de désolation actuel* produisant une représentation fataliste du bâti dont la situation serait irréversible, car il serait impossible de la détacher de ce passé. Ensuite, la représentation de la ville, qui ressort des deux extraits, est celle d'une ville déshumanisée où l'homme semble avoir disparu pour laisser place au vide angoissant. Le factice, apparu après novembre 1989, ne ferait que cacher ce vide, le rendant ainsi encore plus prégnant.

4.2.2.4.3 Identifications de stéréotypes

Cette analyse catégorielle qui met le texte à plat rend également plus apparents certains stéréotypes et poncifs. Il s'agit, d'abord, à travers la catégorie « Un état de ruine masqué », du stéréotype du village Potemkine, selon la légende du trompe l'œil devant cacher la pauvreté des villages du regard de la tsarine Catherine II de Russie en visite en Crimée. Les deux extraits sélectionnés réactivent également le stéréotype littéraire du cataclysme ou du scénario de fin du monde à travers la représentation de la ville slovaque comme lieu abandonné, dépeuplé et envahi par la nature sauvage qui reprend ses droits. Ce stéréotype abonde dans des textes aussi divers que *La Belle au bois dormant*, *Les derniers jours de Pompei* d'Edward G. Bulwer-Lytton ou *Ravage* de René Barjavel.

4.2.2.4.4 Analyse quantitative

Si l'analyse de contenu est de type qualitatif, au sens où elle s'intéresse à la nature des phénomènes observés sans tenir compte de la quantité, il est cependant possible de la compléter par une analyse quantitative prenant en compte les

catégories les plus représentées en fonction du nombre d'unités d'enregistrement qui s'y rapportent.

Le recours à l'analyse quantitative est cependant à prendre avec précaution, de manière générale, dans la mesure où les phénomènes les plus importants d'un discours n'apparaissent pas forcément le plus souvent ou sont même omis, mais aussi dans le cas d'un corpus aussi réduit que le nôtre. Malgré ces réserves, mettre en avant dans notre analyse les catégories les plus représentées permet d'apporter deux précisions aux résultats de l'analyse qualitative. L'analyse quantitative tend d'abord à accentuer l'idée d'état de ruine du bâti slovaque (surreprésentation des catégories « Un état de désolation » et « Un état de ruine masqué »). Par inférence, à travers les représentations du bâti, nous pouvons faire l'hypothèse d'une représentation de la Slovaquie et des pays de l'Est dans leur ensemble comme pays en ruine. La seconde caractéristique accentuée dans les extraits analysés est le passé socialiste (catégorie « Un héritage du passé »). Ce thème est évoqué systématiquement, c'est la représentation la plus générale des pays de l'Est. Par extension, nous pouvons avancer l'idée de représentation du bâti en Slovaquie comme métaphore de la ruine du communisme.

Conclusion

En rappelant l'importance des stéréotypes dans le texte littéraire et en recourant à l'analyse de contenu pour étudier une œuvre, nous avons montré comment la mise au service des études littéraires de certaines techniques et démarches issues des sciences sociales permettait de mettre en avant la dimension intertextuelle du texte littéraire. Les différents exemples que nous avons donnés et surtout l'analyse de contenu que nous avons menée sur des extraits d'*Eastern* montrent bien comment le texte littéraire, comme tout autre type de discours, s'inscrit, à travers les représentations sociales et les stéréotypes qu'il actualise, dans une multiplicité de discours. Cette intertextualité du texte littéraire émane de l'imbrication de l'individuel et du social qui caractérise tout discours : le narrateur et les personnages du roman *Eastern* s'expriment en tant que sujets individuels et, en même temps, en tant que sujets sociaux. Cette étude interroge aussi sur la place de la littérature dans l'enseignement du FLE. Comme nous l'avons rappelé dans

l'introduction, la tendance actuelle est à l'exploitation du texte littéraire en FLE pour l'intérêt socioculturel qu'il présente. Sans vouloir remettre en cause cette orientation, il nous semble cependant également utile de mettre l'accent sur la formation du lecteur, et notamment du lecteur alloglotte. À ce titre, emprunter aux sciences sociales certains de ses outils pour les mettre au service du texte littéraire pourrait contribuer, à travers la pluralité des discours en jeu, à mieux faire prendre conscience au lecteur peu averti de toute l'ambiguïté du texte littéraire.

Annexes

Annexe 1 : codage

« Les représentations du bâti dans *Eastern* »

Extrait 1 p. 8-9

Maintenant, imaginez **une cité de barres d'immeubles en béton de six à dix étages** (E1,1¹⁰), **construits dans les années 1970** (E1,2), **comme pratiquement dans toutes les villes d'Europe qui ont vécu le « socialisme réel »** (E1,3) – c'est ce qu'apprenaient très tôt tous les écoliers de ces pays, sans doute pour distinguer cette expérience vécue du vrai socialisme de celle du socialement rêvé en Europe occidentale. **Les immeubles de ces cités-dortoirs avaient été inspirés par ceux bâtis en France** (E1,4) – cela aussi ils l'apprenaient à l'école.

Trente ans plus tard, **le béton de mauvaise qualité s'était fissuré** (E1,5) **et terrifiait les passants qui avaient l'idée de regarder vers le ciel** (E1,6) (ils n'étaient pas très nombreux). **Sa couleur grise naturelle était devenue gris sale** (E1,7). **Les arbres, qui avaient beaucoup grandi en trente ans** (E1,8), et qui **montaient fréquemment jusqu'au quatrième étage** (E1,9) **cachaient bien la misère de ces habitations** (E1,10) (E1,11) – tant qu'ils gardaient leur feuillage.

C'était l'automne et les branches n'avaient justement plus de feuilles. Il était minuit presque, **personne dehors** (E1,12), **seules quelques fenêtres allumées** (E1,13). **La lumière jaune des lampes tordues et délabrées de l'éclairage public** (E1,14) (E1,15) **illuminait les trottoirs vides** (E1,16) **en piteux état** (E1,17) – les

¹⁰ Les codes entre parenthèses (lettre et chiffres) servent à identifier les unités d'enregistrement retenues pour l'analyse (*supra* 4.2.2.2). Le premier chiffre désigne le numéro de l'extrait, le second correspond au numéro de l'unité d'enregistrement dans l'extrait.

racines des arbres remontant à la surface les avaient abîmés (E1,18), ainsi que le gel et la neige des nombreux hivers (E1,19). Je suis d'accord, rien que de le lire, **c'est trop gris et triste tout ça (E1,20)**, il vaut mieux écourter cette description. Mais les gens qui habitaient ces tours, et qui y avaient passé leur vie, n'auraient pas compris qu'on les prenne en pitié. Ils auraient pris cela pour du mépris (ils manquaient de confiance en eux depuis trop longtemps). Ils se seraient mis en colère contre vos bons sentiments. **Il y avait ceux qui rénovaient leurs appartements, mettaient du parquet flottant au lieu du traditionnel linoléum-moquette, changeaient les vitres, repeignaient leurs balcons (E1,21).** Ces initiatives privées tranchaient avec **l'état lamentable des parties communes (E1,22), les paliers et les ascenseurs demeuraient sales et dévastés (E1,23).** Mais **cela aussi était l'héritage du socialisme (E1,24)**, quand des autorités désignées s'occupaient de tout. Et lorsque l'idée de la propriété privée fut revenue en force, tout ce qui était « commun » n'avait plus la cote.

Extrait 2 p. 24-25

Martin croyait que des façades sur quelques immeubles, un certain nombre de nouvelles voitures très chères et des centres commerciaux flambant neufs suffisaient pour changer un pays (E2,1). Enfin, c'était Gabriela qui croyait que Martin croyait ça. Il n'avait jamais complètement tourné le dos à ce pays, il le contemplait de loin sur Internet tous les jours. Mais à ce moment, il fut désorienté. **Une panique le prit même à la gorge (E2,2).** Bratislava n'avait été sa ville que sur une courte durée. Il y avait passé six ou sept années d'études. Une deuxième vie, après Michalovce, sa ville natale, avait eu lieu ici. Il y avait compris de nouvelles choses sur lui-même et sur les autres. Oui, jadis, il avait été attaché à cette ville, bien avant Paris, mais maintenant il ne la reconnaissait plus, comme s'il avait perdu les codes pour la lire. Quand il en était parti, **elle était vieille, vétuste et délabrée dans le centre (E2,3), et sale et grise dans ses cités-dortoirs (E2,4).** **Elle était à présent parfaitement rénovée au centre, et pourtant... (E2,5)** **La reconstruction trop brutale et trop voyante avait caché les marques de l'histoire (E2,6).** **Tout y était trop propre et coloré (E2,7).** **Comme un parc d'attractions (E2,8).** Ils croisèrent d'ailleurs un petit train rempli de touristes.

Domage que Martin n'ait pas voulu rester plus longtemps à Bratislava. Il aurait facilement trouvé **ce passé qui lui manquait dans les bâtiments refaits** (E2,9), chez les gens qu'il aurait rencontrés. Mais il ne voulait pas revoir les gens qu'il avait connus ici autrefois. Il ne voulait pas se retrouver confronté à ses amis d'avant Paris. Il avait oublié cette période transitoire de sa vie.

Annexe 2 : catégorisation

« Les représentations du bâti dans <i>Eastern</i> »
<p>Un état de désolation</p> <p>le béton de mauvaise qualité s'était fissuré (E1,5)</p> <p>la misère de ces habitations (E1,11)</p> <p>en piteux état (E1,17)</p> <p>les racines des arbres (...) les avaient abîmés (E1,18)</p> <p>des lampes tordues et délabrées de l'éclairage public (E1,14)</p> <p>l'état lamentable des parties communes (E1,22)</p> <p>les paliers et les ascenseurs demeuraient sales et dévastés (E1,23)</p> <p>elle était vieille, vétuste et délabrée dans le centre (E2,3)</p>
<p>Un état de ruine masqué</p> <p>Les arbres (...) cachai bien la misère de ces habitations (E1,10)</p> <p>Il y avait ceux qui rénovaient leurs appartements, mettaient du parquet flottant au lieu du traditionnel linoléum-moquette, changeaient les vitres, repeignaient leurs balcons (E1,21)</p> <p>Martin croyait que des façades sur quelques immeubles, un certain nombre de nouvelles voitures très chères et des centres commerciaux flamboyants suffisaient pour changer un pays (E2,1)</p> <p>Tout y était trop propre et coloré (E2,7)</p> <p>Comme un parc d'attractions (E2,8)</p> <p>Elle était à présent parfaitement rénovée au centre, et pourtant... (E2,5)</p> <p>La reconstruction trop brutale et trop voyante avait caché les marques de l'histoire (E2,6).</p> <p>ce passé qui lui manquait dans les bâtiments refaits (E2,9)</p>
<p>Un héritage du passé</p> <p>construits dans les années 1970 (E1,2)</p> <p>comme pratiquement dans toutes les villes d'Europe qui ont vécu le « socialisme réel » (E1,3)</p>

<p>Les immeubles de ces cités-dortoirs avaient été inspirés par ceux bâtis en France (E1,4) cela aussi était l'héritage du socialisme (E,24) Les arbres, qui avaient beaucoup grandi en trente ans (E1,8)</p>
<p>Des couleurs ternes Sa couleur grise naturelle était devenue gris sale (E1,7) La lumière jaune des lampes (...) de l'éclairage public (E1,15) sale et grise dans ses cités-dortoirs (E2,4) c'est trop gris et triste tout ça (E1,20)</p>
<p>Un endroit laissé à l'abandon personne dehors (E1,12) seules quelques fenêtres allumées (E1,13) les trottoirs vides (E1,16)</p>
<p>La nature sauvage reprend ses droits Les arbres (...) montaient fréquemment jusqu'au quatrième étage (E1,9) les racines des arbres remontant à la surface (E1,) ainsi que le gel et la neige des nombreux hivers (E1,19)</p>
<p>Une atmosphère angoissante terrifiait les passants qui avaient l'idée de regarder vers le ciel (E1,6) Une panique le prit même à la gorge (E2,2)</p>
<p>Simplicité et uniformité de l'architecture une cité de barres d'immeubles en béton de six à dix étages (E1,1)</p>

Références bibliographiques

- ABRIC, J.-C. : *Coopération, compétition et représentations sociales*. Cousset (Fribourg) : DelVal, 1987, 229 p.
- ABRIC, J.-C. : *Pratiques sociales et représentations*. Paris : PUF, 1994, 312 p.
- AMOSSY, R. – HERSCHBERG PIERROT, A. : *Stéréotypes et clichés*. Paris : Armand Colin, 2016, 127 p.
- BARDIN, L. : *L'analyse de contenu*. Paris : PUF, 1977, 291 p.
- DOISE, W. : *Attitudes et représentations sociales*. In : JODELET, D. 1991. Les représentations sociales. Paris : PUF, p. 240-259
- DUCROT, O. : *Présentation de la théorie de blocs sémantiques*. In : Verbum XXXVIII, 1-2, 2016, p. 53-65

- DUFAYS, J.-L. : *Stéréotypie et lecture. L'inéluctable va-et-vient*. In : GOULET, A. 1994a. Le stéréotype. Crise et transformations. Caen : Presses universitaires de Caen, p. 77-89
- DUFAYS J.-L. : *Stéréotype et lecture. Essai sur la réception littéraire*. Liège : Mardaga, 1994b, 368 p.
- DUFAYS, J.-L. : *Stéréotypes, apprentissage, interculturalité : fondements théoriques et pistes didactiques*. In : COLLÈS, L. – DUFAYS, J.-L. – THYRION, F. 2019. Quelle didactique de l'interculturel dans les nouveaux contextes du FLE/S. Bruxelles : EME, p. 57-84
- DURKHEIM, É. : *Les règles de la méthode sociologique*. Paris : Folio, 2009, 240 p.
- FLAUBERT, G. : *Madame Bovary*. Paris : Garnier Flammarion, 1857 (1999), 512 p.
- FLAUBERT, G. : *Dictionnaire des idées reçues*. Paris : Éditions du Boucher, 1913 (2002), 89 p.
- JODELET, D. : *Folies et représentations sociales*. Paris : PUF, 1989, 398 p.
- LESCANO, A. : *Stéréotypes, représentations sociales et blocs conceptuels*. In : SEMEN, revue de sémio-linguistique, 35, 2013
<https://journals.openedition.org/semen/9835#tocto1n3>
- MOSCOVICI, S. : *La psychanalyse, son image et son public*. Paris : PUF, 1961, 512 p.
- MOSCOVICI, S. : *Des représentations collectives aux représentations sociales : éléments pour une histoire*. In : JODELET, D. 1991. Les représentations sociales. Paris : PUF, p. 79-104
- SALAJOVA, A. : *Eastern*. Paris : Gallimard, 1975, 227 p.

Resumé

Sociálna reprezentácia a stereotyp vo vyučovaní literatúry vo francúzskom jazyku ako cudzom jazyku na príklade románu *Eastern* Andrey Salajovej

V posledných rokoch zaznamenávame stúpajúci záujem o literatúru vo vyučovaní francúzskeho jazyka ako cudzieho jazyka. Prístup k literárnemu textu už nie je literárny ako v tradičnom vyučovaní jazyka a literatúry, ale skôr sociokultúrny. Literárny text predstavuje teda zdroj na poznávanie a pochopenie cudzej kultúry rovnako ako dokumenty, ktoré vychádzajú v médiách. Táto skutočnosť poukazuje na to, že pri vyučovaní literatúry vo francúzskom jazyku ako cudzom jazyku už nie je možné postupovať klasickým spôsobom, a to využívaním literárneho komentára. Je potrebné pristúpiť ku konceptom a metódam sociálnych vied. V tomto článku poukážeme na to, ako uplatniť tieto sociologické a etnologické nástroje v literárnom texte na základne analýzy sociálnych reprezentácií úryvkov románu *Eastern* Andrey Salajovej s použitím metódy obsahovej analýzy.

Summary

Social Representation and Stereotype in Teaching Literature in French as a Foreign Language on the Example of the Novel *Eastern* by Andrea Salajova

In recent years, we have seen a growing interest in literature in the teaching of French as a foreign language. The approach to literary text is no longer literary compared to the traditional teaching of language and literature, but rather socio-cultural. Thus, a literary text is a source for learning about and understanding a

foreign culture, as the documents published in the media are. This fact indicates that when teaching literature in French as a foreign language, it is no longer possible to proceed in the classical way, using literary commentary. It is necessary to approach the concepts and methods of social sciences. In this article, we will point out how to apply these sociological and ethnological tools in the literary text by relying on the analysis of social representations of excerpts from the novel *Eastern* by Andrey Salajová by using the method of content analysis.

ФРАЗЕОЛОГИЯ ПЕРМСКИХ ПАМЯТНИКОВ ДЕЛОВОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

Сироткина Татьяна Александровна

Сургутский государственный педагогический университет, Сургут
sirotkina71@mail.ru

Ключевые слова: фразеология, памятники деловой письменности.
Key words: phraseology, monuments of business writing.

Введение

Историческая фразеология русского языка – актуально развивающаяся во второй половине XX – начале XXI века область лингвистических исследований. Еще в 1977 году Б.А. Ларин писал: «Несомненно, что происхождение, пути и закономерности образования фразеологических словосочетаний могут быть выяснены только при историческом построении фразеологии, при разработке всех богатств средневековой и древнейшей идиоматики, устойчивых словосочетаний как русского, так и других языков» [Ларин 1977: 136-137]. Однако в лингвистической науке до сих пор, по наблюдениям исследователей, «сведения об исторических процессах, сопровождающих формирование фразеологической системы языка, не представлены в достаточной мере» [Любимова 2009: 135].

Что необходимо сделать для того, чтобы описание русской фразеологии в историческом аспекте было достаточно полным? На этот вопрос можно найти ответ в работах Л.Я. Костючук, которая справедливо отмечает, что «проблема выделения устойчивых словосочетаний из текстов прошлого тесно связана с выяснением причин фразеологизации устойчивых сочетаний. Нужно, прежде всего, определить тот материал, который может явиться объектом исследования» [Костючук 1964: 41].

Материалом нашего исследования стали пермские памятники деловой письменности XVI – начала XVIII века, лексика которых отражена в «Словаре пермских памятников деловой письменности XVI – начала XVIII века Е.Н. Поляковой [Словарь]. Как отмечает в своих работах составитель данного словаря, «около 20% словаря памятников составляла деловая лексика и

терминология (названия видов документов, должностей, учреждений, процессов делопроизводства), а также словосочетания, в которые входили и слова, обычные в делопроизводстве» [Полякова 2007: 27].

В настоящей статье рассмотрим те устойчивые сочетания, которые имеют в названном словаре помету «Дел.», то есть принадлежат сфере делопроизводства того времени.

Тематическая группа «Наименования человека»

По наблюдениям исследователей, «в памятниках деловой письменности... широко представлены... наименования должностных лиц: воевода, голова, городничий, подъячий, сотский, староста, целовальник и другие» [Шамшин 2019: 245].

Помимо однословных названий человека, в деловой письменности часто используются для этой цели устойчивые сочетания слов. К фразеологизмам, служащим наименованиями людей, относятся:

- названия людей определенного места жительства и социального слоя (*задворные люди* - безземельные крестьяне, живущие на чужом дворе, занятые в хозяйстве землевладельцев; *жилецкие люди* - жители; *ясачные люди* - нерусские жители вотчин, обложенных *ясаком* - налогом, уплачиваемым пушшиной): «С крестьянских и бобыльских дворов и с задворных людей с 25 дворов по человеку [Словарь 2: 75]; «Пермския земли посадские и уездные крестьяне и всякие жилецкие люди челом бьют» [Словарь 2: 65]; «Великих государей десятую пошлину собирать с русских и с ясачных людей» [Словарь 6: 141].

- названия людей, совершающих противоправные действия (*воровские люди* - люди, совершившие преступление; *тюремный седелец (сиделец)* - заключенный в тюрьму, *безвестная голова* - сбежавший, исчезнувший человек): «Пришед они воровские люди разбоем без него Федора» [Словарь 1: 103]; «В тюрьме тюремных седелцов Лимешского стану Марчко Тонков... того стану Ивашко Дубянин в татином деле [Словарь 6: 36]; «Жена моя Ульяна ушла от меня... тесть мой Григорей и теца моя Агриппина Осипова дочь

спрашивали на мне ее жены моей Ульяны в своей дочери безвесной головы» [Словарь 1: 24];

- названия людей, реализующих требования закона, решения суда (*заплечный мастер* - палач, лицо, осуществляющее телесные наказания): «Жалоба государь нам Сиротам полку воеводы Тимофея Тарасовича Одинцова на заплечного мастера на Василья Иванова сына» [Словарь 2: 92];

- названия людей, ведающих делопроизводством (*думный дьяк* - лицо, ведавшее делопроизводством боярской думы, *валовый писец* - составитель межевых документов): «Поступная... земель думного дьяка Якова Кирилова на имя брата их Александра» [Словарь 2: 52]; «И сверх того по воеводским прихотям для многих податей и тягостей оставить и впредь до валовых писцов тех денег не собирать» [Словарь 1: 62];

- названия людей, состоящих на службе (*дети боярские* - низший разряд служилых людей): «Писали к нам из Казани... дворяне и дети боярские и сотники стрелецкие» [Словарь 2: 26].

Тематическая группа «Названия документов»

Неотъемлемой составной частью деловой лексики являются названия документов. Часто данный вид лексических единиц состоит из двух частей – собственно названия и прилагательного-конкретизатора. Основными названиями, функционирующими в исследуемых текстах, являются следующие:

- выпись (*размежевальная выпись* - документ о размежевании угодий, выпись из писцовых книг): «Истец Тренка слался на розмежевальную выпись писца Михайла Кайсарова» [Словарь 5: 19];

- грамота (*бессудная грамота* - документ с решением по делу принятому без судебного разбирательства, *владеная грамота* - документ на право владения землею, имуществом, *зазывная грамота* - письменный вызов в суд): «А опричь тех... сроков на иные сроки их не судити и на руки не давати а кто по них возмет зазывную их бессудную или правую грамоту... и те грамоты не в грамоты [Словарь 1: 34]; «А с тех де межевых сводных книг вы игумену с братьею... владеной правой грамоты не дано [Словарь 1: 88]; «Кто из них

возмет зазывную их безсудную или правую грамоту... и те им грамоты не в грамоты» [Словарь 2: 78];

- договор (*мирный договор* – договор о перемирии): «А на мирном договоре отдали мне два топора» [Словарь 2: 30];

- запись (*договорная запись* – документ, фиксирующий договор о чем-либо, *испольная запись* – документ об оплате ссуды работой исполу): «Владеть сенными покосами... по деловым записям и по договорной памяти» [Словарь 2: 31]; «В ыску ево Иванове по исполной записи во взятых ссудных денгах в 39 рублех» [Словарь 2: 137];

- кабала (*живая кабала* – документ о закабалении): «Последних твоих государевых яшашных тотар теснят и... выживают и живые кабалы пишут и поклепам и всячески убытчат» [Словарь 2: 64];

- крепость (*испольная крепость* – документ об оплате ссуды работой исполу): «Исполную крепость Еремка Ляшихин приказной избы подъячему Ивану Кузнецову на себя дал» [Словарь 2: 137];

- память (*долговая память* – документ о выдаче денег в долг, *доправная память* – документ, предписывающий взыскание платы за что-либо или недоимок, *доезжая память* – документ с записью результатов поездки с целью досмотра, обыска, ареста): «По долговым памятем что роздано всяких чинов людем 36 рублев 9 алтын... доправить» [Словарь 2: 35]; «Воевода Дмитрий Гладышев велел на женке иск доправить и с убытки и отдать исцу. Дана доправная память Якушку Попову» [Словарь 2: 39]; «А которые целовалники приставом учинились непослушны и в Чердынъ не пришли и на них приставы подали доезжие памяти» [Словарь 2: 32];

- роспись (*раздельная роспись* – документ, в котором перечисляется подлинное имущество, угодья, *сметная роспись* – документ, в котором фиксируется количество взятых, принятых денег): «Челобитье... о разделе опшего сенного покосу и тому раздельная роспись» [Словарь 5: 18]; «Взять книги или сметная роспись збору из Ивана Коровина» [Словарь 5: 120];

- список (*расписной список* – документ, в котором перечисляется городское имущество, постройки и документы, принимаемые новым воеводой у

старого): «Чердыня города росписной список что принято у прежняго воеводы» [Словарь 5: 29];

- челобитная, челобитье (*изветная челобитная* – документ, содержащий донос на кого-либо, сообщение о незаконных действиях, *исковое челобитье* – документ с обращением в суд по имущественным и иным вопросам): «Подана на неведомых воров изветная челобитная» [Словарь 2: 121]; «Ответчик Максимко выслушав у исца своего исковой челобитной отвечал» [Словарь 2: 135].

Хорошо представлены в текстах памятников письменности названия пошлин, выраженные в том числе и устойчивыми сочетаниями слов. Основой данных фразеологизмов становятся лексемы:

- деньги (*зажилые деньги* – плата за службу, за работу по найму, *рядные деньги* – установленная по договору плата, *ездовые деньги* – плата за поездку по административным делам): «Великий государь пожаловал бы его стряпчего велел о сыску и об отдаче тех беглых крестьян ис Кунгурского уезда в монастырские вотчины по-прежнему и о зажилых денгах... указ учинить» [Словарь 2: 77]; «Ис тех рядных денег дал я Михайла ему Ивану задатку рубль денег» [Словарь 5: 59]; «Из приказной избы подъячих и стрелцов и приставов посылать и тем в подводах и в ездových денгах никаких убытков чинить отнюдь не велено» [Словарь 2: 55];

- казна (*кунная казна, соболиная казна* – меха, сданные в государственную казну): «За тою великого государя куною казною кунгурским бережатым татаром... три подводы»; «Послал... с государевою соболиною казною сына боярского и служилых людей и целовалника да ямщика» [Словарь 2: 144];

- пеня (*пеня государева* – штраф в государеву казну): «А кто... сбежит и на нас на порутчиках на мне на десятском и на товарищах моих... пеня государева а в пене что государь укажет» [Словарь 4: 17];

- пошлина (*десятая пошлина* – десятипроцентный сбор, уплачиваемый на таможне за вывоз товара, *рублевая пошлина* – пошлина, исчисляемая в рублях пропорционально цене товара): «Сбирая на Чюсовской заставе их государеву десятую пошлину» [Словарь 2: 26]; «И мыты которыя были в таможнях на

вере збираны и в откупы отданы... велели приложити в торговую рублевую пошлину и збирати в таможнях» [Словарь 5: 52].

Тематическая группа «Действия, процессы»

Достаточно объемной по составу является и тематическая группа устойчивых сочетаний, в которых представлены какие-либо действия, процессы. В нее входят фразеологизмы со следующей семантикой:

- названия действий, связанные с различными промыслами (*класть лес* – рубить лес на дрова, *рукодельный промысел* – ремесло, изготовление чего-либо ручным способом): «Где лес всякой кладут медную руду и ставят суды... по смете всего 70 десятин» [Словарь 2: 154]; «По торговым и рукодельным промыслам» [Словарь 5: 55];

- названия действий, выполняемых ремесленниками (*ружейное дело* – изготовление ручного огнестрельного оружия; *ямчужное дело* – изготовление селитры): «Высланы мы сироты из Перми из Чердыни к тебе великому гсдю к Москве для ружейново и замочново дела не дельвали» [Словарь 5: 54]; «С промыслов и с пашен дани и за ямския и примѣтныя деньги и за городовое и за засечное и за ямчужное дело 139 рублей 3 деньги» [Словарь 6: 139];

- названия действий, связанных с торговлей и получением прибыли (*дать торг* – устроить торги, аукцион при продаже или отдаче чего-либо на оброк; *рост давать* – начислять прибыль, *запустить доимку* – оставить в виде долга (о налоге): «И той мельнице велено дать торг да кто больше даст тому тое мельницу и отдать на оброк» [Словарь 6: 25]; «А по сроце рост давать на те денги на пять шестой» [Словарь 5: 50]; «Уездные крестьяне по тому окладу сполна тех денег ни в котором году не выплачивали и запустили доимку многую» [Словарь 2: 95];

- названия действий, связанных с распределением имущества (*ряжено было* – договорено; *владеть в род* – владеть прямым потомкам, *не пособлять ни копейки* – не помогать деньгами): «Менил я Григорей с кунгурцом деревни Куриловы с Родионом Лукояновым а променил ему Родиону двор свой на лошадь кобылу гнедую а на мене ряжено было жить мне в том дворе до

Ведениева дни сего же году» [Словарь 5: 60]; «Владеть же ему Александру и жене и детям в род вечно [Словарь 5: 43]; «Останкинскую крепость у Зворыгина выкупил я Иван а брат Сила не пособлял ни копейки» [Словарь 2: 166];

- названия действий, связанных с жалобами на кого-либо (*жалобу творити* - жаловаться, *бить челом* – жаловаться на кого-либо или просить о чем-либо у лица вышестоящего): «Мы вышли с Печеры-реки и Сидор стал жалобу творити на Онцыфора что пая не дал» [Словарь 6: 14]; «Иску с него Софрона не отыскивать и никоими делы не спрашивать и тех гсдрю не бить челом» [Словарь 1: 36];

- названия действий, связанных с решением дел в суде (*искать судом* – обращаться в суд по имущественным и другим вопросам, *иматься за шерть* – соглашаться решить дело присягой в соответствии со своей религией): «Искал судом и сирота ваш Лучка на нем Сенке за протравный свой хлеб и за реку пяти рублей тридцати дву алтын» [Словарь 2: 135]; «Истец и ответчик имались за веру» [Словарь 1994: 131];

- названия действий, связанных с наказанием кого-либо (*бить батоги* – наказывать битьём палками): «Приговорили... Матвея Мизинова Емельяна Галахтионова за их явное плутовство вместо кнута бить батоги» [Словарь 1: 21];

- названия действий, связанных с клятвами, присягами (*дать (давать) на душу* – присягнуть, поклясться (присягать, клясться): «Истец и ответчик имались за веру ответчик дал исцу на душу» [Словарь 2: 51];

- названия противоправных действий (*бывать на татьбе* – воровать, красть, *жить безъявочно* – не объявлять в административное учреждение о своем прибытии): «На татьбе бывали и татиною рухлядью и иным каким воровством промышляли» [Словарь 6: 13]; «Пришед де в Кунгурский уезд в городе на явке не бывал живёт де безъявочно» [Словарь 1994: 68].

Исследователи, занимавшиеся изучением терминологии уголовного права, выделяют номинации различных видов преступлений: имущественные, преступления против личности и т.д. История

функционирования фразеологических единиц, входящих в каждую их названных групп, требует особого описания. Так, например, по наблюдениям М.В. Овчинниковой, «имущественным преступлениям уделялось большое внимание еще со времен «Русской правды», где выделялись такие преступления, как кража, поджог, разбой. В Псковской судной грамоте, Судебниках имущественные преступления подробно разрабатываются: представлена квалифицированная татьба (коневая татьба, простая татьба), в то же время разбой и грабеж в этот период еще не разделяются» [Овчинникова 2008: 14].

Некоторые из приведенных выше словосочетаний отличаются особой функциональностью в языке письменных памятников. Например, формула «бить челом», являясь одним из архаичных элементов делового языка, использовалась в таком жанре делового письма, как челобитная, и была связана с конкретной его особенностью – «самоуничижение челобитчика, употребление в уменьшительной форме его имени, восхваление адресата и упоминание его полного титула, наконец, обозначение челобитчика холопом или рабом и употребление соответствующей формулы (бьет челом холоп твой)» [Ефимов 1967: 65].

Тематическая группа «Характеристика объекта»

Следующей тематической группой фразеологизмов являются устойчивые сочетания, семантика которых связана с характеристикой определенного объекта, в частности:

- особенностями его выделения, обособления (*сохой разъехан* – разделен межой, границей в результате взрыхления, вспашки сохой; *не в разделе* – не поделены): «У них межа с Нечайкой сохой разъехана от Тулвы-реки до кустов в горе поперек» [Словарь 5: 24]; «Два жеребья в тех сенных покосах в наволочках его ж Ивановы да брата нашего Григория Булычева и те наволочки с ними не в розделе» [Словарь 5: 17];

- положительной или отрицательной оценкой (*первой статьи* – лучший, самого высокого уровня, *по воровскому вымыслу* – по преступному замыслу): «Три давки первая статьи чердынских посадских людей» [Словарь 4: 17];

«Марфа... неведомо по какому воровскому вымыслу украла у меня из под трех гусих пять яиц» [Словарь 1: 103];

- содержащейся в нем информацией (*конские книги* – книги, в которых зафиксированы лошади и их владельцы): «Андриянкова мена с ним Максимом на Кунгуре в таможи в конских книгах в прошлом же в 202 году записана» [Словарь 2: 164].

Особенности деривации

Часто базой возникновения устойчивых сочетаний разных тематических групп является одна и та же лексема, как, например, в случае с прилагательным «тяглый» (*тяглый крестьянин* – государственный крестьянин, несущий *тягло* – денежную повинность, *тяглые люди* – лица, несущие *тягло*, *тяглые книги* – книги, в которых записаны *тяглые люди* и их *тягла*): «В допросе он Анисимко сказал родом де он Устюжского уезду Щелской волости гсдрь *тяглой* крестьянин жил в деревне Даниловке»; «Князь Федор Бельской то жалованное бывое место погост Ныроб приписал и в перечень приложил к Чердыни к *тяглым* людям»; «И те отводныя и отказныя книги... и *тяглые* книги за своею рукою прислал» [Словарь 6: 37].

Интересной особенностью деривации устойчивых сочетаний является использование однокоренных лексем, в результате чего получаются тавтологичные образования (*тягло тянуть* – платить государственные платежи, *работу работать* – выполнять какую-либо работу): «Тот Пыскорский преображенский монастырь написан особ в Орловском уезде... к Орловскому посаду *тягла* не *тянуть* и *податей* с монастыря с *подвод* в Сибирь не *давать*» [Словарь 6: 37]; «Тяжёлой работы за малолетством *работать* не могу» [Словарь 5: 8].

Что касается состава устойчивых сочетаний, то чаще всего они являются двусловными, реже – трех- и четырехсловными (*где ся кабала застанет* – где будет предъявлен иск по кабале; *никоим воровством не воровать* – не совершать никаких преступлений: «Где ся кабала заимщика застанет под которым судом ни буди тут по ней суд» [Словарь 2: 100]; «И впредь ему Сидору

за нашу порукою никаким воровством не воровать и с ворами не знатца» [Словарь 1: 102].

Базой для образования сочетаний чаще всего являются существительные и глаголы, реже – другие части речи, например, деепричастия (*не издержав ни часу* – не задержав, отправив сразу): «За тою великого государя денежною казною з человеком бережатым кунгурским стрелцом Ларке Суятину с товарищи три подводы с санми и с проводники везде не издержав ни часу» [Словарь 2: 124].

Вывод

Таким образом, анализ устойчивых сочетаний, функционирующих в пермских памятниках деловой письменности XVI – начала XVIII века, показал, что основными семантическими группами фразеологизмов исследуемой эпохи являются наименования лиц, названия документов, а также обозначения действий и процессов. По составу они чаще всего являются двусловными, реже – трех- или четырехсловными. Можно отметить такие особенности деривации данных оборотов, как появление тавтологичных образований, а также сочетаний разных тематических групп, базой для образования которых послужила одна и та же лексема. Исследование деловой фразеологии в историческом аспекте поможет выявить ключевые аспекты жизнедеятельности социума в указанный период, сделать выводы об особенностях делопроизводства указанной эпохи, а также описать определенный фрагмент языковой картины мира жителей того времени.

Литература

- ЕФИМОВ, А.И.: *История русского литературного языка*. Москва, 1967, 294 с.
 КОСТЮЧУК, Л.Я.: *Устойчивые сочетания в древнерусском деловом языке (по грамотам XI – XIV вв.)*. Ленинград, 1964, 110 с.
 ЛАРИН, Б.А.: *История русского языка и общее языкознание*. Москва, 1977. 224 с.
 ЛЮБИМОВА, Л.М.: *Социальные модели устойчивых формул деловых памятников как объект исторической фразеологии*. In: *Вестник Читинского государственного университета*, 2009, № 4, с. 134 – 140.

- ОВЧИННИКОВА, М.В.: *Терминология уголовного права XVII века (на материале памятников деловой письменности Забайкалья)*: Автореф. ... канд. филол. наук. Улан-Удэ, 2008, 25 с.
- ПОЛЯКОВА, Е.Н.: *Русская речь Пермского края в историческом аспекте*. In: Живая речь Пермского края в синхронии и диахронии (материалы и исследования). Пермь, 2007, вып. 1, с. 4–42.
- Словарь пермских памятников деловой письменности XVI – начала XVIII века / сост. Е.Н. Полякова*. Пермь, 1993 – 2001. Вып. 1 – 6. ISBN 5-8241-0272-4.
- ШАМШИН, И.В.: *Наименования должностных лиц в памятниках деловой письменности конца XVII – первой четверти XVIII века*. In: Русский язык в славянской межкультурной коммуникации. Москва, 2019, с. 245 – 253.

Resumé

Thus, the analysis of stable combinations functioning in the Permian monuments of business writing of the 16th - early 18th centuries showed that the main semantic groups of phraseological units of the studied era are names of persons, names of documents, as well as designations of actions and processes. In terms of composition, they are most often two-word, less often - three- or four-word. It is possible to note such features of the derivation of these turns as the appearance of tautological formations, as well as combinations of different thematic groups, the basis for the formation of which was the same lexeme. The study of business phraseology in the historical aspect helps to identify the key aspects of the life of society in the specified period, draw conclusions about the features of the office work of this era, and also describe a certain fragment of the linguistic picture of the world of the inhabitants of that time.

ОБРАЗ МЕДВЕДЯ В ПОЭЗИИ Ю. ШЕСТАЛОВА**Гаврилов Виктор Викторович**Сургутский государственный педагогический университет, Сургут
victorg12@mail.ru**Ключевые слова: медведь, концепт, персонализация, миф, языковая картина мира.****Key words: bear, concept, personalization, myth, language picture of the world.**

Языковая картина мира поэта формируется под воздействием окружающего мира. Процесс этот, по нашему глубокому убеждению, является двусторонним. Мы согласны с мнением А.Н. Семенова, который считает, что при изучении творческого наследия того или иного автора «необходимо обратиться, прежде всего, к тому, каким автор видит окружающий мир, как его воспроизводит, трансформируя его во «вторую реальность», как он создаёт свой «образ мира», свою модель его. Это выяснение вопросов о том, какова картина отдельно взятого произведения или творчества писателя в целом, или доминирующая/второстепенная в пределах одной культурноисторической эпохи» [7, с.104-105].

Нельзя не согласиться также с мнением Д.В. Ларковича, который пишет: «Художественный образ конкретного географического пространства может быть актуализирован как на уровне персональной творческой системы, так и складываться из совокупных усилий целого ряда творческих индивидуальностей, приобретая тем самым характер сверттекста» [Ларкович, с. 42].

Если говорить о мировоззрении ханты и манси, то следует отметить, что в своем большинстве они являются православными христианами (были крещены в процессе освоения северных территорий), однако в своей культуре до настоящего времени сохраняют языческие обряды и верования: «Так, согласно мифологическим источникам, космос народов Югры состоит из трёх миров: Верхнего – места пребывания верховных богов, Среднего – мира людей и духов и Нижнего – мира мёртвых и злых духов [Галян, с. 29-30].

Образ жизни, несмотря на влияние цивилизации, северные народы сохраняют традиционный, стремятся жить на стойбищах, в чумах, а не в благоустроенных квартирах. В этой связи заметное место в жизни северных народов занимает лес (тайга). И это понятно: «Таёжная природная зона, занимающая большую часть территории округа, предопределила его флористический состав, насчитывающий более 800 видов высших растений. В основном в югорских лесах произрастают сосна, ель, кедр, пихта, лиственница, берёза, осина, ольха. В лесных массивах, поймах рек и на болотах в изобилии встречаются дикоросы: грибы, травы, ягоды, сбором и заготовкой которых традиционно занимается местное население. В северных районах округа расположено много лишайниковых боров, которые создают благоприятные условия для оленеводства» [Галян, с. 25-26].

Мир тайги, если соблюдать его законы, является дружелюбным по отношению к человеку. Он входит в жизнь северного народа. Особенно заметно это в летний период: лес у самого порога. Он стоит не в оппозиции, одаривает жителей своими богатствами. Рожи «распевают песни», старые сосны шумят вместе с детворой [Шесталов, т.1, с. 73]. И далее: «Вот тайга под жарким солнцем / Начинает зеленеть» [Шесталов, т.1, с. 103].

Самым опасным и самым крупным животным в тайге является медведь.

В этой связи можно утверждать, что в сознании жителей Югры сформировался определенный образ медведя, который во многом является художественным. Не последнюю роль в формировании этого образа сыграла поэзия Ю. Шесталова, который был представителем народа манси.

Цель статьи – рассмотреть образ медведя в поэзии Ю. Шесталова.

Проведенный нами сравнительный анализ произведений Ю. Шесталова и русского фольклора показал, что указанный образ этот имеет различия в контексте двух культур. В народной традиции русских медведь представлен как силач, но добряк, несколько наивный и доверчивый (см. сказки «Маша и медведь», «Три медведя», «Колобок», «Теремок» и др.). Нет ни одной сказки, где есть злой медведь, который кого-то намеренно бы обидел или съел. Более того, медведь является неофициальным символом России, сильной, дружелюбной страны, но способной за себя постоять в случае опасности.

Возникает вопрос: «Почему именно данный, а не правдивый образ закрепился в русском фольклоре?». Ответ мы находим в мифах славян. Для них медведь – тотемное животное, предок, от которого произошли люди и целые племена. Это «основатель традиции, предок, родоначальник. Тотем, дух-охранитель, дух-целитель..., звериный двойник человека» [Мифы народов мира, с. 128]. «Значение М. определяется прежде всего его подобием человеку, толкуемым мифопоэтическим сознанием как указание на общее их происхождение или происхождение друг от друга» [Мифы народов мира, с. 128]. Во многих культурах, в том числе и славянской, долгое время сохранялся ритуал медвежьей охоты. В частности, в Сибири существовал обряд «расстегивания» и снятия шубы с медведя, то есть происходило превращение его в человека [Мифы народов мира, с. 128]. Из чего следует вывод: в животном эпосе, сказках, загадках, поверьях, заговорах, песнях, быличках создавался положительный образ медведя как предка, как существа близкого, родственного человеку.

В мифологии обских угров медведь – непослушный сын жителей неба, который нарушил запрет, убежал из дома, увидел землю и захотел там жить. «Когда его отец, уступая просьбе, в люльке спустил его на землю, запретил медведю беспокоить верных людей и их собственность и приказал убить нечестивых нарушителей [Цит. по: Хорват, с. 14]».

В культуре северных народов медведь – хозяин леса, следит за порядком. Наказывает нарушителей. Вероятно, так сложилось потому, что образ медведя «... в русской и финно-угорской мифологии близко связан с образом лесного духа – он выступает либо формой его проявления, либо как самостоятельное сакральное существо, имеющее некоторые функции лесного духа» [Хорват, с.15]. Как видим, в мифологии и, следовательно, в языковой картине мира северных народов медведь приобрел черты сакральные, это больше, чем зверь, больше, чем тотемное животное.

Мы писали ранее, что «...в сознании жителей Югры сформировался определенный образ родного края, который во многом является художественным. Этот образ имеет четкие черты, особую концептосферу, находит свое отражение в произведениях югорских авторов, но в то же время

формируется, определяется ими» [Гаврилов, с. 108]. «Медведь», без сомнения, является одним из ключевых концептов языковой картины мира хантов и манси.

Образ медведя в поэзии Ю. Шесталова имеет положительную окраску, однако отличается от образа животного в русском фольклоре. В произведении «Песня, упавшая с неба» [Шесталов, т. 1, с. 125], по сути, автор пересказывает, отчасти переосмысляя, обогащая миф о происхождении медведя. Сын Нуми-Торума, Медведь, лесной дух, живет на небе, просит родителя отпустить его на землю, к «веселым людям». Оказываясь на земле, он нарушает запрет (разоряет капище), устраивает берлогу и засыпает. Медведя убивают, проводят обряд «снятия шубы».

Душа медведя очнулась в доме людей (голова). Там продолжается праздник: «Воспевают его, проклинаят его, умоляют и бьют» [Шесталов, т.1, с. 128]. Так медведь оказался на земле и стал объектом охоты и поклонения.

Итак, прежде всего медведь для северных народов – объект охоты:

Я клянусь головой,
 Что на праздничный стол
 Водружу голову того,
 Кто меня там дразнит впереди!
 Я устрою семидневный
 «Медвежий праздник» [Шесталов, т. 1, с.101].

В тексте «Охотники убивают медведя» люди совершают ритуал, перекладывая с себя на ружья вину за убийство животного (т. е. сакрального существа): «Не мы убили тебя. Тебя убило ружье. Ружье сделал русский» [Шесталов, т. 1, с. 120]. А затем пляшут перед медвежьей головой, «будто молятся» [Шесталов, т. 1, с. 120].

Вообще, по нашим наблюдениям, ключевой фигурой в культурной традиции северных народов и в поэзии Ю. Шесталова является даже не сам медведь, а его голова, которая должна быть водружена в центр стола после охоты. Вокруг головы совершаются определенные ритуальные действия,

имеющие часто разнонаправленный характер. Ю. Шесталов в стихотворении «Медвежье игрище» довольно подробно описывает ритуал – голову медведя развлекают, хвалят, называют духом леса, далее у поэта:

Птичьей пляской провожают
 Как налима – осуждают,
 Словно женщину – пугают
 Будто пса – его ругают
 Всяким штукам обучают,
 Слово ласки говорят
 Щиплют, бьют, бранят, корят... [Шесталов, т. 1, с.101].

В свое время среди хантов и манси был распространен обычай гадания на медвежьей голове, подчеркивающий сакральный характер восприятия данного животного. Исследователь А.А. Рудь подробно описывает этот обряд в одной из своих работ: «Гадающий формулирует условия, при которых ответ на поставленный вопрос будет либо положительным, либо отрицательным. Затем он задаёт интересующий его вопрос и пробует снова приподнять предмет. В случае положительного или отрицательного ответа (в зависимости от формулировки вопроса) предмет становится тяжёлым, неподъёмным – «залипает» к точке опоры либо наоборот становится лёгким, что и является ответом на поставленный вопрос» [Рудь, с. 195].

В произведении «Голова медведя» [Шесталов, т. 1, с. 108] эта тема находит свое продолжение. Лирический герой в пляске ругает, хулит голову медведя, воспринимая ее как живую, способную на эмоции. Предлагает нам автор и образец «правильного хуления медведя» [Шесталов, т. 1, с. 109] и даже «думу медвежьей головы» [Шесталов, т. 1, с. 109-110]. Голова недоумеает, за что ее то бранят, то хвалят, пытается понять сущность человека, но она пока ускользает:

«Живешь ты, то – грубя,
 То – ластясь, то – перечая...

Я не пойму тебя,
Отродье человечье!» [Шесталов, т. 1, с. 111].

Во «Второй думе медвежьей головы» представлена более ясная картина восприятия человека медведем (и, вероятно, самим автором). Человек противоречив, часто слаб, он нуждается в помощи и поддержке, однако часто не жалеет слабых, уничтожает их:

Плачут, упадают ниц,
Превозносят важных лиц,
перед силой гнут главу,
Топчут робкую траву [Шесталов, т. 1, с. 114].

В «Третьей думе медвежьей головы» [Шесталов, т. 1, с. 115-119] медведь выступает как критик, оценивает охотников, осуждает людские пороки. Автор считает, что медведь имеет на это право.

Из «Четвертой думы медвежьей головы» мы узнаем, что медведь, несмотря на ритуальные уловки охотников, знает, кто его убил («Но в чьих руках ружье?» [Шесталов, т. 1, с. 120]), хвалит русских людей, называет их помощниками «маленькому народу» и призывает охотников стать лучше, чище, добрее, то есть стать более нравственными, чем они сейчас:

Мне виден в облаках просвет.
Э, люди, лучше будьте.
Кривую песню давних лет
Скорее позабудьте!
Ищите новые слова [Шесталов, т. 1, с. 123].

Что же это за «кривая песня давних лет»? Автор (через медвежью голову) требует от своего народа перейти на новую ступень духовного развития, отказаться от лицемерия, осуждения других, лжи, зла, болтовни. То есть старые обряды, кривые, ложные, устарели. Не нужно печалиться, «коль он (русский) умом берет» [Шесталов, т. 1, с. 122], «построит «корабль на крыльях

колдовских» [Шесталов, т. 1, с. 122], полетит на Луну. Русская культурная традиция, образование, стремление познавать мир разумом, осваивать его с помощью технических средств должны стать ориентиром для охотников.

В пятой думе медвежьей головы делается акцент на таком людском пороке, как пьянство. Фраза «Съеден с водкой мой язык» [Шесталов, т. 1, с. 129] является, по нашему мнению, знаковой. Человек в состоянии опьянения не может слышать критику и наставления сакрального животного, следовательно, будет и дальше нарушать закон тайги.

Как видим, в стихах поэта происходит персонализация образа медведя, что в общих чертах соответствует мифологии и языковой картине мира народов ханты и манси. Однако в случае с поэзией Ю. Шесталова данная персонализация является более глубокой, структурированной, со сложной уровневой системой.

Автор понимает, что человек не всемогущ, его силы не безграничны. Он в лесу гость. Настоящий хозяин тайги не человек, а медведь: «Царь тайги сидит – Медведь черно-бурый!» [Шесталов, т. 1, с. 106]. В данном стихотворении медведь называется братом, что для нас немаловажно в контексте сказанного выше. Человек тоже должен подняться до нравственных высот.

Устами медведя, сакрального животного, говорит сам поэт, который считает поэтическое творчество также сакральным (автор никогда не забывает о своем высоком предназначении), себя часто называет шаманом:

Я певец глухариных урманов,

Я – шаман зацветающей тундры [Шесталов, т. 1, с. 200].

Такой прием дает автору возможность заставить читателя прислушаться к призыву, позволяет воздействовать на читателя опосредованно, уйдя от банальных наставлений, поднявшись над проблемой. Так достигается большая объективность в суждениях поэта, снимается высокопарность, нравоучительный пафос.

При этом медведь (и прежде всего его голова), оказываясь среди людей, получает возможность наблюдать за обществом, оценивать его, делать выводы. Выводы эти неутешительны.

Медведь видит невежество, лесть, многословие, зависть, пьянство («Супротив меня сидят, / Брагу пьют, мясо едят» [Шесталов, т. 1, с. 128]), преклонение перед сильными и неуважение слабых. Медведь констатирует, что представления северных народов устарели. Пора подниматься на новый нравственный и знаниевый уровень, не отставать от прогресса.

Однако автор не призывает отказываться от традиций, но рекомендует соотносить традиционные представления о мире со всем новым, что появляется вокруг. Главной же заботой медведя (и автора) является вопрос о сохранении окружающей среды, которую нельзя осваивать бездумно, варварски:

Слышь, живи, благоденствуй,

Но не ломай живую веточку – там Жилище Букашки [Шесталов, т. 1, с. 297].

И далее:

Строй города, дороги строй,

Как человек большой!

Будь рыболовом – с головой,

Охотником – с душой! [Шесталов, т. 2, с. 225];

На кедре сидя,

Сук не подрубай! [Шесталов, т. 2, с. 227];

Того, что Землю берегли мы плохо,

Нам не дети простят и на Луне [Шесталов, т. 2, с. 229].

Мы согласны с Д.В. Ларковичем, который так характеризует данную проблему: «Часто лес и его обитатели (деревья, травы, животные, птицы) выступают в произведениях югорских писателей в ореоле антропоморфных

мифологических реминисценций и являются индикатором системы ценностных ориентаций человека в мире. Для коренных народов Югры лес (тайга, бор, чаща) – это живая, естественная среда их обитания, их укрытие, их дом, поэтому потребительское отношение к лесу, его бездумное уничтожение, истребление неизбежно приводит не только к нарушению мировой гармонии, но и к нравственной катастрофе самого человека» [Ларкович, с. 47-48]. В данном случае медведя можно считать духом леса, который оберегает заповедное пространство от уничтожения и разграбления, а следовательно, от нравственной катастрофы самих обитателей леса.

Итак, в поэзии Ю. Шесталова образ медведя получает дальнейшее развитие, по сравнению с мифологическими представлениями народа манси, усложняется. Медведь (в силу своего особого происхождения) – или его голова – выступают в произведениях автора в трех основных ролях:

- 1) критик (медведь обладает правом на независимую оценку);
- 2) судья (медведь выносит приговор северному народу:

Твоя омрачена душа,
О маленький народ... [Шесталов, т. 1, с. 123]);

- 3) советчик (даются советы о том, как наладить жизнь, как жить в гармонии с миром). Таким образом, сохраняя сакральность образа медведя, автор развивает его, усложняет, делает более ясным.

Литература

- Гаврилов, В.В. Реализация концепта «река» в «югорском тексте» (на материале поэзии Ю. Шесталова) // Филологический вестник Сургутского государственного педагогического университета, 2021, № 1, с. 106-112.
- Галян, С. В. *Литературное краеведение: филологический анализ регионального (югорского) текста*. Тюмень: Аксиома, 2017, 168 с.
- Ларкович, Д. В. «Югорский текст» как литературная реальность: к постановке проблемы // *Вестник угроведения*, т. 9, № 1, 2019, с. 40-51.

Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х т. Москва: Рос. энциклопедия, т. 2. К – Я, 719 с.

Рудь, А.А. Обряды гадания восточных хантов в начале XXI века // *Вестник Сургутского государственного педагогического университета*, 2013, No. 6 (27), с. 194 - 204.

Хорват, Ч. Фигуры лешего в мансийской и русской мифологии // *Именитые богатыри Обского края. Книга третья. Ханты-Мансийск: Югорский формат*, 2015, 204 с.

Шесталов Ю. *Собрание сочинений*. Т. 1. С-Пб. Ханты-Мансийск, 1997, 480 с.

Шесталов Ю. *Собрание сочинений*. Т. 2. С-Пб. Ханты-Мансийск, 1997, 528 с.

Résumé

The image of the bear in the poetry of Yu. Shestalov

In the article, the author examines the image of the bear in the poetry of Yu. Shestalov. The comparative analysis of the works of Yu. Shestalov and Russian folklore has shown that this image is far from identical. In the folk tradition of Russians, the bear is represented as a strong man, but a kind-hearted, somewhat naive and trusting. The image of the bear in the poetry of Yu. Shestalov is further developed, in comparison with the mythological representations of the Mansi people, it becomes more complicated. The bear appears in the author's works in three main roles: 1) the critic (the bear has the right to an independent assessment); the judge (the bear passes sentence to the northern people; the adviser (advice is given on how to adjust life, how to live in harmony with the world). Preserving the sacredness of the image of the bear, the author develops it, complicates it, makes it clearer. These conclusions are confirmed by examples from the text.

ОБРАЗ ВЕДЬМЫ В ТВОРЧЕСКОЙ РЕЦЕПЦИИ Н.В. ГОГОЛЯ И М.А. БУЛГАКОВА КАК РЕПЛИКА ТВОРЧЕСКОГО ДИАЛОГА ПИСАТЕЛЕЙ

Усанова Ирина Алексеевна – Бондаренко Илона Витальевна
 БУ ВО ХМАО-Югры «Сургутский государственный педагогический
 университет», г. Сургут
 Flos-costus@yandex.ru

**Kľúčové slová: tvorivý dialóg, M.M. Bachtin, M.A. Bulgakov, N.V. Gogol',
 Margarita, obraz čarodejnice**
**Key words: creative dialogue, M.M. Bakhtin, M.A. Bulgakov, N.V. Gogol,
 Margarita, image of a witch**

Творческий диалог рассматривается неоднозначно и трактуется различными литературоведческими школами по-разному. По М.М. Бахтину, диалогические отношения возникают между двумя различными высказываниями на одну тему даже в том случае, если они оторваны друг от друга во времени и пространстве и ничего не знают друг о друге. При наличии смысловой конвергенции (хотя бы частичной общности предмета речи) высказывания неизбежно вступают в диалогическую связь (1): «Два равновесных слова на одну и ту же тему, если они только сошлись, неизбежно должны взаимоориентироваться. Два воплощённых смысла не могут лежать рядом друг с другом, как две вещи, – они должны внутренне соприкоснуться, то есть вступить в смысловую связь» (2).

Сложно организованные и на первый взгляд монологические по своей форме научные и художественные произведения, по Бахтину, аналогичны репликам диалога, являются такими же единицами речевого общения и обладают тем же набором специфических признаков: внутренней завершёностью, органичной сменой субъектов – авторов произведения. Вместе с тем такой текст включён в процесс речевого общения данной сферы культуры: он связан с предшествующими и последующими художественными или научными текстами – теми, на которые он отвечает, и теми, которые отвечают на него. «Произведение, как и реплика диалога, установлено на ответ другого (других), на его активное ответное понимание, которое может принимать разные формы: воспитательное влияние на читателей, их

убеждение, критические отзывы, влияние на последователей и продолжателей и т. п.; оно определяет ответные позиции других в сложных условиях речевого общения, обмена мыслями данной сферы культуры» (3). В данном случае речевыми партнерами такого «высказывания» могут выступать публика, критики, учёные-специалисты, потомки, народ и т. д.

Таким образом, подлинная сущность культуры, по убеждению учёного, может быть познана лишь с позиции диалогического подхода: текст как элемент культуры может быть осмыслен лишь в связи с другим текстом, лишь при включении его в контекст. Диалог при этом является наиболее продуктивной формой бытования культуры, поскольку её развитие и самоидентификация возможны лишь как результат взаимодействия различных – родственных или чуждых – элементов.

Особый интерес у отечественных и современных исследователей вызывает изучение творческого диалога Н.В. Гоголя и М.А. Булгакова. Так, современный исследователь творчества двух мистиков Ю. Кондакова считает, что «у этих великих писателей сходны судьбы...» (4), что подтверждает множество совпадений из биографии и творческого пути М.А. Булгакова, сопутствующего своему «учителю».

Множество исследований посвящено поиску точек соприкосновения в творчестве писателей, где рассматривались и рассматриваются до сих пор топонимика и ономастика (5), комедийный мирообраз и драматургическая традиция (6) на страницах таких произведений, как повести «Заколдованное место», «Страшная месть», «Вий», «Петербургские повести», романы «Белая гвардия», «Мастер и Маргарита» и др.

Становились предметом научного интереса также семантика и поэтика демонических образов в произведениях русских классиков. Так, Т.Ю. Малкова исследует демонологическую линию романа «Мастер и Маргарита» и циклов «Вечера на хуторе близ Диканьки», «Миргород», «Петербургских повестей»: анализирует мотивы дьявольских денег как испытания людей, иррационального страха-тоски, продажи души дьяволу, безумия людей, соприкоснувшихся с демоническими силами, сопоставляет образы Вия и Абадонны, ростовщика из гоголевской повести «Портрет» и Воланда.

Исследователь приходит к выводу, что на страницах булгаковского романа обнаруживается «своеобразная полемика с гоголевской трактовкой зла и демонических сил», но при этом «влияние традиций Н.В. Гоголя на демонологическую линию романа «Мастер и Маргарита» очень сильно, что обуславливается интересом Булгакова к личности и творчеству Гоголя» (7).

П.А. Горохов и Е.Р. Южанинова выявляют общую мировоззренческую основу фантастических миров Гоголя и Булгакова – писателей переходных эпох, очевидцев разрушения привычных основ русского национального бытия и попытки его нового построения в отрыве от корней и традиций. Авторы статьи справедливо отмечают, что «демонология Гоголя – это не столько образы нечистой силы, сколько описание дьявола внутри самого человека. При этом бесовщина Гоголя остается религиозно-онтологической», а «Булгаков средствами художественного анализа изучает общество, из которого оказались изгнанными как Бог, так и дьявол» (8).

В рамках данной статьи будет проанализирован образ ведьмы в повестях цикла Н.В. Гоголя «Вечера на хуторе близ Диканьки» и романе М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита» в контексте творческого диалога художников.

В статье «О русской повести и повестях г. Гоголя» В.Г. Белинский пишет о том, что «отличительные черты характера произведений г. Гоголя суть простота вымысла, совершенная истина жизни, народность, оригинальность – всё это черты общие; потом комическое одушевление, всегда побеждаемое глубоким чувством грусти и уныния, – черта индивидуальная» (9). Критик отмечает народность и вымысел, присутствующие в творчестве Н.В. Гоголя, откуда и возникают истоки мистицизма, заимствованные автором повестей из украинского фольклора.

Генетически образы мистических персонажей Н.В. Гоголя берут свои корни в народной демонологии, где человек мог наделяться приметами нечеловека, сохраняя человеческую форму.

Рассмотрим героев повестей. В «Вечере накануне Ивана Купала» мы видим пару, наделённую мифологическими признаками и не противоречащую народным представлениям: Басаврюк – ведьма, которая в деревне была «представлена» знахаркой (10). По сюжету Басаврюк в «Медвежьем овраге»

увидел избушку на курьих ножках, ударил кулаком: «Большая чёрная собака выбежала навстречу и с визгом, оборотившись в кошку, кинулась в глаза им... Глядь, вместо кошки старуха с лицом, сморщившимся, как печёное яблоко, вся согнутая в дугу; нос с подбородком словно щипцы, которыми щелкают орехи» (11). Особое внимание Гоголь уделяет звуку. Сами звуки в момент поиска клада исходят от источников (кроны деревьев, трава), но являются, в свою очередь, предвестником встречи с нечистой силой. Демонологическим персонажам характерны inferнальный, страшный смех и иного рода сопровождающие своего носителя звуки. Так, голос и говор Басаврюка художник описывает как рычание и бряканье, а звукам, издаваемым ведьмой, даёт соответствующую характеристику: «... глухо прохрипела старуха» (12), «а позади его слышался хохот, более схожий с змеиным шипеньем» (13). И эта страшная ведьма толкает Петруся на преступление – пролить человеческую кровь в обмен на богатства, что он и сделал, погубив Ивася – невинное дитя. Неявными и скрытыми демоническими значениями художник наделяет своих персонажей с целью определить грань между реальным и ирреальным, при этом не делая никаких оговорок, подчёркивает то, что Петрусь обуреваем нечистой силой. Таким образом, параллельно через образ ведьмы Гоголь раскрывает мотивы плутовства и греха, которые являются определяющими для представителей нечистой силы в рамках исследуемых повестей.

В повести «Майская ночь, или утопленница» Левко указывает Ганне на берег, с которого кинулась панночка, что отец выставил из дома под влиянием жены-ведьмы. Ведьма эта – молодая жена сотника, «румяна и бела собою» (14). «Глядит: страшная чёрная кошка крадётся к ней; шерсть на ней горит, и железные когти стучат по полу... Схватила её и бряк по полу – лапа с железными когтями отскочила, и кошка с визгом пропала в тёмном углу» (15). То, что именно жена сотника перевоплотилась в кошку, подтверждает её выход из светлицы «с перевязанною рукой» (16). В данном фрагменте, как и в случае с ведьмой из повести «Вечер накануне Ивана Купала», злая мачеха имеет способность к оборотничеству. «Способность к быстрым превращениям и многообразию принимаемых обликов выделяют ведьму

среди других мифологических персонажей», - справедливо отмечает М.Н. Власова (17).

В повести «Пропавшая грамота» рассказывается о том, «как ведьмы играли с покойным дедом в дурня» (18). В данной повести Гоголь изображает «нечистое место» и акцентирует своё внимание на атмосфере, поэтому ведьмы, изображаемые в этой повести, являются не центральными персонажами, а необходимой деталью, атрибутом демонического пространства. Но художник не отказывается от малейшего описания внешности ведьм и их сюжетной роли. Подробный портрет их отсутствует; «смазливые рожи» (19) лишь напугали главного героя, «ахнул дед, разглядевши хорошенько: что за чудища! рожи на роже, как говорится, не видно. Ведьм такая гибель, как случается иногда на Рождество выпадает снегу: разряжены, размазаны, словно панночки на ярмарке» (20). Как и в повести «Вечер накануне Ивана Купала», Гоголь уделяет внимание акустической характеристике окружающей атмосферы: «провизжала одна из ведьм» (21), «залаяла ведьма в другой раз» (22), «со всех сторон заржали, залаяли, захрюкали морды» (23). Также Гоголь подкрепляет образ косвенным упоминанием кошек – друзей и служителей ведьм, о которых было сказано ранее, называя их «кошачьим отродьем». Несмотря на то, что ведьма здесь не является ключевым лицом, ей всё же присущи характерные черты, заимствованные писателем из фольклора, которые раскрываются в данном случае с помощью мотива плутовства: азартные игры считались игрой с нечистой силой или игрой, управляемой нечистой силой – дьяволом, чьими прислужницами являются ведьмы в тех же мифологических источниках.

На контрасте с предыдущими героинями автор изображает Солоху из повести «Ночь перед Рождеством», которая вызывает смешанные чувства, что обусловлено её промежуточным положением между мирами. Кумушки и дьяки называют ее ведьмой, и сначала читатель может подумать об образности этого именованья, о желании односельчан лишь обозначить таким образом свое пренебрежение и зависть. Но далее в тексте повести появляются и мистические черты героини, восходящие к тем же мифологическим источникам. В жизни она «добрая баба» (24), которая «умела

причаровать к себе самых степенных козаков» (25), но вместе с тем она любит летать на метле, является любовницей чёрта, собирает звёзды: «А ведьма между тем поднялась так высоко, что одним только чёрным пятнышком мелькала вверху. Но где ни показывалось пятнышко, там звёзды, одна за другою, пропадали на небе. Скоро ведьма набрала их полный рукав» (26). Но, несмотря на типичные атрибуты ведьмы (чёрный цвет, метла, связь с небесными светилами и связь с чёртом) как мистического персонажа, олицетворяющего зло, как в случае с чёртом, Н.В. Гоголь переосмысливает образ страшной ведьмы и создаёт образ юмористический, смеховой. Ю. Манн в «Поэтике Гоголя» характеризует такой авторский приём как «явное снижение, опрощение, дедемонизацию inferнальных представлений» (27).

В «Вечерах на хуторе близ Диканьки» Н.В. Гоголь рассмотрел три типа души (чистая душа – гибнущая душа – погибшая душа), где душа – это пространство, в котором происходит нескончаемая борьба добра со злом. Погружаясь в народный быт, автор повестей приходит к выводу, что демонические силы являются его неотъемлемой частью. По его мнению, так называемая бесовщина происходит там, где проживают бездуховные, грешные люди, где процветают ложь и разврат. Таким образом, персонажи в гоголевских повестях, вне зависимости от отношения к каким-либо мистическим категориям (чёрт, ведьма, колдун), не есть личности, а лишь куклы в руках бога и дьявола, которые стоят у них за спинами.

Именно в парадигме «персонаж – личность» стоит рассматривать героиню романа М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита», в частности, Маргариту.

М.А. Булгаков наделил женские образы романа различными чертами. Так, прототипом Аннушки, упомянутой Воландом в первой главе романа, является первая жена писателя. Её образ мистифицирован и несёт в себе смысл фатальности, предопределённости судьбы. Смысл образа Аннушки в том, что каждое событие является причиной последующих событий, кажущихся на первый взгляд несвязными, но позже обнаруживающих роковую последовательность.

Другой персонаж, связанный с типом ведьмы, является членом свиты Воланда. Образ женщины-вампира Геллы, рыжеволосой и зеленоглазой (что

типично для средневекового представления о ведьмах), был заимствован автором из статьи «Чародейство» в Энциклопедическом словаре Брокгауза и Эфрона, где сказано, что на Лесбосе таким именем называли безвременно погибших девушек, которые после смерти превращались в вампиров. Автор, также вдохновившись «Фаустом» Гёте, связывает эту героиню с фаустовской Маргаритой, наделяя её внешней приметой – шрамом на шее. Однако порочная, но женственная Гелла ничем, кроме полёта по воздуху, не связана с ведьмами, поскольку является низшим рангом мистических персонажей и самым молодым членом свиты Воланда, выполняющим лишь вспомогательные функции.

Особенно привлекательна в глазах создателя романа и читателя Маргарита, преобразившаяся под действием волшебного крема: «Ощипанные по краям в ниточку пинцетом брови сгустились и чёрными ровными дугами легли над зазеленевшими глазами. Тонкая вертикальная морщинка, перерезавшая переносицу, появившаяся тогда, в октябре, когда пропал Мастер, бесследно пропала. Исчезли и жёлтенькие тени у висков, и две чуть заметные сеточки у наружных уголков глаз. Кожа щёк налилась ровным розовым цветом, лоб стал бел и чист, а парикмахерская завивка волос развилась. На тридцатилетнюю Маргариту из зеркала глядела от природы кудрявая черноволосая женщина лет двадцати, безудержно хохочущая, скалящая зубы» (28).

В романе Маргариту можно противопоставить Мастеру. Яростную любовь она сама сравнивает с яростной преданностью Матвея. Любовь Маргариты, как жизнь, всеобъемлюща, как жизнь, жива. Маргарита также противопоставлена воину и полководцу Пилату своим бесстрашием. И беззащитной и могущественной своей человечностью – всеильному Воланду (29).

Маргарита является воплощением авторского идеала красоты и любви. Её смело можно противопоставить героиням Гоголя, поскольку у Маргариты есть система ценностей и мировоззренческая установка, которая даже в ипостаси ведьмы не позволяет ей быть равнодушной и жестокой (вспомним эпизод с испуганным ребёнком, которого она успокаивает и который смиряет

разбушевавшиеся в героине страсти, и просьбу Маргариты освободить Фриду).

Продавшая душу дьяволу лишь на одну ночь и наделённая свойствами ведьмы, Маргарита не берёт на себя тяжкий грех, а проходит испытание, инициацию, за что получает ценную награду – Мастера, которого любит всем сердцем, готова бороться за него и его роман.

Именно милосердие и любовь отличает Маргариту от других литературных образов ведьм и позволяет сделать вывод о том, что Булгаков намеренно переосмысливает этот мистический персонаж. Б.В. Соколов в «Булгаковской энциклопедии» пишет, что «с образом Маргариты в романе связан мотив милосердия... Подчеркнём, что мотив милосердия и любви в образе Маргариты решён иначе, чем в гётевской поэме, где перед силой любви "сдалась природа сатаны... он не снёс её укола. Милосердие побороло", и Фауст был отпущен в свет. У Булгакова милосердие к Фриде проявляет Маргарита, а не сам Воланд. Любовь никак не влияет на природу сатаны, ибо на самом деле судьба гениального Мастера предопределена Воландом заранее. Замысел сатаны совпадает с тем, чем просит наградить Мастера Иешуа, и Маргарита здесь – часть этой награды» (30).

Следует добавить, что тема влюблённых, тема испытания чувств также является объединяющей творчество обоих художников (повесть «Вечер накануне Ивана Купала» и любовная линия Мастера и Маргариты). При этом оба писателя в своих произведениях создают неразрывную связь мистики и истории влюблённых, на взаимоотношения и судьбу в отдельности оказывают влияние мистические события и персонажи. Так, в повести Гоголя мистические начала разрушают любовные отношения героев, в романе Булгакова – дают им новую перспективу.

В отличие от повести «Вечер накануне Ивана Купала», повесть «Майская ночь, или утопленница» имеет от вмешательства потусторонних сил лишь благоприятные последствия для влюблённых, поскольку их отношения имеют иную мотивную структуру. Как отмечает С.В. Синцова, «в отношениях Ганны и Левко не замешаны ни богатство, ни расчёт родителей» (31), погоня за которыми традиционно в цикле повестей Гоголя влечёт за собой череду

разрушений и гибель. И это, возвращаясь к ранее сказанному, подтверждает теорию о человеческих душах в произведениях Гоголя.

Таким образом, при анализе образов ведьм в произведениях Н.В. Гоголя и М.А. Булгакова отмечаются черты их сходства.

Ведьма, как правило, изображается очень красивой, что являлось одной из характеристик её сущности: при внешней привлекательности inferнальная сущность. Однако представления о красоте Гоголя и Булгакова существенно отличались. Так, Солоха – это дородная баба, облачённая в яркую традиционную украинскую одежду. Персонажи Булгакова, Гелла и Маргарита, – это более утончённые и изящные образы.

Поведение и мотивы поступков гоголевских и булгаковских ведьм противопоставлены моральным ценностям в традиционном их понимании. Вместе с тем Гоголь нередко изображает ведьму в сниженно-смеховом ключе, развенчивая ее как носительницу абсолютного зла. Булгаковские ведьмы оказываются причастными силе, «что вечно хочет зла и вечно совершает благо», обнаруживая глубинное соответствие авторскому идеалу любви, преданности, справедливости.

Если Гоголь наделяет демоническими чертами лишь определённых героинь, Булгаков подчёркивает inferнальную сущность почти каждой женщины: не только Маргарита и Гелла являются ведьмами, но и ряд второстепенных героинь. Например, домработница Маргариты Наташа, намазавшись чудодейственным кремом, также превращается в ведьму. Аннушка, внешне не относящаяся к категории демонических существ, определяет судьбу людей, так что её персонаж также обладает признаками ведьмы.

Сохраняя канонические признаки ведьмы, Булгаков трансформирует её воплощение. Ведьма – это, в первую очередь, женщина, которая по стечению обстоятельств может перевоплотиться в мистическое и довольно могущественное существо по собственной инициативе, воспользовавшись помощью inferнальных сил.

И это может сказать о том, что, безусловно, творчество Н.В. Гоголя послужило для М.А. Булгакова посредником между народной мифологией и

его романом, но способы реализации и трансформации мифологических мотивов были переосмыслены автором «Мастера и Маргариты» в связи с рядом причин, главная из которых заключается в изображаемой, современной Булгакову эпохе и центральной идее романа. Таким образом, взаимодействие фольклорных и собственно литературных образов и мотивов способствовало разрушению штампов и шаблонов в исследуемом образе в романе М.А. Булгакова. Так, в указанных произведениях Гоголя ведьма есть форма проявления тёмной стороны женской сущности и продукт осмысления народных источников, а ведьма в романе Булгакова – это освобождённая от оков прекрасная душа.

Примечания

- (1) БАХТИН М.М.: *Собр. соч.* в 7 т. Т. 5. М.: Рус. словари, 1997, с. 335.
- (2) БАХТИН М.М.: *Собр. соч.* в 7 т. Т. 6. М.: Рус. словари, 2002, с. 211.
- (3) БАХТИН М.М.: *Собр. соч.* в 7 т. Т. 5. М.: Рус. словари, 1997, с. 177–178.
- (4) КОНДАКОВА, Ю.В.: Гоголь и Булгаков: мистика творчества In: Известия Уральского государственного университета. Серия 2: Гуманитарные науки. История. Филология. Искусствоведение, 2002, Вып. 5, № 24, с. 152–170.
- (5) КОНДАКОВА, Ю.В.: Гоголь и Булгаков: поэтика и онтология имени. Дисс. ... канд. филол. наук, Екатеринбург, 2001, 296 с.
- (6) ВАСИЛЬЕВА, М.Г. Н.В. Гоголь в творческом сознании М.А. Булгакова. Автореферат дисс. ... канд. филол. наук, Томск, 2005, 25 с.
- (7) МАЛКОВА, Т.Ю.: Гоголевские традиции в изображении демонических образов и мотивов в романе М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита» In: Современная филология : материалы V Международ. науч. конф. Самара, 2017, с. 16-17.
- (8) ГОРОХОВ П.А., ЮЖАНИНОВА Е.Р.: Философия инфернального в творчестве Н.В. Гоголя и М.А. Булгакова. In: Вестник ОГУ, 2008, №7 (89), с. 20-23.
- (9) БЕЛИНСКИЙ, В.Г.: О русской повести и повестях г. Гоголя In: Н.В Гоголь в воспоминаниях современников / Ред., предисл. и коммент. С. И. Машинского. М.: Гос. издат. худож. лит., 1952, с. 343.
- (10) СОФРОНОВА, Л.А.: Мифопоэтика раннего Гоголя. СПб.: Алетейя, 2010, с. 92.
- (11) ГОГОЛЬ, Н.В.: *Вечера на хуторе близ Диканьки*. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2018, с. 59.
- (12) Там же, с. 60.

- (13) Там же, с. 60.
- (14) Там же, с. 73.
- (15) Там же, с. 74.
- (16) Там же, с. 74.
- (17) ВЛАСОВА, М.Н.: Русские суеверия. Энциклопедический словарь. СПб.: Азбука-классика, 1998, с. 62.
- (18) ГОГОЛЬ, Н.В.: *Вечера на хуторе близ Диканьки*. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2018, с. 105.
- (19) Там же, с. 112.
- (20) Там же, с. 113.
- (21) Там же, с. 114.
- (22) Там же, с. 115.
- (23) Там же, с. 115.
- (24) Там же, с. 139.
- (25) Там же, с. 139.
- (26) Там же, с. 128.
- (27) МАНН, Ю.В.: Поэтика Гоголя. М.: Худож. лит., 1988, с. 21.
- (28) БУЛГАКОВ, М.А.: *Мастер и Маргарита*. М.: Высш.шк., 1989, с. 224.
- (29) НЕМЦЕВ, В.И.: *Жанровое определение «Романа мастера» (по роману М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита»)*. In: Актуальные проблемы истории, теории и преподавания русской литературы. Самара, 2008, с. 226-244.
- (30) СОКОЛОВ, Б.В.: *Энциклопедия булгаковская*. М.: Локид, 1996, с. 265.
- (31) СИНЦОВА, С.В.: *Мотив маски как основа взаимодействия фольклорных и литературных традиций в «Майской ночи...» Н.В. Гоголя*. In: Филология и человек, 2015, № 2, с. 33.

Литература

- БАХТИН, М.М. *Собр. соч.* в 7 т. М.: Рус. словари; Языки славянск. культур, 1996–2010.
- БЕЛИНСКИЙ, В.Г.: *О русской повести и повестях г. Гоголя* In: Н.В. Гоголь в воспоминаниях современников / Ред., предисл. и коммент. С. И. Машинского. М.: Гос. издат. худож. лит., 1952, с. 340–348.
- БУЛГАКОВ, М.А.: *Мастер и Маргарита*. М.: Высш.шк., 1989, 592 с.
- ВАСИЛЬЕВА, М.Г. *Н.В. Гоголь в творческом сознании М.А. Булгакова*. Автореферат дисс. ... канд. филол. наук, Томск, 2005, 25 с.
- ВЛАСОВА, М.Н.: *Русские суеверия. Энциклопедический словарь*. СПб.: Азбука-классика, 1998, 669 с.
- ГОГОЛЬ, Н.В.: *Вечера на хуторе близ Диканьки*. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2018, 272 с.
- ГОРОХОВ П.А., ЮЖАНИНОВА Е.Р.: *Философия inferнального в творчестве Н.В. Гоголя и М.А. Булгакова*. In: Вестник ОГУ, 2008, №7 (89), с. 19-24.

- КАЛЛАЕВА, Д.Р.: Роль теории диалога М. М. Бахтина в формировании социокультурной компетенции In: Актуальные вопросы современной педагогики: материалы III Международ. науч. конф. Уфа, 2013, с. 132-135.
- КОНДАКОВА, Ю.В.: *Гоголь и Булгаков: мистика творчества* In: Известия Уральского государственного университета. Серия 2: Гуманитарные науки. История. Филология. Искусствоведение, 2002, Вып. 5, № 24, с. 152-170.
- КОНДАКОВА, Ю.В.: *Гоголь и Булгаков: поэтика и онтология имени*. Дисс. ... канд. филол. наук, Екатеринбург, 2001, 296 с.
- МАЛКОВА, Т.Ю.: *Гоголевские традиции в изображении демонических образов и мотивов в романе М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита»* In: Современная филология : материалы V Международ. науч. конф. Самара, 2017, с. 15-18.
- МАНН, Ю.В.: *Поэтика Гоголя*. М.: Худож. лит., 1988, 413 с.
- НЕМЦЕВ, В.И.: *Жанровое определение «Романа мастера» (по роману М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита»)*. In: Актуальные проблемы истории, теории и преподавания русской литературы. Самара, 2008, с. 226-244.
- СИНЦОВА, С.В.: *Мотив маски как основа взаимодействия фольклорных и литературных традиций в «Майской ночи...» Н.В. Гоголя* In: Филология и человек, 2015, № 2, с. 30-39.
- СОКОЛОВ, Б.В.: *Энциклопедия булгаковская*. М.: Локид, 1996, 586 с.
- СОФРОНОВА, Л.А.: *Мифопоэтика раннего Гоголя*. СПб.: Алетейя, 2010, 296 с.

Resumé

The image of the witch in the creative reception of n.v. gogol and m.a. bulgakova as a replica of the creative dialogue of writers

Creativity of N.V. Gogol served for M.A. Bulgakov as a mediator between folk mythology and the novel "The Master and Margarita". The ways of implementing and transforming of the mythological motives were rethought by the writer for a few reasons. The main one is the depicted, contemporary Bulgakov's era and the central idea of the novel. The interaction of folklore and literary images and motives proper contributed to the destruction of templates in the image of a witch in Bulgakov's novel. In the works of Gogol, the witch is a form of manifestation of the dark side of the female essence and the result of understanding folk legends, and the witch in Bulgakov's novel is a beautiful soul freed from shackles.

**PSYCHOSOZIALE FAKTOREN UND DIE ENTWICKLUNG DER
PERSÖNLICHEN UND INTERPERSONELLEN KOMPETENZ IM
FERNUNTERRICHT FÜR ANGEHENDE DOLMETSCHER UND ÜBERSETZER
(PERSPEKTIVE DER LEHRPERSONEN)**

Soňa Hodáková – Emília Perez

Lehrstuhl für Translationswissenschaft, Philosophische Fakultät, Philosoph
Konstantin-Universität in Nitra, Slowakei; shodakova@ukf.sk; e.perez@ukf.sk

**Kľúčové slová: dištančné vzdelávanie, preklad, tlmočenie, kompetencie,
učitelia**

Key words: remote teaching, translation, interpreting, competences, teachers

Einführung

Cakir, Karademir und Erdogu (2018) betrachten den Fernunterricht als eine Ausbildungsmethode, die geografische und oft auch ökonomische Hindernisse im Bildungsprozess abschafft. Daher ist es im Fernunterricht möglich, Zugang zur Bildung für einen breiteren Kreis von Bewerbern zu gewährleisten, was erhöhte Chancengleichheit bedeuten würde. All das selbstverständlich unter der Voraussetzung, dass eine geeignete pädagogische und technische Infrastruktur verfügbar ist und dass für diese Unterrichtsart geeignete Bedingungen sowohl auf der Seite der Lehrpersonen als auch auf der Seite der Studierenden bestehen.

Nach dem Ausbruch der COVID-19-Pandemie führten die Bemühungen, die Ansteckungsgefahr zu senken, unter anderem dazu, dass Fernunterricht in der universitären Ausbildung weltweit massiv eingesetzt wurde. Die Frage nach der Zweckmäßigkeit, Effektivität oder Zugänglichkeit für einzelne Zielgruppen war dabei eher zweitrangig. Der notwendige Übergang zum Fernunterricht brachte für die ursprünglich in der Präsenzform angebotenen Studienprogramme (unabhängig vom Fachbereich) mehrere Herausforderungen mit sich, denen sie sich stellen mussten, um den Ausbildungsstandard zu sichern und die Schlüsselkompetenzen bei Studierenden weiterhin entwickeln zu können.

Die Ausbildung angehender Dolmetscher und Übersetzer wurde bis zum Ausbruch der Pandemie in den meisten europäischen Regionen überwiegend in der Präsenzform realisiert. Auch für diese Studienprogramme bedeutete die veränderte Situation neue Herausforderungen im Zusammenhang mit den Eigenheiten des

Fachbereichs an sich, sowie mit spezifischen Aspekten der Entwicklung von konkreten Kompetenzen bei den Studierenden.

Die vorliegende Studie konzentriert sich auf psychosoziale Faktoren im Fernunterricht für angehende Dolmetscher und Übersetzer nach dem Ausbruch der COVID-19-Pandemie. Anhand der Ergebnisse ihrer Forschung (Hodáková – Perez, in Druck) definieren die Autorinnen psychosoziale Faktoren als die mit persönlichen und interpersonellen Aspekten verbundenen Faktoren, die im Ausbildungsprozess eine Rolle spielen, d.h. die den Fernunterricht und die Entwicklung von Schlüsselkompetenzen bei Studierenden im Fach Übersetzen und Dolmetschen positiv oder negativ beeinflussen. Zu der beschriebenen Gruppe der Faktoren gehören daher intrapersonelle (z. B. Motivation) und kognitive (z. B. Konzentration) Aspekte im Fernunterricht, sowie ausgewählte Kompetenzen (z. B. persönliche und interpersonelle Kompetenz), die im Rahmen der Ausbildung vermittelt werden sollten. Im Beitrag werden psychosoziale Faktoren aus der Sicht der Lehrpersonen analysiert. Die persönliche und interpersonelle Kompetenz wird an dieser Stelle als ein komplexer Kompetenzbereich verstanden, wie ihn der EMT-Kompetenzrahmen (2017) definiert. Die Entwicklung und Verbesserung in diesem Kompetenzbereich betrachtet der EMT-Kompetenzrahmen als einen wichtigen Teil der Vorbereitung angehender Dolmetscher und Übersetzer, auch wenn in der neuen spezifischen Situation die Vermittlung von einzelnen Fertigkeiten und Teilkompetenzen durch die besonderen Umstände teilweise modifiziert wird.

Basierend auf den Ergebnissen ihrer empirischen Forschung, die mit Lehrpersonen im Studienprogramm Übersetzen und Dolmetschen an Universitäten in der Slowakei realisiert wurde, identifizieren und analysieren die Autorinnen spezifische Momente und Schlüsselfaktoren, die aus der Perspektive der Lehrpersonen den Ausbildungsprozess und seine Ergebnisse in der kritischen pandemischen Situation beeinflussen.

1 Psychosoziale Faktoren im Fernunterricht für angehende Dolmetscher und Übersetzer in der Pandemie

Psychosoziale Faktoren der Dolmetscher- und Übersetzerausbildung im durch epidemiologische Maßnahmen notwendig gewordenen Fernmodus wurden im

Rahmen der qualitativen empirischen Forschung abstrahiert, die die Autorinnen an Studierenden und Lehrpersonen im Studienprogramm Übersetzen und Dolmetschen an slowakischen Universitäten realisierten (Hodáková – Perez, in Druck). Die Ausbildung in diesem Studienprogramm wurde in der ganzen Slowakei bis zum Pandemieausbruch ausschließlich in der Präsenzform angeboten. An der Forschung nahmen Studierende und Lehrkräfte im Studienprogramm Dolmetschen und Übersetzen teil, die die Möglichkeit hatten, die Veränderungen nach dem Übergang zum Fernunterricht zu beobachten. Anhand der analysierten Interviews in der ersten Forschungsetappe wurde eine Liste von den wichtigsten Faktoren erstellt, die im Fernunterricht eine Rolle spielen und die in drei Hauptkategorien geteilt wurden:

- prozedurale Faktoren – sind vor allem mit dem Unterrichtsprozess und seinen einzelnen Phasen und Etappen, den Unterrichtsmethoden, -verfahren und -formen (synchrone vs. asynchrone Form), konkreten Aktivitäten im Unterricht, benutzten Unterrichtsmaterialien, Unterrichtsergebnissen (Kenntnisse, Fertigkeiten, Kompetenzen, authentische praktische Erfahrung) oder Leistungsbewertung verbunden;

- technische Faktoren – hängen mit technischen Aspekten des Unterrichts, Zugang zu Ressourcen und zur Ausbildung allgemein sowie mit Kommunikationskanälen und der Arbeitsweise zusammen;

- psychosoziale Faktoren – sind persönliche und interpersonelle Aspekte, die den Unterricht beeinflussen (z. B. Motivation, Konzentration, Selbstbewertung, Interaktion, sozialer Kontakt, soziale Unterstützung, Stressbewältigung).

Da sich einzelne Kategorien gegenseitig beeinflussen und teilweise auch überlappen, sprechen wir eher von Faktoren, die als primär prozedural, primär technisch und primär psychosozial betrachtet werden. Der vorliegende Beitrag befasst sich in erster Linie mit der Kategorie der psychosozialen Faktoren, die den Unterrichtsprozess aus der Perspektive der Lehrpersonen beeinflussen und untersucht ihre Bedeutung in der Entwicklung und Verbesserung der persönlichen und interpersonellen Kompetenz bei Studierenden.

2 Persönliche und interpersonelle Kompetenz in den EMT-Kompetenzmodellen

Persönliche und interpersonelle Fertigkeiten und Teilkompetenzen kommen in vielen translatorischen Kompetenzmodellen oft eher als Zusatzaspekte vor, die einen gewissen Einfluss auf den Übersetzer- und Dolmetscherberuf haben und die daher auch einen Bestandteil des Ausbildungsprozesses künftiger Fachleute in diesem Bereich bilden sollten (vgl. PACTE, 2003; Gile, 2009; Hurtado Albir, 2015). In einer komplexeren Form sind sie im Kompetenzmodell des Netzwerks European Master's in Translation (EMT) aufzufinden, und zwar etwas impliziter in der älteren Version des Kompetenzmodells (Chodkiewicz, 2009) innerhalb der Dienstleistungskompetenz, später dann im aktualisierten EMT-Kompetenzrahmen (2017) als selbständiger Kompetenzbereich – persönliche und interpersonelle Kompetenz. Die ursprüngliche Definition der Dienstleistungskompetenz setzte zwei Basisdimensionen voraus: die interpersonelle Komponente und die Produktionskomponente. Während unter der Produktionskomponente die Fähigkeiten verstanden wurden, die man für die Textverarbeitung mit Rücksicht auf die Markterfordernisse und die Bedürfnisse von (potentiellen) Auftraggebern braucht, wies die interpersonelle Komponente direkt auf die Beziehungen zwischen dem Übersetzer und dem Kunden hin. Auf dem Makrolevel wurde die interpersonelle Komponente als Fähigkeit betrachtet, Markterfordernisse zu erkennen und sich diesen anzupassen. Auf dem Mikrolevel wurden dann konkrete persönliche und soziale Fertigkeiten aufgelistet – wie zum Beispiel Kommunikationsvermögen, Effektivität in Verhandlungen mit potentiellen Auftraggebern, Teamfähigkeit, Zeitmanagement, Zuverlässigkeit, richtige Selbsteinschätzung oder effektive Arbeitsplanung. Obwohl die erwähnten Teilkompetenzen ursprünglich für das Profil eines Übersetzers entwickelt wurden, kann man sie durchaus auch auf den Beruf des Dolmetschers übertragen, da es um Aspekte geht, die mit der Ausübung der Profession im Allgemeinen verbunden sind. Das beschriebene Modell deutet zugleich an, dass die unter der Dienstleistungskompetenz erwähnten Fähigkeiten und Fertigkeiten auch die Realisierung aller anderen Kompetenzen (Sprachkompetenz, interkulturelle Kompetenz, Recherchekompetenz, Fachkompetenz, Technikkompetenz)

beeinflussen und dass der Bedarf nach ihrer Entwicklung im Ausbildungsprozess deshalb unumstritten ist.

Der aktuelle EMT-Kompetenzrahmen (2017) lenkt die Aufmerksamkeit außer der interpersonellen Kompetenz auch auf die intrapersonellen (persönlichen) Aspekte, die er als eine separate Gruppe auflistet. Im Unterschied zum vorherigen translatorischen Kompetenzmodell betrachtet er die einzelnen Schlüsselkompetenzen als Gruppen von Fertigkeiten und Fähigkeiten im Zusammenspiel, wobei alle (Kompetenzen in den Bereichen Sprache und Kultur, Übersetzen, Technologie, persönliche und interpersonelle Kompetenz und Dienstleistungskompetenz) sich gegenseitig beeinflussen. Die Signifikanz der persönlichen und interpersonellen Fertigkeiten und Fähigkeiten wird auch bei der im Modell formulierten Definition der translatorischen Kompetenz sichtbar. Diese wird als die Fähigkeit verstanden, Kenntnisse, Fertigkeiten, aber auch soziale und methodologische Fähigkeiten zu nutzen, um auf dem Translationsmarkt erfolgreich zu sein. Offensichtlich ist auch die Akzentuierung langfristiger Dimension der Arbeit an intra- und interpersonellen Fertigkeiten und der Bedarf nach lebenslanger Entwicklung in diesem Kompetenzbereich.

Im Rahmen der persönlichen und interpersonellen Kompetenz werden im EMT-Kompetenzrahmen 6 konkrete Gruppen von Fähigkeiten und Fertigkeiten erwähnt. Studierende sollen in der Lage sein:

- Zeitmanagement, Stressbelastung und Arbeitsaufwand zu planen bzw. zu bewältigen;
- Fristen einzuhalten und Anweisungen und Spezifikationen zu befolgen;
- im Team, ggf. auch in einer virtuellen, multikulturellen und mehrsprachigen Umgebung unter Nutzung aktueller Kommunikationstechnologien zu arbeiten;
- soziale Medien für berufliche Zwecke verantwortungsbewusst zu nutzen;
- die organisatorische und physische Ergonomie des Arbeitsumfelds zu beachten und anzupassen;
- sich selbst kontinuierlich zu beurteilen und ihre Kompetenzen und Fertigkeiten durch persönliche Strategien und kollaboratives Lernen auf dem neuesten Stand zu halten und weiterzuentwickeln.

Eine gewisse Überlappung ist zudem auch mit der Dienstleistungskompetenz zu beobachten, vor allem in den Aspekten, die mit der Interaktion und Kommunikation mit Kunden oder potentiellen Auftraggebern zusammenhängen.

Die erwähnten Bereiche der translatorischen Kompetenz waren auch ein Objekt unseres Interesses innerhalb einer komplexeren Forschung mit Fokus auf die Entwicklung von einzelnen Kompetenzen bei angehenden Übersetzern und Dolmetschern an slowakischen Universitäten während der ersten und zweiten Welle der COVID-19-Pandemie.

In der vorliegenden Studie werden die Ergebnisse unserer Analysen präsentiert, die die Perspektive der Lehrpersonen, ihre Einstellungen, Strategien der Entwicklung persönlicher und interpersoneller Kompetenz, sowie ihre Reflexion der von uns definierten psychosozialen Faktoren während der zwei Pandemiewellen schildern.

3 Fernunterricht für angehende Dolmetscher und Übersetzer - Forschungsdesign

Im Zeitraum von Januar bis Februar 2021 wurde eine explorative quantitativ-qualitative Untersuchung realisiert, deren Ziel es war, die Situation im Rahmen des Fernunterrichts für angehende Übersetzer und Dolmetscher in der Slowakei zu erforschen und Schlüsselfaktoren zu identifizieren, die die Ausbildung in diesem Bereich aus der Perspektive der Lehrpersonen beeinflussen.

In der Pilotphase wurde ein Gruppeninterview als Focusgroup mit einer kleinen Versuchsgruppe durchgeführt (n=5). In dem fast dreistündigen halbstrukturierten Gespräch wurde eine Reihe von Faktoren identifiziert, die aus der Sicht der Lehrpersonen die Form, Qualität und Effektivität der Übersetzer- und Dolmetscherausbildung in der Distanzform (positiv oder negativ) beeinflussen. Zugleich wurden auch Faktoren untersucht, die einen Einfluss auf die Persönlichkeit und das innere Empfinden der Lehrpersonen in den veränderten Bedingungen haben.

Die Versuchsgruppe bestand aus Universitätslehrerinnen und -lehrern (4 Frauen, 1 Mann) im Bereich Übersetzen und Dolmetschen am Lehrstuhl für Translationswissenschaft der Philosophischen Fakultät der Philosoph Konstantin-

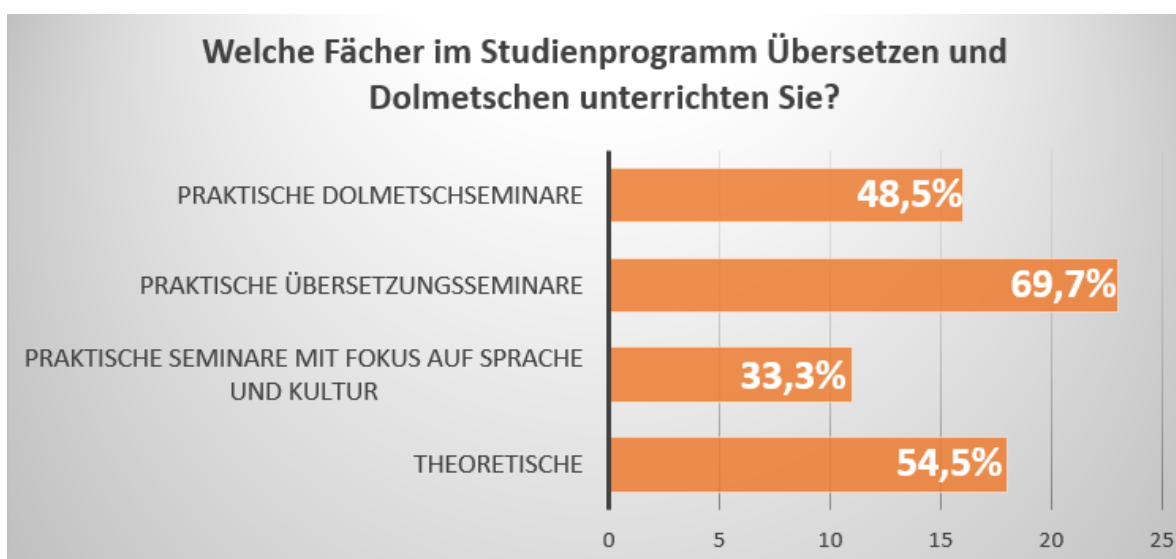
Universität in Nitra, Slowakei. Das Auswahlverfahren war systematisch und bewusst, wichtig war dabei, dass die Lehrpersonen unterschiedliche Arbeitssprachen (EN, DE, FR, RU) und unterschiedliche Länge der pädagogischen Erfahrung (2-40 Jahre) vertreten. In Bezug auf ihre Spezialisierung ging es um Unterrichtende von theoretischen sowie praktischen Fächern in allen Gebieten der Ausbildung – Sprache und Kultur, Übersetzen, Dolmetschen. Die systematische Auswahl erhöhte unserer Ansicht nach die Wahrscheinlichkeit, ein möglichst komplexes Bild über die Faktoren zu bekommen, die im Fernunterricht für künftige Übersetzer und Dolmetscher eine Rolle spielen.

Das Gespräch in der Fokusgruppe wurde aufgrund der pandemischen Situation online realisiert. Die Forscherinnen bereiteten im Voraus ein halbstrukturiertes Interview mit thematischen Bereichen vor, konkrete Formulierung und Reihenfolge der Fragen wurden jedoch dem Gesprächsverlauf angepasst. Das Interview wurde aufgenommen und in der anschließenden Transkription wurden die Antworten einzelner Versuchspersonen anonymisiert. Sorgfältige qualitative Analyse der Antworten ermöglichte es, eine umfangreiche Liste von Faktoren zu erstellen, die aus der Perspektive der Lehrpersonen die theoretische Ausbildung und auch das praktische Training im Bereich Übersetzen und Dolmetschen in der aktuellen Situation am meisten beeinflussen. Die identifizierten Aspekte wurden anschließend kategorisiert.

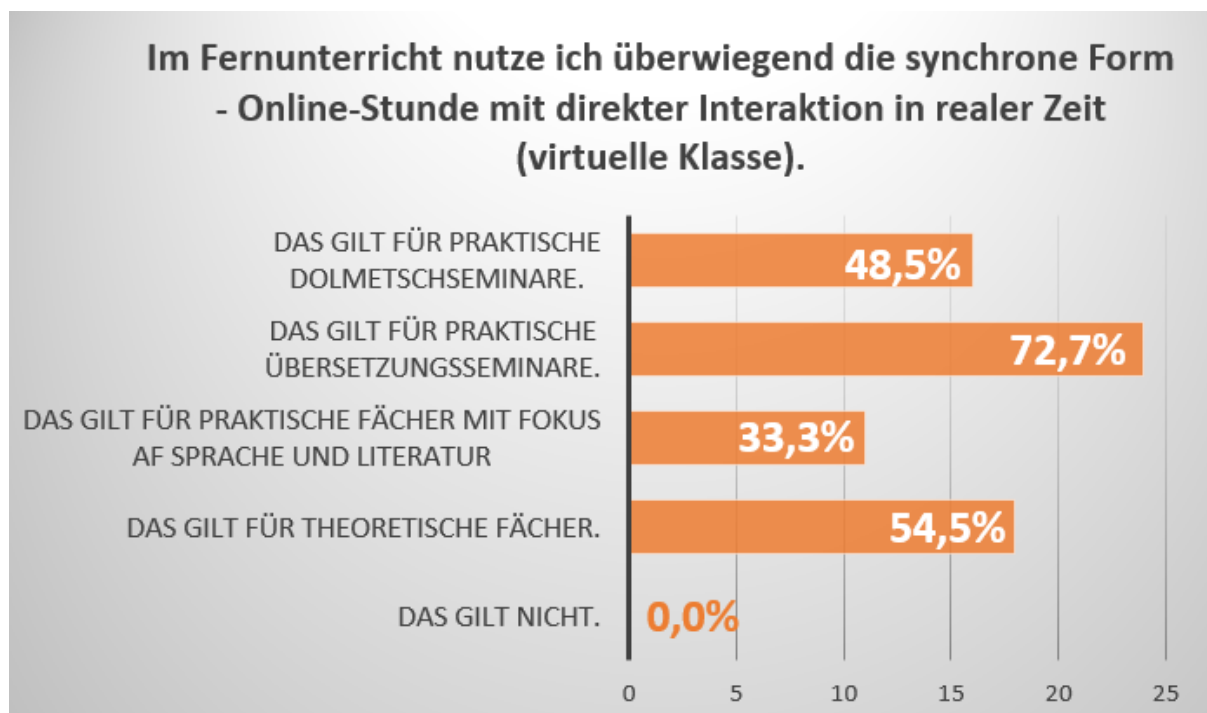
In der nachfolgenden Etappe wurde anhand der identifizierten Faktoren ein Fragebogen erstellt und an Lehrpersonen an allen slowakischen Universitäten, die Übersetzer- und Dolmetscherausbildung anbieten, distribuiert. Der Fragebogen bestand aus geschlossenen und offenen Fragen, sowie aus Fragen mit einer Bewertungsskala und wurde von insgesamt 33 Lehrpersonen ausgefüllt.

69,7% der Befragten Lehrpersonen gaben an, dass sie praktische Übersetzungsseminare leiten; 54,5% unterrichten theoretische Fächer; 48,5% sind zuständig für praktisches Dolmetschtraining und 33,3% vermitteln praktische Fertigkeiten im Bereich Sprache und Kultur (Bild 1).

Bild 1: Die unterrichteten Fächer (Welche Fächer im Studienprogramm Übersetzen und Dolmetschen unterrichten Sie?)

Die pädagogische Erfahrung im Rahmen der Übersetzer- und Dolmetscherausbildung in der Versuchsgruppe variierte zwischen 2 und 40 Jahren. Alle Befragten nutzen im Fernunterricht überwiegend die synchrone Form – interaktive Onlinestunde mittels einer Kommunikationsplattform (Bild 2). Als asynchrone Zusatzform werden oft auch Moodle-Kurse eingesetzt (in den meisten Fällen werden von den Lehrpersonen Unterrichtsunterlagen, Präsentationen, Videos und Texte und von den Studierenden Übersetzungen, Seminararbeiten, Dolmetschaufnahmen etc. hochgeladen).

Bild 2: Bevorzugte Unterrichtsform (synchron vs. asynchron)

Es ist wichtig zu erwähnen, dass die Untersuchung nach Wintersemester 2020/2021, d.h. nach dem abgeschlossenen zweiten Semester im Fernmodus durchgeführt wurde. Laut vielen Befragten war das erste Semester, in dem die Universitätsausbildung in der Slowakei in der Form von Fernunterricht realisiert wurde (SS 2019/2020), in vielerlei Hinsicht als Adaptationsetappe anzusehen, in der nach optimalen Unterrichtsformen, -methoden und -prozessen gesucht wurde.

Hinsichtlich dieser Tatsache betrachten wir erst die Bewertung des nachfolgenden Semesters (selbstverständlich auch unter Berücksichtigung der Umstände des ersten Semesters), in dem die Ausbildung bereits das Ziel verfolgte, eine vollwertige Alternative zur Präsenzform zu bieten, als relevant.

Im Folgenden Teil der Studie werden die wichtigsten Feststellungen hinsichtlich der ausgewählten psychosozialen Aspekte, d.h. der intra- und interpersonellen Determinanten, die einen Einfluss auf die Ausbildung und auch auf die Lehrpersonen selbst haben, präsentiert.

Den Inhalt der Analyse bilden persönliche und interpersonelle Kompetenz (im Sinne des EMT-Kompetenzrahmens), die die Lehrpersonen den Studierenden

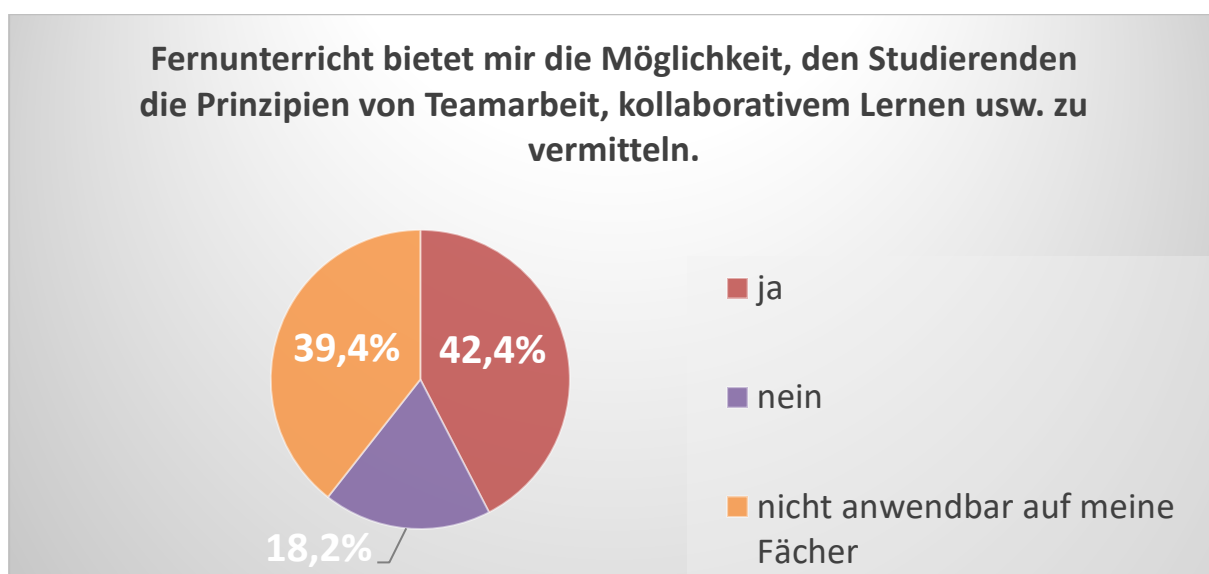
vermitteln und der Einfluss der veränderten Umstände auf die Persönlichkeit der Lehrpersonen, ihre Motivation und Arbeitsleistung.

4 Datenanalyse

In Bezug auf die Vermittlung einzelner Fertigkeiten und Kompetenzen in der Übersetzer- und Dolmetscherausbildung konzentrierte sich die Analyse auf die Möglichkeiten und Einschränkungen des Fernunterrichts bei der Vermittlung von den sog. Soft Skills aus der Perspektive der Lehrpersonen. Als Ausgangsbasis diente dabei die persönliche und interpersonelle Kompetenz, wie sie im EMT-Kompetenzrahmen definiert wird.

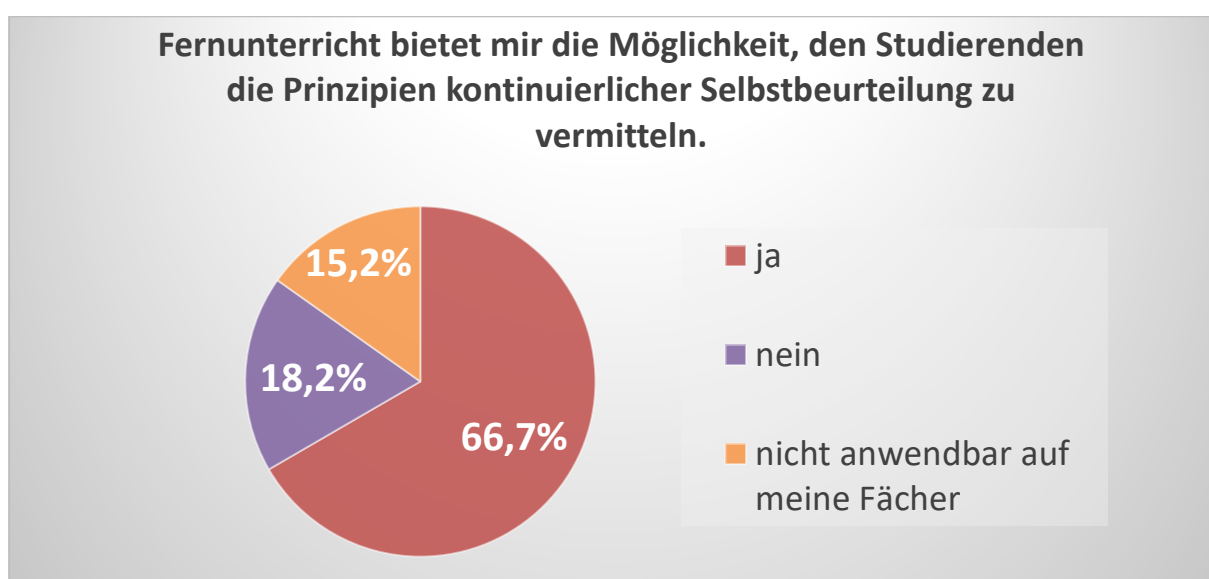
In diesem Zusammenhang (Bild 3) geben 42,4% der Lehrpersonen an, dass die Bedingungen des Fernunterrichts ihnen ermöglichen, Teamarbeit zu fördern und Strategien von kollaborativem Lernen und effektiver Zusammenarbeit zu entwickeln. Laut 18,2% der Befragten ist es im Fernunterricht nicht möglich, erwähnte Teilkompetenzen zu vermitteln. 39,4% der Lehrpersonen finden, dass dieser Aspekt nicht auf die von ihnen unterrichteten Fächer zutrifft (d.h., dass er auch während des Präsenzunterrichts nicht pädagogisch aufgegriffen wird).

Bild 3: Fernunterricht bietet mir die Möglichkeit, den Studierenden die Prinzipien von Teamarbeit, kollaborativem Lernen usw. zu vermitteln.

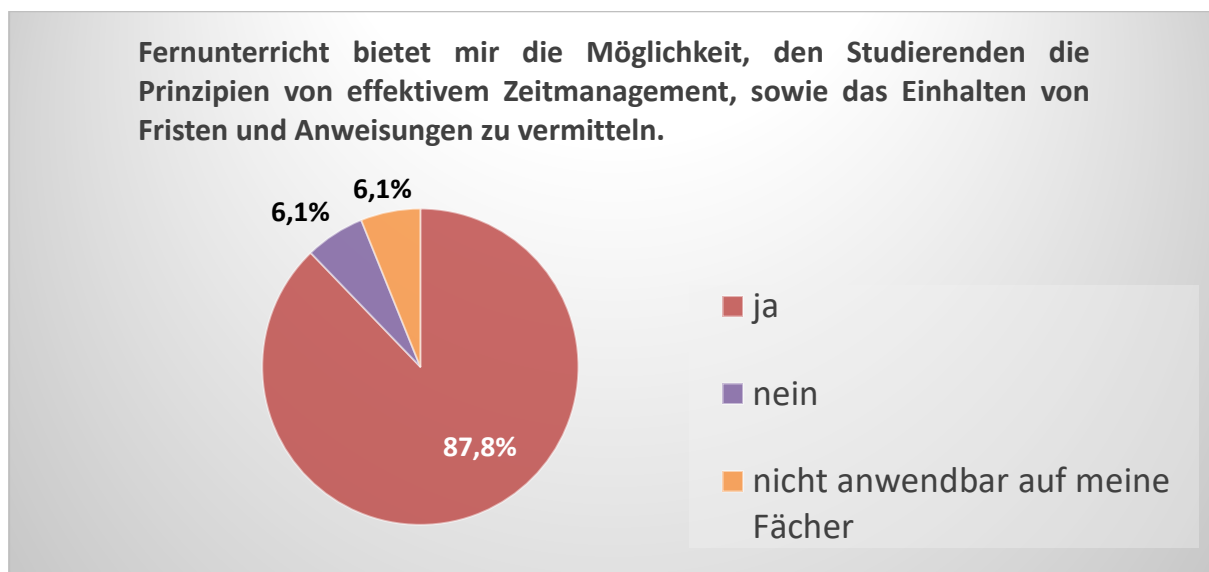
Weitere wichtige Teilkompetenz ist die Fähigkeit, sich selbst kontinuierlich zu beurteilen. Diesbezüglich antworteten 66,7% der Lehrpersonen, dass im Fernunterricht die Möglichkeit besteht, Prinzipien effektiver und kontinuierlicher Selbstbeurteilung zu vermitteln. Laut 18,2% der LehrerInnen ist dies in der Distanzform nicht möglich und 15,2% der Befragten finden diesen Aspekt irrelevant für die Fächer, die sie unterrichten (Bild 4).

Bild 4: Fernunterricht bietet mir die Möglichkeit, den Studierenden die Prinzipien kontinuierlicher Selbstbeurteilung zu vermitteln.

Zu den Schlüsselfertigkeiten (nicht nur) in der Ausbildung künftiger Übersetzer und Dolmetscher im Rahmen der sog. Soft Skills gehören u.a. effektives Zeitmanagement und die Fähigkeit, Arbeitsaufwand zu planen, sowie die Fähigkeit, Fristen einzuhalten und Anweisungen und Spezifikationen zu befolgen. In diesem Zusammenhang geben 87,9% der Lehrpersonen an, dass der Fernunterricht ihnen ermöglicht, diese Teilkompetenzen zu vermitteln und entwickeln (Bild 5).

Bild 5 Fernunterricht bietet mir die Möglichkeit, den Studierenden die Prinzipien von effektivem Zeitmanagement, sowie das Einhalten von Fristen und Anweisungen zu vermitteln.

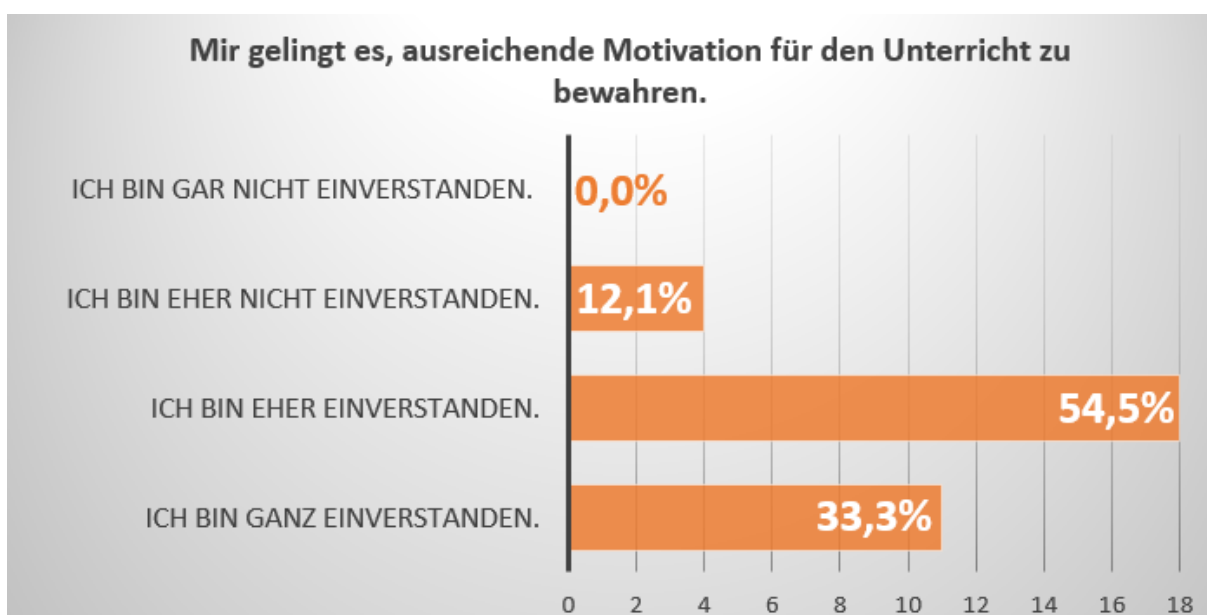

Der Übergang vom Präsenz- zum Fernunterricht war eine große Veränderung - sowohl für die Studierenden als auch für die Lehrpersonen. Verändert haben sich nicht nur die allgemeinen Lebensumstände, sondern auch die Unterrichtsumgebung, Interaktionsart, Kommunikationsmittel usw. Von allen Beteiligten wurde also Anpassung, Adaptation, Flexibilität verlangt. Die im weiteren Teil präsentierten Daten zeigen, wie der Anpassungsprozess bei den Lehrpersonen aussah und welchen Einfluss er auf ihre Arbeitsmotivation und -leistung hatte.

Insgesamt 84,9% der Lehrpersonen können sich mit der Aussage identifizieren, dass sie während des Fernunterrichts mehr psychische Energie aufwenden mussten, 69,7% sind mit der Behauptung ganz und 15,2% eher einverstanden. Überhaupt nicht einverstanden sind 9,1% der Befragten (Bild 6).

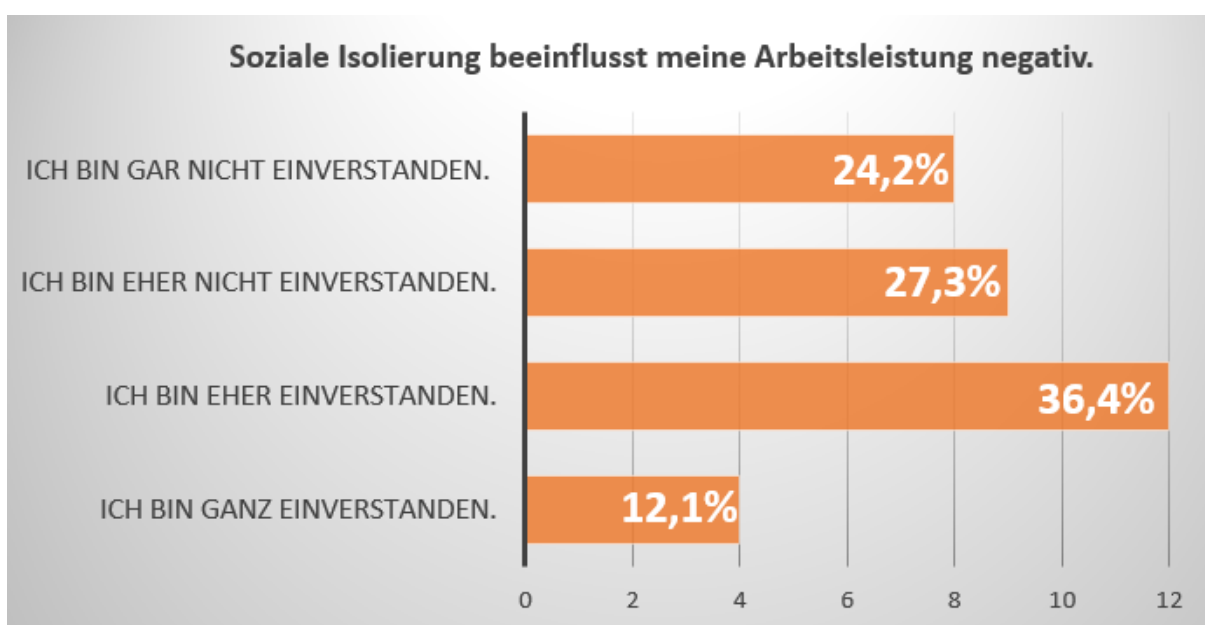
Bild 6: Während des Fernunterrichts muss ich mehr psychische Energie aufwenden.

Trotz höherer Ansprüche auf mentale Energie im Fernunterricht gelingt es 87,8% der Lehrpersonen laut ihrer eigenen Aussage, motiviert zu bleiben. Mit der Aussage „Mir gelingt es, ausreichende Motivation für den Unterricht zu bewahren“ sind 33,3% der Befragten völlig und 54,5% eher einverstanden. Laut 12,1% der Lehrpersonen trifft die Behauptung eher nicht zu, d.h. sie haben Schwierigkeiten, motiviert zu bleiben (Bild 7).

Bild 7: Mir gelingt es, ausreichende Motivation für den Unterricht zu bewahren.

Ein bedeutendes Begleitphänomen der pandemischen Situation ausser Fernunterricht war bei vielen auch die soziale Isolierung, Beschränkung direkter sozialer Kontakte. Für die Studierenden und Lehrpersonen war es nicht möglich, sich gegenseitig im Unterricht (und auch ausserhalb) zu treffen, ausserdem hatten viele von ihnen auch keinen (oder nur sehr begrenzten) Kontakt mit ihrer Familie und ihren Freunden. In diesem Zusammenhang geben 48,5% der Lehrpersonen an, dass die Beschränkungen der sozialen Kontakte sich negativ auch auf ihre Arbeitsleistung widerspiegeln. Mit der Behauptung „Soziale Isolierung beeinflusst meine Arbeitsleistung negativ“ sind 12,1% ganz 36,4% eher einverstanden. Auf 51,5% der Lehrpersonen trifft die Aussage (eher) nicht zu, d.h. die soziale Isolierung macht sich aus ihrer Sicht nicht negativ in ihrer Leistung bemerkbar (Bild 8).

Bild 8: Soziale Isolierung beeinflusst meine Arbeitsleistung negativ

5 Diskussion

Im Rahmen unserer Untersuchung konnten wir feststellen, dass alle von uns befragten Lehrpersonen für die Vermittlung von Kenntnissen und Fertigkeiten im Unterricht für angehende Übersetzer und Dolmetscher überwiegend die synchrone Form, d.h. Online-Interaktion mit Studierenden mittels einer Kommunikationsplattform, nutzen. Diese Form simuliert am besten die

Bedingungen des Präsenzunterrichts, da sie in der Regel eine unmittelbare Interaktion (mit gewissen Beschränkungen) ermöglicht. Als Zusatzform nutzen viele LehrerInnen auch die asynchrone Form – meistens Moodle-Kurse, die vor allem als virtueller Speicherplatz für Unterlagen, Texte, Aufnahmen, Seminararbeiten etc. dienen.

In Bezug auf psychosoziale Aspekte konzentrierte sich die Analyse auf die Möglichkeiten und Einschränkungen des Fernunterrichts bei der Vermittlung von der persönlichen und interpersonellen Kompetenz aus der Perspektive der Lehrpersonen. Als Ausgangsbasis diente dabei die Definition dieser Kompetenz im EMT-Kompetenzrahmen.

In diesem Zusammenhang gaben 42,4% der Lehrpersonen an, dass ihnen der Fernunterricht ermöglicht, Teamarbeit zu fördern und Strategien von kollaborativem Lernen und effektiver Zusammenarbeit zu entwickeln. Die einzelnen Teilkompetenzen werden u.a. bei der Arbeit an gemeinsamen studentischen Projekten und bei simulierten Situationen mit Rollenverteilung entwickelt und trainiert. Nicht immer war es also möglich, an dieser Kompetenz zu arbeiten, was teilweise von dem Inhalt und Charakter des jeweiligen Fachs bzw. des jeweiligen Moduls (laut 39,4% der Lehrpersonen ist die Entwicklung dieser Kompetenz in ihrem Modul nicht relevant), teilweise auch von den Einschränkungen des Fernunterrichts abhängt, durch die es für die Lehrperson nicht immer einfach war, gewisse Teilfertigkeiten effektiv zu vermitteln.

Laut 66,7% der Lehrkräfte ermöglichen die Bedingungen des Fernunterrichts die Vermittlung von Prinzipien effektiver Selbstbewertung. Diese Teilkompetenz kann z. B. in Gruppendiskussionen, mittels schriftlicher oder mündlicher Analyse der eigenen Leistung oder durch retrospektive Protokolle trainiert werden. 18,2% der Lehrpersonen denken, dass es im Fernunterricht nicht möglich ist, Fertigkeiten der Evaluierung der eigenen Leistung zu entwickeln. Man kann vermuten, dass die Lehrpersonen wegen technischen und kommunikativen Beschränkungen nicht die gleiche Form der Selbstbewertung wie im Präsenzunterricht einsetzen konnten. Daher wäre eine Veränderung in der methodischen Vorgehensweise ratsam.

Von den einzelnen Teilkompetenzen der persönlichen und interpersonellen Kompetenz erscheint in den Bedingungen des Fernunterrichts die Vermittlung von

effektivem Zeitmanagement und Prinzipien der Arbeitsplanung als am wenigsten problematisch. 87,9% der Lehrpersonen gaben an, dass es während des Fernunterrichts möglich ist, Studierenden die Grundprinzipien im Bereich der Zeiteinteilung, Arbeitsplanung und die Fähigkeit, Fristen einzuhalten und Anweisungen und Spezifikationen zu befolgen, zu vermitteln. Die erwähnten Fertigkeiten sind ein natürlicher, impliziter Bestandteil des Studiums – die Studierenden sollen Aufgaben, Übersetzungen, Seminararbeiten etc. in bestimmten Terminen abgeben. Mit dem Nichteinhalten der (zeitlichen, formellen, inhaltlichen) Bedingungen sind Sanktionen verbunden. Die Studierenden werden daher selbstverständlich zum Einhalten der Fristen und Anweisungen geführt. Es ist auch anzunehmen, dass diese Teilkompetenz am wenigsten von den technischen und kommunikativen Beschränkungen des Fernunterrichts beeinflusst wurde.

Außer der Vermittlung von persönlicher und interpersoneller Kompetenz in der Ausbildung angehender Übersetzer und Dolmetscher konzentrierte sich die Studie auch auf die Persönlichkeit der Lehrperson unter dem Einfluss der veränderten Situation. 84,9% der Lehrpersonen waren mit der Aussage einverstanden, dass sie im Fernunterricht im Vergleich zu der Präsenzform mehr psychische Energie aufwenden mussten. Viele von ihnen waren wahrscheinlich gezwungen, Prozesse, Aktivitäten oder auch Unterlagen zu verändern, die sie bis dahin im Präsenzunterricht (oftmals schon sehr routiniert) benutzten. Jede neue Tätigkeit verlangt mehr Konzentration und daher auch mehr mentale Energie. Außerdem leidet der Fernunterricht oft unter Mangel an nonverbalen Elementen, oft müssen die Studierenden aus technischen Gründen (v.a. in größeren Gruppen) ihre Kameras ausschalten, der Augenkontakt fehlt, es ist schwieriger, in den Gesichtern der Studierenden „zu lesen“, ob sie interessiert oder desinteressiert sind, ob sie den Vortrag verstanden haben oder nicht usw. All das verlangt der Lehrperson mehr Energie ab.

Trotzdem gelingt es 87,8% der Lehrkräfte ihrer Aussage nach, motiviert zu bleiben. Die Antworten in dem qualitativen Teil des Fragebogens bestätigen, dass viele Lehrpersonen die veränderte Unterrichtsform als eine neue Herausforderung, als Gelegenheit zur persönlichen und beruflichen Weiterentwicklung, als Möglichkeit, an den eigenen fachlichen, technischen und pädagogischen

Kompetenzen zu arbeiten, sehen. Einige konnten dank Home-Office Zeit sparen, was ihnen ermöglichte, die Arbeit effektiver zu planen und organisieren. Diese Faktoren dienten als zusätzliche Arbeitsmotivation.

Da in dem Zeitraum, in dem die Forschung realisiert wurde, die beruflichen und privaten Kontakte vieler Lehrpersonen längerfristig eingeschränkt waren, interessierte uns auch der Einfluss sozialer Isolierung auf die Arbeitsleistung. 48,5% gaben an, der Mangel an sozialen Kontakten habe einen negativen Einfluss auf ihre Leistung in der Arbeit. 51,5% der LehrerInnen waren mit dieser Aussage (eher) nicht einverstanden. Nicht nur während der Pandemie sind die Lebensumstände bei jedem anders, deshalb ist auch das Maß an (objektiver oder subjektiv empfundener) sozialer Isolierung sehr individuell. Zugleich reagieren unterschiedliche Persönlichkeitstypen unterschiedlich auf die Reduktion sozialer Kontakte und verfügen über unterschiedlich ausgeprägte Coping-Strategien. Aus diesen Gründen ist auch der Einfluss der sozialen Isolierung auf die Arbeitsleistung der Lehrpersonen individuell.

Die Autorinnen möchten betonen, dass die Studie nur ausgewählte persönliche und interpersonelle Aspekte im Fernunterricht aus der Perspektive der Lehrpersonen präsentiert. Trotzdem hoffen wir, dass der Beitrag einen wertvollen Einblick in die Problematik der psychosozialen Determinanten der Ausbildung angehender Übersetzer und Dolmetscher in der aktuellen Situation bietet.

QUELLENVERZEICHNIS

- CAKIR, O. – KARADEMIR, T. – ERDOGDU, F.: *Psychological variables of estimating distance learners' motivation*. In: Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE, 2018, vol. 19, no. 1., S. 163-182.
- CHODKIEWICZ, M.: *The EMT framework of reference for competences applied to translation: perceptions by professional and student translators*. In: Journal of Specialised Translation, 2017, no. 17, S. 37-54
- European Master's in Translation 2017. EMT Competence Framework. Abgerufen am 5. April 2021 https://ec.europa.eu/info/resources-partners/european-masters-translation-emt/european-masters-translation-emt-explained_en
- GILE, D.: *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Revised Edition*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009, S. 278.
- HODÁKOVÁ, S. – PEREZ, E.: *Výučba prekladu a tlmočenia v čase pandémie COVID-19: trhová kompetencia a kontakt s praxou*. In: Forlang: cudzie jazyky v akademickom prostredí: periodický zborník vedeckých príspevkov a odborných

článkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 23. - 24. júna 2021,
 Košice: TU, 2021, S. 138-145.

HODÁKOVÁ, E. – PEREZ, E.: *Translator and interpreter training during the COVID-19 pandemic: Procedural, technical and psychosocial factors in remote training.* [In Druck.]

HURTADO ALBIR, A.: *The Acquisition of Translation Competence. Competences, Tasks, and Assessment in Translator Training.* In: *Meta*, 2015, Vol. 2, S. 256-280.

PACTE GROUP: *Building a translation competence model.* In: *Triangulating Translation: Perspectives in process oriented research*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003, S. 43-66.

Resumé

Psychosociálne faktory a rozvoj personálnej a interpersonálnej kompetencie v dištančnom vzdelávaní budúcich prekladateľov a tlmočníkov z pohľadu učiteľov

Príspevok prezentuje výsledky výskumu zameraného na vybrané aspekty dištančného vzdelávania budúcich prekladateľov a tlmočníkov počas pandémie COVID-19 z pohľadu vysokoškolských učiteľov. Zameriava sa predovšetkým na psychosociálne faktory, ktoré ovplyvňujú výučbu a sprostredkovanie personálnej a interpersonálnej kompetencie v podmienkach dištančného vzdelávania. Východiskom pre definovanie personálnej a interpersonálnej kompetencie bol kompetenčný rámec EMT (2017). Všetci vyučujúci, ktorí sa zúčastnili výskumu (n=33), uvádzajú, že na sprostredkovanie vedomostí, zručností a kompetentností študentom prekladateľstva a tlmočníctva využívajú prevažne synchrónnu formu. Asynchrónna forma (napr. v podobe kurzov Moodle) je využívaná skôr doplnkovo. 42,4% vyučujúcich uviedlo, že im dištančné vzdelávanie umožňuje sprostredkovať zásady práce v tímoch, efektívnej spolupráce a kolaboratívneho učenia. Podľa 66,7% vyučujúcich je synchrónnou formou dištančnej výučby možné sprostredkovať študentom princípy efektívneho sebahodnotenia. Ako najmenej problematický sa v podmienkach takejto formy teoretického vzdelávania a praktického tréningu ukazuje rozvoj subkompetencií, ktoré súvisia s efektívnym plánovaním práce, dodržiavaním termínov a inštrukcií. 87,9% vyučujúcich uvádza, že aj počas dištančnej výučby bolo možné rozvíjať uvedené zručnosti. Okrem vybraných kompetencií nás zaujímal aj vplyv zmenených podmienok na osobnosť učiteľov budúcich prekladateľov a tlmočníkov. 84,9 % z nich udáva, že do dištančného vzdelávania museli v porovnaní s prezenčnou formou investovať viac psychickej energie. Napriek tomu sa až 87,8% darilo udržiavať si dostatočnú motiváciu na výučbu. V prípade 48,5% vyučujúcich mala sociálna izolácia spojená s pandemickou situáciou negatívny vplyv na ich pracovný výkon.

RECENZIE

ZÁKLADY TLMOČENIA V JAZYKOVOM PÁRE
RUŠTINA – SLOVENČINA

Recenzovaná publikácia: ZAHORÁK, Andrej – HODÁKOVÁ, Soňa. 2021. Základy tlmočenia v jazykovom páre ruština – slovenčina. Nitra: FF UKF v Nitre. 70 s. ISBN 978-80-558-1716-3

Prakticky orientovaná publikácia A. Zahoráka a S. Hodákovej *Základy tlmočenia v jazykovom páre ruština – slovenčina* vyšla v roku 2021 na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre. Ide o didaktickú a metodickú príručku určenú prevažne pre pedagógov tlmočenia pracujúcich s jazykovou kombináciou ruština – slovenčina. Publikácia nadväzuje na cvičebnicu *Výučba základov tlmočenia v skupinách s rôznymi pracovnými jazykmi 1* a je primárne určená pre študijný odbor „filológia“ so zameraním na prekladateľstvo a tlmočníctvo.

Štruktúra publikácie je jednoduchá a logická, pozostáva z dvoch blokov. Prvý blok *Predprípravné cvičenia* tvorí 14 učebných aktivít zameraných na rozvíjanie parciálnych translačných a komunikačných zručností, napr. na rozšírenie slovnjej zásoby, získanie alebo zlepšenie verbálnej fluencie, tréning pamäti, rozdelenie pozornosti a i. Každá učebná aktivita je sprevádzaná komentárom autorov, v ktorom cez kľúčové slová uvádzajú cieľ aktivity. Po metodologickej stránke je takáto prezentácia cvičení veľkou pomocou pre pedagóga, ktorý sa počas prípravy na vyučovaciu hodinu môže riadiť kľúčovými slovami a rýchlo si vyhľadať potrebný typ cvičenia. Rovnako pedagóg nemusí uvažovať nad spôsobom realizácie cvičenia, keďže komentár autorov obsahuje aj „návod na použitie“. Druhý blok *Základy tlmočenia* sa skladá z konkrétnych učebných textov v obidvoch pracovných jazykoch, ktoré sú určené najmä na simultánne tlmočenie z listu a konzekutívne tlmočenie s notáciou aj bez. Podobne ako v prvom bloku aj tu pri každom učebnom texte sa nachádza komentár so zameraním a popisom aktivity.

Vybrané predprípravné cvičenia plnia základné didaktické úlohy:

1. motivujú študenta k činnosti a majú charakter výzvy;
2. rozvíjajú vedomosti študentov cez kvantitatívnu či kvalitatívnu zmenu (vďaka cvičeniam študenti spoznávajú nové pojmy, získavajú slovnú zásobu –

kvantitatívna zmena, ale aj prehľbujú už skôr získané poznatky, dozvedajú sa doplňujúce informácie o entitách, s ktorými už oboznámení boli, – *kvalitatívna zmena*; napr. cvičenia *Nájdí synonymum, Kto som?, Prekladové pexeso, Falošní priatelia, Pexeso* a i.);

3. rozvíjajú pamäť, pozornosť, kreatívne schopnosti študentov a i. (napr. cvičenia *Reprodukcia textu, všetky Pexesá, Reťazovka* a i.);
4. rozvíjajú kritické myslenie a navádzajú na nevyhnutné myšlienkové operácie (napr. cvičenia *2 minúty, Kto som?*);

Viacere cvičenia majú charakter didaktickej hry, a preto popri rozvojovej funkcii plnia aj funkciu zábavnú, vďaka čomu má pedagóg možnosť vytvoriť uvoľnenejšiu, priateľskejšiu atmosféru na hodine.

Koncepcia metodického príručky je postavená na princípe „recyklovateľnosti“ a nadčasovosti – jej cieľom je predstaviť najmä typy a modely predprípravných aktivít, ktoré môžu (a mali by) byť použité na prvých hodinách tlmočenia. Pedagóg si môže vybrať určité typy cvičení a v závislosti od učebného zámeru, plánu a témy hodiny sa rozhodnúť o ich obsahu a náplni. Pedagóg nie je obmedzovaný obsahom cvičení a textov, čo zvyšuje praktickosť príručky a stavia ju do radu opätovne využiteľných učebných pomôcok. Nadčasovosť sa týka aj výberu textov určených na tlmočenie. Témy textov použitých v oboch blokoch vo väčšine prípadov nereflektujú aktuálnu spoločenskú situáciu alebo udalosť, ide skôr o exemplárne texty s nadčasovou tematikou alebo o verejné prejavy, ktorých pretlmočenie je dôležité skôr pre formálnu, než obsahovú stránku.

Vzhľadom na to, že prakticky orientované publikácie na výučbu tlmočenia v jazykovej kombinácii ruština - slovenčina sú na Slovensku stále deficitom, túto didaktickú pomôcku ocenia najmä vysokoškolskí pedagógovia tlmočenia. Nepochybne však bude užitočná aj pre samotných študentov tlmočenia, začínajúcich tlmočníkov, prekladateľov alebo akýchkoľvek záujemcov o ruský jazyk, ktorých cieľom je zlepšiť svoje jazykové a mimojazykové schopnosti, ako je pamäť či pozornosť.

Lizaveta Madej

MOTIVUJÚCE A PÚTAVÉ CUDZOJAZYČNÉ TITULY PRE ŠTUDENTOV RUSISTIKY

Recenzované publikácie: LIZOŇ, M. – BREUSOVÁ, E.: Jazykové cvičenia z ruského jazyka 1. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2018. 156 s. ISBN 978-80-557-1455-4.

LIZOŇ, M. – BREUSOVÁ, E.: Jazykové cvičenia z ruského jazyka 2. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2019. 204 s. ISBN 978-80-557-1549-0.

Je potešujúce, že na slovenskom knižnom trhu sa v ostatných rokoch opäť začínajú objavovať (zatiaľ je ich ako šafranu) pôvodné tituly venované práve štúdiu ruského jazyka. Jednými z aktuálnych noviniek sú dve časti vysokoškolských učebných textov *Jazykové cvičenia z ruského jazyka 1 a 2*, ktoré v rokoch 2018 a 2019 vydalo slovenské vydavateľstvo Belianum (vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici). Obe časti uvedených titulov pochádzajú z autorskej dielne M. Lizoňa, odborného asistenta na katedre slovanských jazykov Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (Slovenská republika) a E. Breusovej, docentky na katedre filologického vzdelávania a žurnalistiky Surgutskej štátnej pedagogickej univerzity v meste Surgut (Ruská federácia). Predloženými učebnými textami autori reagujú na aktuálne požiadavky vyučovania cudzích jazykov zameraných na rozvíjanie čítania s porozumením, a taktiež jazykovej a rečovej kompetencie v ruskom jazyku. Obe časti recenzovaných vysokoškolských učebných textov autori adresujú študentom filologických fakúlt, ktorí so štúdiom ruského jazyka iba začínajú, ale taktiež študentom pripravujúcim sa na svoje budúce povolanie v úlohe učiteľa ruského jazyka v podmienkach slovenskej školy. Podľa nášho názoru učebné texty môžu byť vhodným doplnkom klasického vyučovania na slovenských základných a stredných školách (pod odborným vedením vyučujúceho), alebo ich môžu adekvátne využiť aj frekventanti jazykových kurzov. Učebné texty určite ocenia aj pokročilejší používatelia ruštiny, ktorí si chcú zopakovať základnú gramatiku a slovnú zásobu (autori mohli pri tematickej slovnej zásobe uviesť aj slovenské prekladové ekvivalenty), alebo na základe textov rôznych žánrov si rozšíriť vedomosti o ruských tradíciách, zvykoch, geografii, umení, histórii, ekológii a priemysle. Konštatujeme, že primárnym cieľom oboch častí predkladaných

učebných textov je „развивать навыки устной речи, правильного употребления лексики и синтаксических конструкций” (s. 3) a na základe hlavne rečových cvičení <...> „грамотно высказывать и аргументировать своё мнение” (ibid.). Oseňujeme fakt, že v učebných textoch sú hojne zastúpené jazykové cvičenia, ktoré vo výučbe cudzích jazykov predstavujú základ rozvíjania jazykovej kompetencie s pokračovaním rozvíjania rečovej kompetencie v rámci rečových a komunikatívnych cvičení. Autori nepozabudli ani na prekladateľskú kompetenciu, pričom pozitívne hodnotíme zaradenie značného počtu cvičení na preklad, ktoré sú súčasťou všetkých prezentovaných tém. Podľa nášho názoru, zaradenie uvedeného druhu cvičení, ktoré vychádzajú z tradičnej gramaticko-prekladovej metódy výučby cudzích jazykov má i v súčasnosti popri iných vyučovacích metódach a druhoch cvičení svoje opodstatnenie. Súhrnne konštatujeme, že všetky druhy cvičení sa svojim praktickým spracovaním jednoznačne pozitívne podieľajú na celkovej veľmi dobrej úrovni recenzovaných učebných textov.

Za osobitnú skupinu cvičení možno považovať tie, ktoré sú určené (nielen v cudzojazyčnej výučbe) na prácu s monologickým alebo dialogickým textom (predtextové cvičenia/предтекстовые упражнения, cvičenia k textu/притекстовые упражнения a cvičenia za textom/послетекстовые упражнения). Konštatujeme, že v oboch častiach recenzovaných učebných textov mohli autori uviesť (pri práci hlavne s monologickými a niektorými dialogickými textami) aspoň dva-tri predtextové cvičenia, napr. typu *Объясните значения следующих слов; Подберите в правом столбце синонимы/антонимы к прилагательным левого столбца; Найдите в левой колонке словосочетания, соответствующие следующим определениям в правой колонке* a pod. (práca s monologickým textom sa vo väčšine prípadov začína priamo cvičením k textu *Прочитайте, resp. Прочитайте текст, alebo Прочитайте текст и ответьте на вопросы*). Okrem predtextových cvičení v recenzovaných učebných textoch trochu absentujú aj cvičenia k textu. V tejto súvislosti veľmi oseňujeme zaradenie, napr. cvičenia *Составьте план текста и перескажите текст* (v 2. časti na s. 33). Cvičenia za textom sú zastúpené dostatočne, pričom v nich dominujú zadania typu *Ответьте на вопросы* a *Переведите*.

Neoddeliteľnú súčasť cudzojazyčnej výučby predstavuje aj receptívny druh

rečovej činnosti – počúvanie s porozumením. V prvej časti učebných textov v rámci 1. a 2. témy cvičení typu *Прослушайте сказку* (s. 12), *Прослушайте и прочитайте* (s. 15), *Прослушайте сказку ...*(s. 16), *Прослушайте и дополните текст ...*(s. 19), *Прослушайте, а затем прочитайте* (s. 21), *Слушайте текст и ...* (s. 32) a *Прослушайте ...* (s. 29), ale aj v rámci práce napr. s dialogickými textami oboch častí učebných textov mohli autori využiť možnosti audionahrávok nositeľov ruského jazyka na CD nosiči, čo by, podľa nášho názoru, jednoznačne zefektívnilo prácu pri počiatočnom štádiu osvojovania si ruského jazyka. Môžeme len predpokladať, že M. Lizoň a E. Breusová sa v prípadných ďalších vydaniach rozhodnú zrealizovať daný návrh.

Pokiaľ ide o samotný výber textov v rámci jednotlivých tém môžeme s potešením konštatovať, že svojím obsahom a rozsahom (v prvej časti sú pochopiteľne kratšie, v druhej dlhšie) vhodne dopĺňajú tú-ktorú tému. Kladne hodnotíme aj pomerne časté zaradenie cvičení zameraných na prácu so slovníkom (máme na mysli so slovníkom v printovej podobe). Z našej doterajšej pedagogickej praxe badáme u žiakov a študentov nedostatky pri práci so slovníkom (prekladovým, výkladovým alebo iným druhom). Častokrát študenti aj v domácom prostredí majú k dispozícii len printové vreckové slovníky, alebo si preklad príslušnej lexémy alebo slovného spojenia vyhľadajú pomocou internetového prekladača, pričom prekladový ekvivalent nie vždy zodpovedá (resp. je úplne nevhodný) požadovanému ekvivalentu pre daný kontext.

Štruktúru učebných textov tvorí devätnásť ťažiskových lekcí v prvej časti a šesťnásť v druhej, ktoré sú usporiadané podľa tematických okruhov, pričom jednotlivé lekcie nemajú pevne stanovenú štruktúru. Vzhľadom na charakter každej témy to nepovažujeme za nedostatok. Pokiaľ ide o výber jednotlivých tém konštatujeme, že ten je uskutočnený starostlivo s prihliadnutím na aktuálne potreby a záujmy študentov. Okrem jednotlivých ťažiskových lekcí je do učebných textov zaradený aj krátky úvod (s. 3), obsah (s. 5 v 1. časti a s. 4 v 2. časti) a použitá literatúra s internetovými zdrojmi (s. 153 – 154 v 1. časti a s. 202 – 203 v 2. časti).

Aj grafické spracovanie, resp. rámcové zložky textu (paratext) pri tvorbe (nielen) učebných textov cudzieho jazyka je pre každého čitateľa taktiež dôležitým motivačným faktorom. Hoci v recenzovaných učebných textoch absentujú farebné

ilustrácie, piktogramy, tabuľky, schémy, či grafy, dovoľíme si tvrdiť, že svojho adresáta zaujmú i tradičným čiernobielym prevedením s jednotným typom písma, jeho rôznou veľkosťou a ďalšími textovými markermi. Vysoko oceňujeme grafický návrh vrchnej obálky, ktorá okrem uvedenia názvu publikácií, ich autorov a loga banskobystrickej univerzity obsahuje aj autorské, autentické čierne fotografie M. Lizoňa zachytávajúce reálny život krajiny, ktorej jazyk sa študent učí. Podľa nášho názoru, už samotná vrchná obálka oboch učebných textov pôsobí jednoznačne motivujúco pre štúdium ruského jazyka ako súčasť kultúry ruského národa.

Na základe našich konštatovaní usudzujeme, že obe časti recenzovaných učebných textov spĺňajú požiadavky cudzojazyčnej výučby bakalárskeho stupňa vysokoškolského vzdelávania, pričom ich samotné spracovanie je prehľadné, prístupné a zároveň motivujúce. Ide o vynikajúci počín M. Lizoňa a E. Breusovej – dvojice autorov, ktorí svojim hodnotným dielom jednoznačne prispeli k obohateniu slovenského knižného trhu o pomerne úzke spektrum pôvodných učebných textov určených pre začiatočníkov (i mierne pokročilých a pokročilých) pri osvojovaní si ruského jazyka. Sme presvedčení, že v doterajšej výučbe ruského jazyka sa už učebné texty stali obľúbeným titulom mnohých štúdiachtivých adeptov.

V závere si dovoľujeme vysloviť autorom slová uznania za vynaložené úsilie, ktoré sa plnohodnotne zúročilo v podobe dvoch zmysluplných a užitočných publikácií. Recenzované tituly v ničom nezaostávajú za súčasnými trendami a predstavujú pozitívny vklad do mozaiky iných podobných publikácií zameraných na praktickú cudzojazyčnú výučbu. Dúfajme, že v blízkej budúcnosti autori pripraví pre študentov ďalšie kvalitné tituly zo svojej autorskej dielne. Želáme im veľa úspechov!

Ján Gallo

VZDELÁVANIE TLMOČNÍKOV A PREKLADATEĽOV VO VEREJNÝCH SLUŽBÁCH: EURÓPSKE PERSPEKTÍVY

Recenzovaná publikácia: ŠTEFKOVÁ, Marketa – BOSSAERT, Benjamin – KERREMANS, Koen, 2020. Vzdelávanie tlmočníkov a prekladateľov vo verejných službách: Európske perspektívy. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 154 s. ISBN 978-80-223-5107-2.

Zvyšujúci sa dopyt a záujem o tlmočenie a preklad vznikajúci predovšetkým v dôsledku geopolitických zmien a s tým súvisiacej migrácie so sebou nevyhnutne prináša mnoho naliehavých otázok a zároveň sa otvárajú nové perspektívy pohľadu na tieto otázky. Ako sami autori uvádzajú v úvode (s. 5), cieľom predkladanej monografie je „zameriť pozornosť na jeden kľúčový stavebný kameň v procese profesionalizácie, t. j. aspekt vzdelávania“, pričom si bližšie všímajú situáciu v nasledujúcich krajinách EÚ – Belgicko, Česká republika, Poľsko, Rakúsko, Slovensko a Španielsko.

V prvom príspevku nám Erik Hertog chronologicky približuje históriu výskumu prekladu a tlmočenia vo verejných službách (s. 9–31), ako aj legislatívny a inštitucionálny rámec tlmočenia a prekladu v právnom kontexte v rôznych častiach sveta najmä v druhej polovici 20. storočia. Bližšie si všíma kľúčové výskumy týkajúce sa aktívnej úlohy tlmočníka napr. v súdnych procesoch, azylových konaniach alebo pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti. Ďalej poskytuje čitateľovi prehľad vybraných príspevkov, ktoré podľa autora môžu byť „východiskovým bodom pre každého, kto realizuje výskum v oblasti komunitného tlmočenia“ (s. 16). Pozornosť venuje napr. aktívnej úlohe Generálneho riaditeľstva Európskej komisie pre tlmočníctvo v oblasti komunitného tlmočenia, vydavateľstvám učebníc a odborných periodík (s.16–18) alebo aj nástupu nových technológií v danej oblasti. Kapitola je cenným príspevkom historického prehľadu výskumu v oblasti komunitného tlmočenia.

V druhej kapitole sa Sonja Pöllabauer zaoberá tlmočením vo verejných službách (TVS) v Rakúsku (s. 32–59). Bližšie si všíma spoločenské a ekonomické postavenie tlmočníka ako jedného z aktérov komunitného tlmočenia, odkazuje na počiatky výskumu v oblasti verejných služieb (90-te roky 20. storočia), hoci na druhej strane uvádza, že počiatky daného výskumu možno vystopovať už v Rakúsko-Uhorskej

monarchii (s. 35). Venuje pozornosť aj tomu, ako vnútropolitická klíma môže ovplyvňovať predmetnú oblasť z legislatívneho hľadiska (s. 36) a ako verejnosť vníma úlohu tlmočníka, pričom uvádza ako príklad jeho nízke finančné ohodnotenie a nízke spoločenské postavenie. Pre čitateľa je akiste zaujímavá časť o problematike vzdelávania tlmočníkov TVS na univerzitnej úrovni v Rakúsku, ako aj prehľad vzdelávacích iniciatív (s. 41–45). V tomto kontexte je relevantná aj otázka finančnej náročnosti, resp. rentability týchto kurzov (s. 49). Autorka na záver konštatuje, že množstvo kurzov, počet ich frekventantov a lektorov sú vzhľadom na pomerne vysoké zastúpenie obyvateľstva nerakúskeho pôvodu značne disproporčné a nedostatočné. Navrhuje do budúcnosti zintenzívniť vzdelávanie tlmočníkov v TVS.

Trio autorov Hélène Stengers, Mathieu Van Obberghen a Koen Kerremans sa venuje problematike „vývoja modelov tlmočenia a prekladu vo verejných službách – PTVS (public service interpreting and translation, PSIT)“ (s. 60) s ohľadom na špecifiká jazykových oblastí Flámska a Valónska. Autori si všímajú problematiku kreovania, vývinu, ale napr. aj spájania sa mimovládnych organizácií s cieľom vytvorenia zastrešujúcej organizácie smerom k federálnym štátnym orgánom. Rovnako zaujímavá je i časť o inštitucionálnom zastrešení komunitného verzus právneho prekladu v Belgickom kráľovstve – na jednej strane komunitné tlmočenie a preklad v kompetencii flámskej, resp. valónskej vlády a na strane druhej právne tlmočenie a preklad v kompetencii federálnej vlády. Diferencovane sa uplatňujú aj kvalifikačné kritériá alebo odlišný etický kódex nielen v súvislosti s komunitnými verzus právnymi prekladateľmi (s. 64), ale aj v súvislosti s územnosprávnym členením, t. j. vo flámskej a valónskej časti (s. 68). V končíznom závere autori konštatujú, že inštitucionálny rámec a profesionalizácia komunitných tlmočníkov má v oboch jazykových častiach rozdielnu povahu a profesionalizácia je prítomná len vo flámskej časti. V tejto súvislosti by bola zaujímavá analýza, do akej miery je tento stav dôsledkom jazykovej politiky v Belgicku a do akej miery to súvisí s krajinou pôvodu migrantov a štátnym jazykom v daných krajinách, najmä v súvislosti so situáciou vo flámskej časti.

Prekladu a tlmočeniu vo verejných službách v Španielsku sa venujú Raquel Lázaro Gutiérrez a Cristina Álvaro Aranda vo svojom príspevku (s. 75–92). V úvode autorky čitateľa oboznamujú s teoretickým rámcom profesionalizácie. Ďalej

detailnejšie ilustrujú situáciu vo vzdelávaní tlmočníkov v oblasti PTVS, napr. v rámci univerzitných kurzov na bakalárskom stupni (s. 79–81), magisterskom stupni (s. 82–84) alebo kurzov organizovaných mimovládnyimi a verejnými inštitúciami, ako aj súkromnými spoločnosťami. Pre čitateľa, ktorý nie je hlbšie oboznámený s danou problematikou, je určite zaujímavá informácia o dostupnosti online kurzov (Massive Open Online Courses) v oblasti tlmočenia a prekladu vo verejných službách.

Problematike tlmočenia a prekladu v Českej republike sa vo svojom príspevku venujú Pavlína Knap-Dlouhá a Kateřina Křížová. Na úvod konštatujú, že krajiny strednej a východnej Európy majú odlišnú východiskovú pozíciu a že pozícia komunitného tlmočenia a prekladu nie je v Česku zastrešená ani profesijne, ani zo strany štátnych inštitúcií, ale ani legislatívne (s. 95). V tejto súvislosti poukazujú na to, že súdni tlmočníci a prekladatelia nemajú v Českej republike právne záväzný etický kódex. A hoci podľa autoriek komunitné tlmočenie a preklad zaostávajú za krajinami západnej Európy, ďalej konštatujú, že situácia sa v tejto oblasti zlepšuje (s. 99). Ako príklad uvádzajú kurzy komunitného tlmočenia pre vietnamský, mongolský, ruský, bulharský a rumunský jazyk a rovnako tak možnosť študovať komunitné tlmočenie na dvoch českých univerzitách. Paradoxne, súčasná legislatíva ešte nepozná profesiu komunitného tlmočníka (s. 105), a teda komunitný tlmočník nie je z hľadiska legislatívy na rovnakej úrovni ako súdny tlmočník alebo prekladateľ.

Ako prezentujú vo svojom príspevku Małgorzata Dowlaszewicz a Agata Kowalska-Szubert, rovnako ako v Českej republike, ani legislatíva v Poľsku nepozná profesiu komunitného prekladateľa a tlmočníka (s. 113–128). V úvodnej časti sa autorky venujú samotnému pojmu komunitného tlmočenia v poľštine (przekład ustny środowiskowy). Poznávajú tiež, že v odbornej obci prebieha živá diskusia na túto tému a prikláňajú sa k názoru, že daný pojem je nepresný, čo dokonca mätúci. Čitateľa tiež informujú o legislatívnom rámci vo vzťahu ku komunitnému tlmočeniu. Uvádzajú, že poľská legislatíva pozná len profesiu úradného prekladateľa a detailnejšie sa venujú historickému kontextu tejto legislatívy, kvalifikačným kritériám úradných prekladateľov aj ich neadekvátnemu ekonomickému odmeňovaniu zo strany štátnych inštitúcií. V ďalšej časti sa bližšie zaoberajú vzdelávaním tlmočníkov a prekladateľov na univerzitnej úrovni

a profesijnými organizáciami, ktoré združujú poľských prekladateľov a tlmočníkov. Poukazujú tiež na diferencovaný prístup k tlmočníkovi na jednej strane a prekladateľovi na strane druhej.

Marketa Štefková sa vo svojom príspevku venuje prekladu vo verejných službách na Slovensku. Podľa vlastných slov sa zaoberá (s.130) „spoločenským a politickým vymedzením profesie tlmočníka a prekladateľa vo verejnom sektore, ďalej cieľovými skupinami, legislatívnym kontextom profesie a doménami a sektormi“. Všíma si historický vývin postavenia tlmočníka na dnešnom území Slovenskej republiky, súčasnú legislatívu upravujúcu používanie štátneho jazyka a jazykov národnostných menšín (s. 132). Ďalej venuje pozornosť vzdelávaniu tlmočníkov na univerzitnej úrovni. Aj na základe vlastných skúseností vysokoškolskej pedagogičky naznačuje, že na trhu prekladateľov/tlmočníkov môže dôjsť k saturácii a postupnému znižovaniu úrovne absolventov. V rámci výstupov z výskumného projektu TRANSIUS konštatuje disproporčné zastúpenie úradných tlmočníkov/prekladateľov pre jednotlivé jazyky a rovnako tak poukazuje na legislatívne vákuum v mnohých sférach komunitného tlmočenia. V závere konštatuje nedostatočný záujem verejných inštitúcií o tlmočnicke a prekladateľské služby a dodáva, že táto situácia je len nelichotivým obrazom absencie ucelenej, systémovej politiky zo strany štátu v tejto oblasti.

Cieľom príspevku Benjamina Bossaerta je predstaviť čitateľom strategické partnerstvo v rámci programu Erasmus+ s názvom PACI – *Professional and Accessible Community Interpretation*. Tri stredoeurópske univerzity – Univerzita Komenského v Bratislave, Univerzita Palackého v Olomouci a Vroclavská univerzita, sa na základe veľkého dopytu po profesionálnom vzdelávaní tlmočníkov a prekladateľov rozhodli spojiť sa s belgickým partnerom Vrije Universiteit v Bruseli, pričom iniciátorom bola Univerzita Komenského v Bratislave. Autor v tejto časti prezentuje didaktický model v rámci projektu PACI (s.143–152), ktorý pozostáva: a) zo štyroch e-learningových kurzov; b) zo súboru viacjazyčných glosárov terminológie súvisiacej s oblasťou PTVS a c) z tejto monografie o formách tréningu a praxi PTVS v niektorých krajinách EÚ. Každéj problematike sa následne venuje osobitne, uvádza konkrétnu realizáciu, ciele kurzov, spôsob ich absolvovania, využitie počítačových technológií a pod. Kapitola je veľmi cenný príkladom toho,

ako možno prakticky naplniť cieľ zvyšovania vzdelanostnej úrovne v oblasti tlmočenia a prekladu v rámci PTVS.

Už zo stručného prehľadu jednotlivých príspevkov je zrejmé, že recenzovaná monografia má široký záber a je mimoriadne cenným príspevkom v oblasti, ktorá býva z legislatívneho a inštitucionálneho hľadiska často opomínaná. Predkladaná monografia okrem toho prináša nové pohľady na danú problematiku, ponúka nové perspektívy v danej oblasti a je vítaným impulzom v úsilí o nájdenie adekvátnych riešení v neustále sa meniacom európskom priestore. Prehľad situácie v komunitnom tlmočení a preklade v niektorých krajinách EÚ jednoznačne dokazuje relevantnosť, rovnako tak potrebu a aktuálnosť širšej spoločenskej diskusie na túto tému.

Elena Gajdošová

RODOVO SYMETRICKÝ JAZYK V SLOVENSKOM A NEMECKOM JAZYKOVOM PROSTREDÍ

Recenzovaná publikácia: ŠTEFAŇÁKOVÁ, Jana. 2020. *Rodovo symetrický jazyk v slovenskom a nemeckom jazykovom prostredí v kontexte európskej rodovej politiky a gender mainstreamingu*. Banská Bystrica: Belianum. 346 s. ISBN 978-80-557-1697-8.

Recenzovaná vedecká monografia je venovaná problematike rodovej rovnosti v jazyku s akcentáciou komparácie slovenského a nemeckého jazykového prostredia. Ide o zaujímavú a aktuálnu tému, ktorá už dlhšie výrazne rezonuje v nemecky hovoriacich krajinách, a postupne nachádza odozvy aj na Slovensku. Za veľmi pozitívne možno pokladať širokospektrálne nazeranie autorky monografie na skúmanú oblasť, pretože sa neobmedzuje len

na jazykové resp. jazykovedné východiská, ale pri svojom výskume zohľadňuje aj faktory týkajúce sa iných disciplín, ako napr. filozofie, práva, literárnej vedy, sociológie, politológie, sociálnej práce či psychológie. Monografia je členená na teoretickú časť, ktorá obsahuje päť kapitol a na praktickú časť (6. kapitola) venovanú korpusovej analýze nemeckých a slovenských textov.

Prostredníctvom teoretickej časti podáva autorka rozsiahly a ucelený prehľad o téme rodovej rovnosti, a to z rozličných perspektív, zahŕňajúc názory zástancov aj odporcov vyjadrovania rodovej rovnosti prostredníctvom jazyka. Jana Štefaňáková ďalej načrtáva historický exkruz problematiky v širšom kontexte, prezentuje východiskovú terminológiu, pomenováva stratégie umožňujúce realizáciu snáh o rodovú rovnosť v jazyku a uvádza konkrétne príklady možností takéhoto sa vyjadrovania v slovenskom aj v nemeckom jazyku. Čitateľovi tak ponúka solídnu vstupnú bázu, s možnosťou zorientovať sa v problematike. Na teoretické východiská nadväzuje praktická časť monografie.

Publikáciu determinuje komplexné zmapovanie aktuálneho stavu skúmanej problematiky, ktorý možno vnímať ako výslednicu historických perspektív. Jeden z

takpovediac základných kameňov monografie predstavuje vymedzenie pojmu *gender*, jeho zasadeniu do príslušnej terminológie a následné ozrejmienie vybraných kľúčových termínov v slovenskom a nemeckom jazyku (napr. *pohlavie/sex* [nem. *Geschlecht*] vs. *rod* [nem. *Genus*]). Autorka poukazuje na rozlíšenie daných pojmov v zmysle biologického ponímania na jednej strane a gramatickej kategórie na strane druhej. Zároveň poukazuje na ďalšie chápanie rodu ako sociálneho konštruktú v gendrovej ideológii a úlohu socializácie pri jeho formovaní ako spoločenskej kategórie. Vzhľadom na skutočnosť, že vymedzenie pojmov používaných ako komunikačný aparát v oblasti, ktorej je monografia venovaná, nie je vždy samozrejmosťou, je veľmi prínosné, že Jana Štefaňáková poskytuje v rámci objasnenia terminológie z príslušnej oblasti zrozumiteľný výklad pojmov *genderová/rodová rola*, *genderové/rodové stereotypy*, *genderová/rodová identita*, *genderová/rodová socializácia*, *genderová ideológia*, *genderová kultúra jazykového prejavu* a *sexismus*. Okrem toho ponúka široké spektrum odborných zdrojov smerujúcich k vymedzeniu vybraných kľúčových pojmov a prostredníctvom ktorých prezentuje stanoviská k čiastkovým otázkam z danej problematiky. Čitateľa oboznamuje rovnako s náhľadmi zástancov, ako aj odporcov gendrovej ideológie z radov autorít politického a spoločenského života a ich tvrdenia podopiera citátni z príslušných dokumentov, čím ponúka vyvážený pohľad na problematiku.

Zvláštnu pozornosť venuje rodovým štúdiám a teóriám, opisuje ich vznik a vývoj. Nepovšimnutou nezostáva ani gendrová/rodová politika, autorka monografie ozrejmie rozdiel medzi rodovou a feministickou lingvistikou, ktorú predstavuje aj v jej historických črtách a sumarizuje nové tendencie v rodovej lingvistike, vyznačujúce sa zacielením pozornosti na konkrétny kontext.

Jedinečný aspekt, ktorý Jana Štefaňáková prostredníctvom predkladanej publikácie ponúka, je zachytenie rozdielov spojených s oblasťou rodovej lingvistiky v slovenskom a nemeckom jazykovom prostredí. Rozličnosť autorka konzekventne odôvodňuje prostredníctvom ozrejmienia špecifík spoločensko-historického kontextu v nemecky hovoriacich krajinách a na Slovensku. Cenným faktom je, že publikácia venuje primeranú pozornosť obom jazykovým prostrediam a prezentuje relevantné odborné zdroje z každej proveniencie.

Samostatná kapitola publikácie je venovaná rodovej politike. Jana Štefaňáková v nej osvetľuje skúmanú problematiku v kontexte politiky, resp. politickej korektnosti. V samostatnej podkapitole autorka poukazuje na súbor vybraných pojmov (napr. *gender equality*, *gender gap*, *gender stereotypes*, *gender budget*, *gender asymmetry*) spájajúcich sa s rodovou politikou a porovnáva ich s ohľadom na obsahové vymedzenie a používanie na Slovensku a v nemecky hovoriacich krajinách. Autorka v tejto časti publikácie ozrejmuje úlohu rodovo vyváženého jazyka v medzinárodnom kontexte. Čitateľ v monografii nájde komplex informácií týkajúcich sa právneho rámca, do ktorého sú otázky rodovej rovnosti začlenené, autorka dokladá informácie prostredníctvom množstva legislatívnych dokumentov z jednotlivých skúmaných štátov ako aj rozličných príručiek a odporúčaní, ktoré považuje za relevantné. Takýto sumarizujúci prehľad so zamerním na vybrané nemecky hovoriace krajiny a Slovensko je veľmi hodnotný, pretože – podľa mojich vedomostí – doteraz v odbornej literatúre vo výraznejšej miere nefiguruje.

S akcentáciou lingvistickej perspektívy rozoberá autorka vybrané stratégie jazykového vyjadrovania, ktoré majú vplyv na (ne)dodržiavanie rodovej vyváženosti v nemeckom a v slovenskom jazyku. V osobitých podkapitolách pritom venuje pozornosť špecifikám nemeckého a špecifikám slovenského jazyka. Ako významný jav pretraktováva aj generické maskulinum, pretože narábanie s ním (a jeho konkurenčnými formami) sa spája s vyjadrením rodovej (ne)rovnosti prostredníctvom jazyka. Čitateľovu pozornosť ďalej upriamuje na rozlíšenie stratégií rodovej špecializácie a rodovej neutralizácie, ktoré je možné doplniť o ďalšie kreatívne riešenia. Pútavou robí túto časť publikácie aj skutočnosť, že teoretické východiská a delenia dokladá Jana Štefaňáková aj konkrétnymi príkladmi za daný jazyk a načrtáva tak možnosti aplikácie v praxi. Nepoukazuje však len na jazykové stratégie smerujúce k naplneniu rodovo vyváženého jazyka ako také, ale aj na postoje k takémuto spôsobu vyjadrovania, či na jeho pozíciu v oblasti jednotlivých národných legislatív (v Nemecku, Rakúsku, Švajčiarsku a na Slovensku).

Z môjho pohľadu ťažiskovú časť monografie tvorí jej empirická časť vychádzajúca z korpusovej analýzy nemeckých textov v Nemeckom referenčnom korpuse (DeReKo) a slovenských textov zo Slovenského národného korpusu (SNK).

Kapitolám venovaným samotnej analýze predchádza vymedzenie teoreticko-metodologických východísk vo všeobecnosti a explifikácia cieľov výskumu. Ako nosnú volí Jana Štefaňáková metódu korpusovej analýzy, ktorej výber odôvodňuje možnosťou kontextualizácie skúmaných javov a autentickosťou používaných foriem. Precízny prístup autorky odráža aj skutočnosť, že pred jednotlivými analýzami – vybraných textov korpusu DeReko a podkorpusu publicistických textov SNK – pre každý jazyk zvlášť adaptuje vybranú metodológiu na špecifiká nemeckého alebo slovenského jazyka a čitateľovi zrozumiteľným spôsobom približuje jednotlivé kroky realizácie. Poznatky ukotvené v teoretickej časti publikácie prepája s empirickým výskumom, prostredníctvom ktorého sa sústreďuje najmä na stratégie (1) rodová špecifikácia/zviditeľnenie rodu, (2) rodová neutralizácia/neutralizovanie rodu, smerujúce k rodovo vyváženému spôsobu vyjadrovania. Dôsledne a systemticky spracovanú empirickú časť práce obsahujúcu množstvo údajov vyplývajúcich z korpusovej analýzy možno – aj vzhľadom na zvolenú metodológiu – označiť za veľmi prínosnú. Jana Štefaňáková efektívne využíva potenciál korpusov DeReKo a SNK na získanie údajov relevantných pre dosiahnutie stanoveného výskumného cieľa. Tento autorka práce explicitne stanovuje v kapitole 6.2 nasledovne: *„Primárnym cieľom monografie je poukázať na uplatňovanie rodovo vyváženého jazyka v publicistickej oblasti na príklade vybraných spôsobov/stratégií na rodovo vyvážené označenie osôb a zistiť, či v tejto oblasti dochádza v slovenskom a nemeckom jazyku ku zmenám v súvislosti s používaním inkluzívneho/rodovo symetrického jazyka.“* Zvolenému cieľu podriadiť autorka monografie aj výber analyzovaného materiálu. Voľbu žurnalistických textov možno v danom kontexte sledovania dynamiky jazyka vnímať ako veľmi premyslený a vhodný krok. Autorka pritom nezabúda ani na internú stratifikáciu nemeckého jazyka s ohľadom na jeho pluricentrický charakter a do skúmaného materiálu zaraďuje nielen nemecké, ale aj rakúske a švajčiarske noviny. Spolupráca autorky monografie s domácimi a zahraničnými odborníkmi na korpusovú lingvistiku podčiarkuje jej seriózný prístup a nasadenie. S intenciou dosiahnuť čo najspoláhlivejšie výstupy a maximálne využiť výskumné možnosti, ktoré jednotlivé korpusy ponúkajú, neváha osloviť kolegynú zo SNK a zodpovedných pracovníkov korpusu DeReKo. Vyššie vymenované skutočnosti zaisťujú výbornú interpretačnú

bázu získaných údajov. Zhrnutie a interpretáciu výsledkov, ku ktorým Jana Štefaňáková vo svojej monografii dospieva, možno preto považovať za veľmi dôveryhodné. Okrem predpokladaného záveru o relatívne častom nasadzovaní jazykových foriem dokladajúcich snahu o používanie rodovo vyváženého jazyka, konštatuje na základe získaných údajov autorka aj menej očakávané zistenia, a síce (1) pomerne vysokú frekvenciu jazykových stratégií smerujúcich k rodovo citlivému vyjadrovaniu v slovenskom jazyku a (2) najčastejší výskyt rodovo senzitívnych foriem v švajčiarskej časti skúmaného korpusu.

Z celkového pohľadu možno publikáciu označiť za veľmi prínosnú, a to na základe viacerých parametrov: predkladaná vedecká monografia uchopuje aktuálnu tému rodovo vyváženého vyjadrovania prostredníctvom jazyka v komplexných súvislostiach; jej teoretická časť poskytuje rozsiahly a viacaspektuálny pohľad na skúmanú problematiku; je jedinečná s ohľadom na perspektívu komparácie slovenského a nemeckého jazykového prostredia, a zároveň odráža aj interné relácie medzi vybranými nemecky hovoriacimi krajinami; výskumná časť má empirický základ a údaje boli získané prostredníctvom metódy korpusovej analýzy umožňujúcej spracovanie štatisticky relevantného objemu dát; autorka pri spolupráci oslovila iných domácich aj zahraničných odborníkov z oblasti korpusovej lingvistiky. Takto získané výstupy prezentované v predkladanej monografii sú preto celkom iste pre čitateľov zaujímavých sa o tému rodovo vyváženého jazyka obohatením.

Zuzana Gašová

SLOVENSKÝ DABING A TITULKOVANIE V PREMENÁCH ČASU

Recenzovaná publikácia: PEREZ, Emília - BREZOVSKÁ, Miroslava - JÁNOŠÍKOVÁ, Zuzana: Slovenský dabing a titulkovanie v premenách času. Nitra: UKF, 2021. 123 s. ISBN 978-80-558-1700-2.

Mená trojice autoriek monografie *Slovenský dabing a titulkovanie v premenách času* už dlhší čas výrazne rezonujú v odbornej komunite u nás aj v zahraničí v oblasti teórie i praxe audiovizuálneho prekladu. Čitateľ tak má istotu, že na recepčnej ceste po míľnikoch diachrónneho a synchronného pohľadu na slovenský dabing a titulkovanie je v rukách skúsených sprievodcov. Autorky očakávania príjemcu jednoznačne naplnia. Sumarizujú totiž zaujímavé historické poznatky, prinášajú odpovede na mnohé aktuálne otázky a vo viacerých aspektoch naznačujú tendencie vývoja audiovizuálneho prekladu.

Monografia je koncipovaná zaujímavým spôsobom: tvoria ju tri väčšie celky, ktoré predmetnú problematiku skúmajú na chronologickej osi retrospektíva – súčasnosť – perspektíva. Úvodná časť, v časovom zmysle slova minulosť, má charakter faktograficko-zážitkový. Odborný diskurz o formách transferu, jazykovom zastúpení, preferenciách filmovej, resp. televíznej zahraničnej produkcie a technických prostriedkoch realizácie audiovizuálneho prekladu oživujú autorky nielen zmapovaním zaujímavých postrehov z odbornej literatúry, ale predovšetkým autentickými vstupmi z rozhovorov s bývalými profesionálnymi prekladateľmi audiovizuálnych textov. Tento prístup chcem osobitne vyzdvihnúť, pretože súčasne plní dve funkcie: odbornú a zároveň zvyšuje čitateľskú atraktivitu monografie. Vzhľadom na žánrové zaradenie publikácie sa vedeckosť prístupu reflektuje vo využití prvkov jedného z najnovších výskumných nástrojov tzv. orálnej historiografie. V tomto zmysle predstavuje cenný príspevok do translatologického poznania. V zážitkovej rovine sa čitateľ postupne vracia po časovej osi späť, do situácie spred roka 1989, do 90.rokov minulého storočia a do tzv. zlatej éry, v ktorej AVP zaznamenal výrazný rozmach. Obdobie bývalého Československa pred rokom 1989 umožňuje recipientovi náhľad do začiatkov tvorby titulkov a realizácie dabingu. Z výpovedí priamych aktérov sa dozvedáme málo známe detaily o spôsoboch výroby titulkov, limitoch technického vybavenia a pracovných

podmienkach, ktoré z pohľadu dnešných technológií občas pôsobia až neuveriteľne. Autentická konfrontácia s históriou tak predstavuje účinný nástroj, ako si cez optiku spätného zrkadla uvedomiť, aký obrovský pokrok sa vo vývoji transferových a lokalizačných techník udial. Pokrok naznačuje už obdobie 90. rokov minulého storočia a kulminuje v tzv. zlatej ére AVP. Autorky tieto obdobia tematizujú z rôznych uhlov pohľadu (vzniku nových legislatívnych nariadení pre obidve transferové úpravy, puristických požiadaviek na jazykovú úpravu, komercializácie AVP, vplyvu nových technológií predovšetkým na titulkovanie, globalizačných tlakov podmieňujúcich zmeny kritérií na prácu prekladateľa a úpravcu dialógov a pod.) Vo výpočte som uviedla len zlomok z celej šírky analyzovaných problémových okruhov, ktorými sa autorky zaoberajú. Celú publikáciu charakterizuje ešte jedno veľké pozitívum: retrospektívny aj aktuálny pohľad je zasadený do širokého spoločensko-politického kontextu a tak sa čitateľovi dostáva do rúk nielen prvý ucelený spis o genéze AVP na Slovensku, ale aj o konkrétnom vplyve externých faktorov, ktoré tento vývoj sprevádzali.

Druhá časť publikácie mapuje súčasnosť a v centre pozornosti autoriek je analýza preferencií jazykových úprav na osi dabing – titulkovanie. Zároveň je ich zámerom dať vedecky podloženú odpoveď na otázku, či je Slovensko skutočne dabingovou krajinou, tak ako to uvádzajú mnohé, aj renomované domáce a zahraničné zdroje. Na báze rozsiahleho prieskumu realizovaného v období január – máj 2018, autorky metódou kvantitatívnej analýzy sledujú percentuálny podiel dabingu a titulkovania na audiovizuálnom trhu v oblasti televízneho vysielania, premietania v kinách a DVD nosičov. Z televízneho vysielania sa zamerali na nosných vysielateľov Jednotka a Dvojka RTVS, TV JOJ a Markíza. V uvedenom období detailne (mesiac po mesiaci) a u každého vysielateľa zvlášť, na obrovskej vzorke (celkovo 17 982 odvysielaných jednotiek) analyzujú percentuálny podiel zastúpených produkcií v televíznom vysielaní. Autorky ich kategorizovali na domácu produkciu, českú produkciu, produkciu z bývalého Československa, produkciu zahraničnej výroby a koprodukcii, vrátane bližšej špecifikácie ostatných dvoch uvedených zložiek na krajiny, z ktorých vzišli originálne verzie. Analogicky postupujú aj pri analýze premietania kinofilmov, pričom v rovnakom časovom období sledujú programovú štruktúru významného kino reťazca. Závery prieskumu

sú argumentačne podložené a autorky konštatujú rôzne zastúpenie v rôznych audiovizuálnych médiách. Kým v televíznych vysielaniach jednoznačne dominuje dabing, vo filmovej produkcii evidujú čoraz výraznejší príklon k titulkovaniu Text je informačne mimoriadne hutný, a aby sa čitateľ v spleti dát nestratil, dôležité údaje autorky sumarizujú v prehľadných tabuľkách a grafoch.

Popri televíznom vysielaní a premietaní v kinách monografia reflektuje aj oblasť nelineárneho mediálneho vysielania na Slovensku v kontexte jeho vplyvu na vývoj v prekladateľskej praxi. Autorky mapujú stratégie transferu u vysielateľov tohto typu, konštatujú vysoké zastúpenie českej lokalizácie, čo ich úvahy zákonite smeruje k otázkam štandardov a odporúčaní pri lokalizácii určenej slovenskému publiku.

Ostatná časť publikácie predstavuje mimoriadny prínos, pretože rozoberá aktuálnu a v slovenskej translatológii veľmi málo rozpracovanú tému dostupnosti obsahu a mediálnych služieb. V predkladanej publikácii sa autorky primárne zameriavajú na televízne vysielanie a jeho dostupnosť pre sluchovo a zrakovo znevýhodnené publikum. Túto závažnú problematiku vymedzujú metodologicky, teoreticky aj koncepcne a dokladujú ju rozsiahlymi výskumnými analýzami na dvoch verejnoprávnych a dvoch súkromných televíznych staniciach v rozpätí rokov 2016-2019. Z aspektu predikcie perspektív vývoja dostupnosti autorky využili aj nesporne inšpiratívne podnety z analýz diváckych názorov na kvalitu multimodálneho prístupu k televíznemu vysielaniu.

Predložená publikácia šírkou tematického záberu, obsahovou kvalitou, komplexnosťou spracovania a mimoriadnou aktuálnosťou problematiky výrazne obohatí teóriu i prax v oblasti audiovizuálneho prekladu, či myslenie o preklade na Slovensku vo všeobecnosti.

Daniela Müglová

SPRÁVY A INFORMÁCIE

KRONIKÁR ČIAS DÁVNÝCH I NEDÁVNÝCH TOMÁŠ WINKLER ODIŠIEL
DO VEČNOSTI

Literárna verejnosť so zármutkom prijala správu, že nás navždy opustil spisovateľ a literárny a kultúrny historik, obetavý člen Matice slovenskej PhDr. Tomáš Winkler, PhD., (*[3. 1. 1940, Lopej](#) – †[19. 4. 2021, Bratislava](#)). Posledná rozlúčka s ním sa konala na Národnom cintoríne v Martine 23. 4. za účasti popredných predstaviteľov MS, priateľov a najbližšej rodiny. Tento zármutok sme zdieľali aj my, niekdajší kolegovia z UMB, pretože v rokoch 2001 – 2005 pôsobil T. Winkler na Katedre slovakistiky Filologickej fakulty¹¹ ako vysokoškolský pedagóg (prvé dva roky externe, neskôr interne). Prišiel k nám na podnet svojho matičného kolegu a životného súputníka, vtedajšieho vedúceho katedry slovakistiky prof. I. Sedláka. Podrobnosti o ich spoločnom pôsobení na pôde MS (obaja v rôznych pozíciách v závislosti od reálnej dobovej situácie), o pohnutom medzníku augusta 1968, ktorý narušil sľubne sa rozvíjajúce matičné hnutie, zachytáva spomienkové interview T. Winklera s jubilantom, v tom čase 70-ročným I. Sedlákom (2003, s. 166 – 176)¹²

¹¹ *10 rokov Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (1997 – 2007)* Zost. Huťková, Anita. (Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela, 2007, 105 s. ISSN: 1337-2041; ISBN: 978-80-8083-517-0.

¹² Sedlák, Imrich: *Päťdesiat rokov v slovenskom národnom živote od spomienok k prameňom*. 2003, 221 s. ISBN: 978-80-8128-013-9.

–, pôvodne publ. v zborníku¹³ z vedeckej konferencie (2003, s. 99 – 109). Pripomínajú politické i osobné reštrikcie v normalizačných rokoch. Tzv. nežnú revolúciu prežívali obaja v Martine a aktívne sa podieľali na zmenách, ktoré v Matici nastali, pričom sa o demokratizáciu pomerov a rozšírenie jej členskej základne. Spoločné pôsobenie na FiF UMB bolo tiež plodným obdobím. Winkler v tomto období vyučoval dejiny slovenskej literatúry, ako historikovi mu prislúchalo aj prehĺbenie študentských poznatkov v oblasti slovenských dejín. S hrdosťou neraz vyzdvihoval prácu svojich vysokoškolských učiteľov na Vysoké škole pedagogickej (J. Stanislav, E. Jóna, J. Štolc, R. Krajčovič, Š. Ondruš, A. Mráz). Bohaté literárne poznatky odovzdával študentom, vyžadoval od nich svedomitý prístup k štúdiu, schopnosť kriticky a analyticky myslieť, hľadať súvislosti v historických a literárnych prameňoch. Ako dôkladný znalec našej národnej a literárnej histórie dokázal kolegiálne a žičlivo poradiť, upozorňoval nás na vzácne archívne materiály, poznal ich (ako sa nám zdalo) do najmenších detailov. Vždy vedel, v akej korešpondencii či materiáloch pátrať a nachádzať podporné argumenty, keďže ako archivár MS a literárny historik hlboko poznal spoločenský kontext a genézu literárnych vzťahov. Naše kontakty pretrvávali aj po jeho odchode z UMB prostredníctvom konferencií a iných matičných podujatí.

Winkler napísal a zostavil dôležité monografické práce o dejinách Matice slovenskej. Knižne vydal dvojzväzkové dielo *Matica slovenská v rokoch 1919 – 1945* (1971, 396 s.) a *Matica slovenská v rokoch 1945 – 1954* (1971, 229 s.), obe časti s podtitulom *Z problémov a dokumentov ústredia MS*. Pri príležitosti 140 výr. MS zostavil v spolupráci s Michalom Eliášom a autorským kol. dielo *Matica slovenská – dejiny a prítomnosť*. V predhovore Winkler vyzdvihuje poslanie MS: „Nesporne medzi pozitíva možno rátať zaujatie MS za slovenskú štátnosť, matičný Národný program, ktorý určite patrí a aj bude patriť medzi najnosnejšie programy už aj z toho dôvodu, že prekračuje horizont našich dní“ (2003, s. 16). Nasledujúce dielo *Matica slovenská – Vrastanie do času* (1992, 148 s.) vyšlo pri príležitosti 150. výročia MS, na tento rok symbolicky pripadlo aj 20. výročie slovenskej samostatnosti.

---

13 Pozri tiež: Prof. PhDr. Imrich Sedlák, CSc., a slovenská národná kultúra: zborník príspevkov z vedeckého sympózia dňa 12. decembra 2002. UMB Mateja Bela, 2002, 143 s. ISBN 8080557411, 9788080557416.

V podtitule autor zdôraznil poslanie tento národnej ustanovizne v dejinách našej štátnosti. Svojou výskumnou prácou sa nezmazateľne zapísal do dejín MS.

Winkler výrazne obohatil slovenskú literatúru faktu, napísal početné biografie spisovateľov rôzneho rozsahu. Uvedomoval si, že žáner biografickej prózy si vyžaduje nielen hlboké vedomosti, treba veľa pátrať, dokázať priblížiť osudy autorov, a nesporne aj dobre písať. Veľký ohlas vyvolala kniha biografických portrétov slovenských spisovateľov *Kto proti osudu* (MS, 1976, 1978). Dnes je už všeobecne známy fakt, uvedený tiež na stránke Literárneho centra: „Súbor 34 príbehov s podtitulom **Biografické miniatúry slovenských spisovateľov** pôvodne vyšiel už v druhej polovici 70. rokov 20. storočia, no z ideologických dôvodov musel byť pripísaný len jednému z jej tvorcov, Petrovi Štrelingerovi. V druhom, doplnenom vydaní pod tým istým názvom (MS, 2014, 431 s.) sa táto podlžnosť spláca a na obálke sa objavuje aj meno Tomáša Winklera“¹⁴. Podrobnejšie sa o príčinách tohto utajovania zmieňuje aj Štrelinger v doslove knihy: „Nebolo inej cesty, len ďalej pracovať v utajení a v tomto „Absurdistane“ zotrvať až do konca“; tu sa aj priznáva, že sa spoznal v postave Fera Dvorského z románu *...dlho budeme mŕtvi* (ibid. s. 430). Druhé vydanie je obohatené o prepracovaný portrét Ľ. Štúra, Winkler pridal aj tri nové miniatúry (J. Kalinčiak, J. C. Hronský a J. Barč-Ivan)¹⁵.

Zanietenie historika a záujem o ľudské osudy sa naplno prejavili vo Winklerovom diele *Cesta na popravisko* (vyd. MS, 1988, 2011, 346 s.). Ťaživé čítanie približuje tragédie ľudí, ktorí zomreli na popravisku. Dvanásť prozaických miniatúr z rôznych historických období od 14. až po 20. stor. nie sú len tragickými príbehmi jednotlivcov, ale aj obrazom doby v historickej panoráme. Doplnené sú faktografickým materiálom: prosebnými listami rodinných príslušníkov, rozsudkami smrti, zápismi o vykonaní trestu. Slavo Kalný¹⁶ v recenzii na druhé vydanie tejto Winklerovej knihy interpretuje niektoré historické osobnosti a končí pošmúrnou úvahou: „V objemnej knihe okrem katovej sekery, šibeníc a strelby

¹⁴ Dostupné na: <https://www.litcentrum.sk/recenzia/kto-proti-osudu-peter-strelinger-tomas-winkler> (bez uvedenia autora).

¹⁵ doplnené na základe osobnej korešpondencie s T. Winklerom.

¹⁶ KALNÝ, Slavo: Dukátmi vykúpená zrada (Tomáš Winkler: Cesty na popravisko). In: *Knižná revue*, roč. XXII., 27. 6. 2012, č. 13, s. 21.

„počut' a vidiet“ aj dukátmi vykúpenú zradu a mučením vyslovenú pravdu. Boh zná, ako sa tieto dávno-dávne prečiny voči ľudskosti prepašovali až do 20. storočia...”

Z plejády národných dejateľov si Winkler cenil najmä osobnosť J. M. Hurbana. V rozhovore s Milošom Ferkom¹⁷ si jubilant Winkler/sedemdesiatnik zaspomína: „V archíve MS, kde ma po začiatku normalizácie ‚načas‘ odložili, bola obrovská Hurbanova literárna pozostalosť, tá provokovala zahryznúť sa do tohto materiálu a vydať svedectvo o Hurbanovi.“ V tom čase však Winkler nevedel, či tento rukopis uzrie svetlo sveta, a temer ani nedúfal. Napokon sa knihu podarilo vydať zásluhou R. Chmela, vyšla pod názvom *Perom a mečom* (Martin : MS, 1997, 1982, 214 s.). Neskôr napísal o Hurbanovi aj dokumentárnu knihu *Život zvoniaci činom* (Martin : Osveta, 1987, 263 s.).

Vo svojej tvorbe sa zameral tiež na výskum života a tvorby Dušana Makovického, osobného lekára Tolstého (v r. 1904 –1910), ktorý bol svedkom posledných chvíľ ruského veľikána. Po návrate do Ružomberka (r. 1920) však nenachádza duševného pokoja, svoj život končí dobrovoľne (r. 1921). Winklerova kniha *Tragické hľadanie života* (Martin : Osveta, 1991, 248 s.) sprístupňuje život tohto slovenského tolstojovca a jeho osobnú katastrofu na základe dokumentov, zápiskov a korešpondencie. Aj v nasledujúcej knihe *Čas pred nesmrteľnosťou* približuje autor zmýšľanie Makovického (v medajlone *Ako žiť?*). S empatiou a hlbokým ponorom do jeho duše píše: „Ale aké opojenie mal Makovický? Jeho život bol Tolstoj, priatelia blízky duchom. Teraz už niet ničoho. Tvrdá realita, choroba, starosť o ženu, o dieťa [...] Priveľa tvrdých realít, málo telesných a duševných síl. A duch sa poddal nárazom. Chorá duša Dušana Petroviča Makovického nevydržala. Duša chorá na melanchóliu“ (1998, s. 196).

Winklerovo dielo *Čas pred nesmrteľnosťou* (MS, edícia Knižnica Slovenských pohľadov, 1998, 247 s.) je zostavené z kratších biografii¹⁸ významných osobností slovenského literárneho života, autor sa zameriava na ich úvahy o poslaní človeka

¹⁷ Ferko, Miloš – Winkler, Tomáš: Skláňam sa pred dobou a dokumentmi o nej (rozhovor). In: *Knižná revue*, roč. XX, 3. 3. 2010, č. 5, s. 12.

¹⁸ Ján Hollý, Ján Kollár, Pavol Jozef Šafárik, Mikuláš Dohnány, Ľudovít Kubíni, Andrej Sládkovič, Samo Bohdan Hroboň, Viliam Pauliny-Tóth, Michal Miloslav Hodža, Jozef Miloslav Hurban, Koloman Banšel, Svetozár Hurban Vajanský, Pavol Országh Hviezdoslav, Martin Kukučín, Dušan Makovický, Albert Škarvan, Martin Rázus, Ján Červeň a Gejza Vámoš.

v pozemskom trasovisku, o viere v Boha, a veľmi často aj o blížiacej sa smrti. Slová z prebalu knihy vari najlepšie vyjadrujú tragiku posledných dní protagonistov: „V devätnástich malých biografiách sú opísané záverečné kapitoly ich osudov. Kapitoly, na ktorých už nemožno nič napraviť, ani zmeniť, len sa zmieriť s najsamozrejmou a najspravodlivejšou skutočnosťou, že čas sa zastavil, začali odbíjať hodiny nekonečna [...] V okamihu smrti zostali živí – svojím dielom, ale aj svojím príbehom.“ Niektoré z týchto miniatúr sa stali aj námetom pre televízne spracovanie (napr. *Čo nezmaže ani čas* – Koloman Banšel, 2001; *Paradoxy života a smrti Martina Kukučina*, 2002).

Monografia Tomáša Winklera s názvom *Jozef Škultéty – Svedok čias minulých* (2003, Martin, MS, 111 s.) vyšla pri príležitosti 150. výročia Jozefa Škultétyho. Dana Kršáková¹⁹ v precíznej recenzii tejto knihy upozorňuje aj na predchádzajúce škultétyovské monografie. Na rozdiel od nich si zvolil Winkler beletristický prístup, podľa slov Kršákovovej: „V popredí portrétu, ktorý je komponovaný ako prepojenie dokumentárnych životopisných údajov, takmer beletristických momentiek, literárnohistorického rozprávania vystuženého Škultétyho vlastnými vyjadreniami či názormi jeho súčasníkov, korešpondenciou alebo hodnotiacimi citátmi je stále národ, Škultétyho národné cítenie a jeho zapálenie pre veci národa...“ Ján Jurčo²⁰ v recenzii knižky oceňuje množstvo faktografického materiálu a osobností, ktoré do tejto nevelkej knižky Winkler zakomponoval. Poskytol aj náhľad do jeho súkromného života, ocenil činnosť manželky Bohdany (pochádzala zo známej ružomerskej rodiny Makovických), ktorá mu výdatne pomáhala, prekladala prózu, zo skromného rodinného rozpočtu podporovali aj Slovenské pohľady.

Trpkó-ironický spomienkový román *...dlho budeme mŕtvi* (Martin, MS, 2008, 270 s.) nesie výrazné znaky autobiografického žánru. Analógie medzi osudom Tomáša Wawrenčika a životným príbehom autora diela sú nepopierateľné, obraz normalizácie je vykreslený priam sarkasticky. Vo vyššie spomínanom interview M. Ferka sa Winkler o vlastných autorských zámeroch vyjadril: „Nechcem, aby to bolo

¹⁹ Kršáková, Dana: Jozef Škultéty. Svedok čias minulých. Winkler, Tomáš. Recenzia. Dostupné na: <https://www.sav.sk/journals/uploads/01071007--SL-2005-2-krsakova-154-156.pdf>

²⁰ Jurčo, Ján: Sonda do života i diela. Tomáš Winkler: Jozef Škultéty – svedok čias minulých. (Recenzia). In: *Slovenské pohľady*, IV. + 120, 2004, č. 2, s.122 – 123.

ponaučenie, ale výpoveď o dobe, že aj v časoch sociálnych istôt boli tu tisícky ľudí existenčne ohrozovaných a vydieraných, bez akýchkoľvek ľudských práv“ (Winkler, 2010, s. 12). Podobne vnímala román aj autorka recenzie V. Folentová²¹, ktorá píše: „Príbeh pod titulom *...dlho budeme mŕtvi* je svedectvom doby, v ktorej prevládala pretváarka, výmena kabátov a absurdita [...] Winkler vytvoril nešťastné postavy, ktoré žijú nešťastné životy v nešťastnej dobe normalizácie.“

Na poslednej Winklerovej ceste ho odprevádzali jeho matiční kolegovia. Pri príležitosti jeho 80. životného jubilea, keď mu bola udelená Cena Spolku slovenských spisovateľov, Peter Mišák sumarizoval celoživotné dielo popredného literáta v stati *Laudácio na jubilanta Tomáša Winklera*²², so žiaľom zo straty blízkeho priateľa o ňom píše aj po poslednej rozlúčke s ním²³. Nekrológ v mene MS napísal generačne mladší kolega Pavol Parenička²⁴, poukázal na Winklerovu záslužnú činnosť v Matici slovenskej, kde dlhoročne pôsobil ako vedecký tajomník, zástupca šéfredaktora Slovenských pohľadov a riaditeľ Pamätníka národnej kultúry. V závere Parenička s úprimným uznaním konštatuje: „V osobnosti zvečneného Tomáša Winklera stráca Matica slovenská, slovenská kultúra, literatúra a publicistika jedného zo svojich najvýznamnejších i najvýraznejších predstaviteľov.“

S úctou a vďakou spomíname aj my, kolegovia z UMB, na nášho vzácneho kolegu. Česť jeho pamiatke!

Hedviga Kubišová

²¹ Folentová, Veronika: *Krátko žijeme, dlho budeme mŕtvi* (Tomáš Winkler: ... dlho budeme mŕtvi). In: *Knižná revue*, roč. XIX, 27. 5. 2009, č. 11, s. 5.

²² Mišák, Peter: *Laudácio na jubilanta Tomáša Winklera*. In: *Literárny týždenník*, 2020, dvojčíslo 3 – 4, s. 9. Dostupné na: <https://www.spolok-slovenskych-spisovatelov.sk/products/tomas-wikler-cena-za-celozivotne-dielo-2020/>.

²³ Mišák, Peter: *Za Tomášom Winklerom*. In: *Slovenské pohľady*, roč. IV. + 137, 2021, č. 5 – 6, s. 169 – 171.

²⁴ Parenička, Pavol: *Zomrel literárny vedec, spisovateľ a maticiar Tomáš Winkler*. Dostupné na: <https://matica.sk/zomrel-literarny-vedec-spisovatel-a-maticiar-tomas-winkler/>

POKYNY PRE AUTOROV

Vedecký časopis *NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE* vydáva Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Časopis vychádza dvakrát ročne – v **júni** a v **decembri**:

- Príspevky do júnového čísla posielajte **do 20. marca**
- Príspevky do decembrového čísla posielajte **do 20. septembra**.

Každý príspevok je anonymizovaný a posudzujú ho dvaja recenzenti.

E-mail: nova.filologicka.revue@gmail.com

V **e-maile** uveďte **sekcii**, do ktorej patrí Váš príspevok:

- literárnovedná
- lingvistická
- translatologická
- kulturologická
- recenzia
- informácie o konferenciách, seminároch a kolokviách
- správa z podujatia
- kronika

Akceptované jazyky: SK, CZ, EN, PL, HU, DE, IT, ES, FR, RU

Formát dokumentu: .docx, .rtf

Font: Times New Roman

Vertikálne odsadenie odsekov (nie riadkovanie): 0

Rozsah príspevku

Štúdia: 15 – 20 normostrán

Recenzia: 2 – 5 normostrán

(normostrana = 1 800 znakov vrátane medzier)

Správy a iné: podľa potreby.

Spríevodné fotografie priložte ako samostatné súbory.

Prosíme Vás, aby ste okrem obsahovej stránky dbali aj na detaily, ako je **správna interpunkcia** (napríklad rozdiel v používaní spojovníka [-] a pomlčky [-]). V prípade, že píšete v cudzom jazyku, je vhodné zabezpečiť si korektúru rodeným hovoriacim.

Za jazykovú správnosť príspevkov zodpovedá autor príspevku.

AKO NAFORMÁTOVAŤ ŠTÚDIU

NÁZOV ŠTÚDIE
[CAPS LOCK, 13 b., bold, zarovnanie na stred, riadkovanie 1] [enter]
Meno autora
Pracovisko, krajina
[12 b., zarovnanie do bloku, riadkovanie 1]
e-mail
[12 b., zarovnanie do bloku, riadkovanie 1] [enter]
Kľúčové slová v jazyku práce: kľúčové slovo, kľúčové slovo, kľúčové slovo
Kľúčové slová v anglickom/slovenskom jazyku: key word, key word, key word
[12 b., bold, zarovnanie do bloku, riadkovanie 1] [enter]
Podnadpis
Telo textu Telo textu.
Podnadpis
Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu.
[12 b., zarovnanie do bloku; pozor: riadkovanie sa mení na 1,5] [enter]
Poznámky (ak sú)
Nepoužívajte poznámky pod čiarou ani automatické poznámky za textom. Poznámky očísľujte (1), (2), (3) atď. a uveďte ich za textom.
[12 b., zarovnanie do bloku, pozor: riadkovanie 1] [enter]
Literatúra
Monografia: PRIEZVISKO, M. Názov diela. Miesto : vydavateľ, rok, počet strán.
Článok v časopise: PRIEZVISKO, M. „Názov diela“ in <i>Názov časopisu</i> , ročník, číslo, rok, strany.
Článok v časopise online: PRIEZVISKO, M. „Názov diela“ in <i>Názov časopisu</i> , ročník, číslo, rok, strany. Online. Link.
Článok v zborníku: PRIEZVISKO, M. „Názov diela“ in Celý názov konferenčného zborníka. Mesto : vydavateľ, rok, strany.
Internetový zdroj: PRIEZVISKO, M. Názov. Online. Link.
Dokument online: Názov dokumentu. Online. Link.
[12 b., zarovnanie do bloku, pozor: riadkovanie 1] [enter]

Tzv. "Accessible summary" v anglickom jazyku

(Times New Roman, veľkosť 11, riadkovanie 1, zarovnané okraje, max. 1 800 znakov)

Návod, ako sformulovať [accessible summary nájdete tu](#).

AKO NAFORMÁTOVAŤ RECENZIU**Názov recenzie**

[13 b., bold, zarovnanie na stred]

[enter]

Recenzovaná publikácia: PRIEZVISKO, MENO AUTORA: *Názov diela*. Miesto : vydavateľ, počet strán. ISBN.

[12 b, zarovnanie do bloku, riadkovanie 1]

[enter]

Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu
Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu
Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu
Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu.

Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu
Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu.

[12 b, zarovnanie do bloku, riadkovanie 1,5]

[enter]

Meno Priezvisko

[12 b, bold, zarovnanie napravo]

AKO NAFORMÁTOVAŤ OSTATNÉ TYPY PRÍSPEVKOV AKO SPRÁVY ČI POZVÁNKY**Názov príspevku**

[13 b, bold, zarovnanie na stred]

[enter]

Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu
Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu
Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu
Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu.

Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu
Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu.

[12 b, zarovnanie do bloku, riadkovanie 1,5]

[enter]

Meno Priezvisko

[12 b, bold, zarovnanie napravo]

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The *NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE/NEW FILOLOGICAL REVUE* scholarly journal is published by the Matej Bel University in Banská Bystrica.

Two issues are published per year – in **June** and **December**.

- If you wish to enter the review process for the June issue, please submit your paper by **20 March**.
- If you wish to enter the review process for the December issue, please submit your paper by **20 September**.

Each paper is anonymised and reviewed by two reviewers.

E-mail: nova.filologicka.revue@gmail.com

Please, state the **topic** of your paper in the e-mail:

- literary studies
- linguistics
- translation and interpreting studies
- cultural studies
- review
- information about conferences, seminars, etc.
- event reports
- chronicles

Accepted languages: SK, CZ, EN, PL, HU, DE, IT, ES, FR, RU

Document format: .docx, .rtf

Font: Times New Roman

Paragraph indentation: 0

Length of paper:

Study: 15–20 standard pages

Review: 2–5 standard pages

(standard page = 1,800 characters including spaces)

News and other: as needed

Please, attach your photographs as separate files.

Before submitting your paper, make sure to review formal details such as spelling, punctuation, and compliance with the following requirements. Proofreading by native speaker is recommended if you are writing in a foreign language.

The authors are responsible for the language quality of their papers.

HOW TO FORMAT YOUR STUDY

NAME OF THE STUDY
[CAPS LOCK, 13 p., bold, center alignment, line spacing 1] [enter]
Name Surname
Workplace, country
[12 p., justified alignment, line spacing 1]
e-mail
[12 p., justified alignment, line spacing 1] [enter]
Key words in the language of the paper: key word, key word, key word, Key words in English or Slovak: key word, key word, key word
[12 p., justified alignment, line spacing 1] [enter]
Subtitle
Text body Text body.
Subtitle
Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body.
[12 p., justified alignment; please note that line spacing changes to 1.5] [enter]
Notes (if applicable):
Please, do not use footnotes or automatic endnotes. Mark your notes with numbers and place them between the text body and bibliography.
[12 p., justified alignment, line spacing 1] [enter]
Bibliography
Monograph: SURNAME, N. <i>Title of the work</i> . Place : publisher, year, number of pages.
Journal article: SURNAME, N. "Title of the work" in <i>Name of the journal</i> , volume, year, number, pages.
Journal article online: SURNAME, N. "Title of the work" in Name of the journal, volume, year, number, pages. Online. Link.
Article in conference proceedings: SURNAME, N. "Title of the work" in Full name of the proceedings. Place : publisher, year, pages.
Online source: SURNAME, N. Title of the work. Online. Link.
Online document: Document title Online. Link.
[12 p., justified alignment, line spacing 1] [enter]

One blank line (1.5)
Accessible summary in English
 (Times New Roman, 11-point font, spacing 1, justified, max. 1,800 characters)
 How to write an [accessible summary](#).

HOW TO FORMAT YOUR REVIEW

Title of the review
[13 p., bold, center alignment]
 [enter]

Reviewed publication: SURNAME, NAME OF THE AUTHOR: *Title of the work.*
Place : publisher, year, number of pages. ISBN.
[12 p., justified alignment, line spacing 1]
 [enter]

Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text
 body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text
 body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text
 body Text body Text body Text body Text body Text body Text body.

Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body
 Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body.

[12 p., justified alignment, line spacing 1.5]
 [enter]

Name Surname
[12 p., bold, right alignment]

HOW TO FORMAT NEWS, INVITATIONS, ETC.

Title
[13 p., bold, center alignment]
 [enter]

Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text
 body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text
 body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text
 body Text body Text body Text body Text body Text body Text body.

Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body
 Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body.

[12 p., justified alignment, line spacing 1.5]
 [enter]

Name Surname
[12 p., bold, right alignment]

